

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Özel Hukuk Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ROMA HUKUKUNDA KADININ HAK VE FİİL EHLİYETİ

Buse AKSARAY

2501080594

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Diler TAMER

İstanbul 2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **ÖZEL HUKUK** Bilim Dalında ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501080594** numaralı **BUSE AKSARAY'IN** hazırladığı **"ROMA HUKUKU'NDA KADININ HAK VE FİİL EHLİYETİ"** konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **05.07.2011 SALI** günü saat **15:30**'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabul**'ne* **OYBİRLİĞİ** ~~/OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.DİLAVER TAMER	Kabul	
PROF.DR. TUFAN ÖĞÜZ	Kabul	
PROF.DR.İHALUK NAMİ NOMER	Kabul	
DOÇ.DR.PERVİN SOMER	Kabul	
DOÇ.DR.HAVVA KARAGÖZ	Kabul	

DOKTORA
TEZ SAVUNMASI TUTANAĞI

Adres: Beşik Ömerpaşa Caddesi Kaptan-ı Derya Sokakı 34452 Beşiktaş/İstanbul
Tel: 0212 440 00 00 / 14219-14220-14221-14222-14226-14227-14243
Faks: 0212 440 03 40 e-mail: sbe@istanbul.edu.tr

ÖZ

Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti

Buse Aksaray

“Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti” adlı bu çalışma, yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Tezde Roma Hukukunda kişi ve ehliyet kavramları, kadının ehliyet durumu, bunları şekillendiren toplumsal etkenler ve toplumsal etkenlerde meydana gelen değişimlerin kadının ehliyet durumuna etkileri, Eski Hukuk Dönemi ve Klasik Hukuk Dönemi içinde incelenmiştir.

Tezin “Türk Hukukunda Hak ve Fiil Ehliyeti Kavramları” başlıklı ilk bölümünde günümüz hukukunda hak ve fiil ehliyeti kavramlarının ne anlama geldiği ve şartları kısaca ele alınmıştır. Tezin “Roma Hukukunda Hak ve Fiil Ehliyeti Kavramları” başlıklı ikinci bölümünde Roma Hukukunda hak ve fiil ehliyeti kavramlarının ne anlama geldiği ve şartları ele alınmıştır. Tezin “Kadının Toplumsal Yapı İçindeki Yeri ve Bunun Hak ve Fiil Ehliyeti Üzerindeki Etkileri” başlıklı üçüncü bölümünde kadının ehliyet durumu, toplumsal etkenlere ve kadının toplumsal yapı içindeki yerine göre incelenmiştir. Bu kapsamda Eski Hukuk Dönemi içinde kadını ilgilendiren hukuki düzenlemelere değinilmiştir. Tezin “Klasik Hukuk Dönemi’ne Geçişin Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti Üzerindeki Etkileri” başlıklı dördüncü bölümünde ise Eski Hukuk Dönemi’nden Klasik Hukuk Dönemi’ne geçişin toplumda yarattığı değişimler ve bunların kadının ehliyet durumuna etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda Klasik Hukuk Dönemi’nin kadının durumunu etkileyen hukuki düzenlemelerine değinilmiştir.

ABSTRACT

Woman's Capacity of Right and Act on Roman Law

Buse Aksaray

This work named "Woman's Capacity of Right and Act on Roman Law" has been prepared as master's degree thesis. In the thesis, concept of person and capacity on Roman Law, capacity of woman, social factors that embody them and changes that occur on social factors's effects on capacity of woman have been examined in the Old Law Period and in the Classical Law Period.

For today's law system concepts of capacity of right and act and conditions of them have been discussed shortly in the first part of the thesis that named "Concepts of Capacity of Right and Act on Turkish Law". Concepts of capacity of right and act on Roman Law and conditions of them have been discussed in the second part of the thesis that named "Concepts of Capacity of Right and Act on Roman Law". Woman's capacity has been examined according to social factors and woman's place in social structure in the third part of the thesis that named "Woman's Place in Social Structure and Effects on Capacity of Right and Act". In this context, legal arrangements about woman have been mentioned in the Old Law Period. Effects of transition between the Old Law Period and the Classical Law Period on changes of society and their effects on woman's capacity have been examined in the fourth part of the thesis that named "Effects of Transition to the Classical Law Period on Woman's Capacity of Right and Act". In this context, legal arrangements about woman have been mentioned in the Classical Law Period.

ÖNSÖZ

“Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti” adlı çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı yüksek lisans tezi olarak hazırlandı. İlgili alanları ve mevcut bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılarak belirlenen tez konusunun aslında çok geniş sınırları olabileceği, çalışmalar sırasında ulaşılan kaynakların sayısının ve içeriğinin zenginliği sayesinde anlaşıldı. Bu aşamadan sonra ilgi çeken, günümüz hukuklarını büyük ölçüde etkilemiş, antik çağlara ait bir hukuk sisteminin toplumsal olaylarla nasıl sıkı bir ilişki içinde olduğu ve toplumsal değişimlerin nasıl doğrudan hukuk sistemlerine etki ettiği oldu. Böylece çok sayıda çalışmaya konu olabilecek bu alan daraltılarak, kadının hak ve fiil ehliyetinin toplumsal yapıyla ilişkisi, yüzyıllarca varlık göstermiş bir devletin belli bir zaman dilimi içinde incelenip tezin sınırları dışında kalan alanlarda yapılması gereken değerlendirme, sonraki çalışmalara ya da diğer araştırmacılara bırakılmış oldu.

Tez konusunun seçilmesinden çalışmalarımın sonlanmasına kadar geçen tüm süreçte engin bilgi ve deneyimleriyle bana yol gösteren, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi lisans öğrenimi yıllarımdan itibaren Roma Hukukunun önemini ve değerini anlamamı sağlayan, Roma Hukukunu sadece bir hukuk dersi gibi anlatmayıp yaşanmış bir tarihle birlikte canlandıran ve bana bu alanda çalışma gücü ve isteği kazandıran İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Anabilim Dalı Başkanı Saygıdeğer Hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Diler Tamer’e minnetlerimi sunuyorum.

Roma “La Sapienza” Üniversitesi’nde tez çalışmam için araştırma yaptığım beş aylık süre boyunca, bana huzurlu bir çalışma ortamı sağlayan, evimden ve ailemden uzakta olduğumu unutturan Figen Ayyıldız’a, Gian Marco Polistena’ya ve Roberto Lionello’ya, bana yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen Roma “La Sapienza” Üniversitesi Roma Hukuku kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Sadece tez çalışmamı gerçekleştirdiğim zamanla sınırlı kalmayıp tüm hayatım boyunca her kararımda yanımda olan, kararlarıma inanıp saygı duyan, bunların ötesinde bana doğru kararlar almayı öğreten aileme, babam (E.) Dz. Kd. Alb. Yaşar Bülent Aksaray’a, annem Serpil Aksaray’a ve varlığıyla hayatı anlamlı kılan kardeşim Beste Aksaray’a teşekkür ediyorum.

Çalışmamızın araştırmacılara ve Roma Hukukuna ilgi duyan herkese faydalı olmasını dilerim.

İstanbul 2011

Buse Aksaray

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA HAK VE FİİL EHLİYETİ KAVRAMLARI

I. GENEL OLARAK.....	4
II. HAK VE KİŞİ KAVRAMLARI	5
A. Hak Kavramı	5
B. Kişi Kavramı.....	5
III. HAK EHLİYETİ KAVRAMI.....	6
A. Tanımı.....	6
B. Hak Ehliyeti Kavramına Hakim Olan İlkeler ve Hak Ehliyetinin Sınırlandırılması	7
1. Genel Olarak.....	7
2. Genellik İlkesi.....	7
3. Eşitlik İlkesi	7
4. Hak Ehliyetinin Sınırlandırılması	8
IV. FİİL EHLİYETİ KAVRAMI.....	8
A. Tanımı ve Kapsamı.....	8

vii

B. Şartları.....	9
1. Genel Olarak.....	9
2. Ayırt Etme Gücüne Sahip Olma	10
3. Ergin Olma.....	11
4. Kısıtlı Olmama.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA HUKUKUNDA HAK VE FİİL EHLİYETİ KAVRAMLARI

I. GENEL OLARAK.....	13
II. IUS, PERSONA VE KİŞİ KAVRAMLARI	13
A. Ius Kavramı	13
B. Persona ve Kişi Kavramları	14
III. HAK EHLİYETİ KAVRAMI.....	15
A. Genel Olarak.....	15
B. Hak Ehliyetinin Şartları	16
1. Status Libertatis	16
2. Status Civitatis	17
3. Status Familiae.....	18
C. Hak Ehliyetini Daraltan Sebepler	19
1. Genel Olarak.....	19
2. Azatlılık (Libertinus)	19
3. Şerefsizlik (Infamia)	19
4. Din	20
5. Sınıflar	20
6. Cinsiyet	21

IV. FİİL EHLİYETİ KAVRAMI.....	22
A. Genel Olarak.....	22
B. Fiil Ehliyetini Daraltan Sebepler	22
1. Yaş	22
2. Akıl Hastalığı.....	24
3. Savurganlık	24
4. Cinsiyet	25
a. Kadının Fiil Ehliyetinin Daraltılması	25
b. Kadının Vesayet Altına Alınması	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADININ TOPLUMSAL YAPI İÇİNDEKİ YERİ VE BUNUN

HAK VE FİİL EHLİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

I. ROMA HUKUKUNDA KADININ YERİNİ BELİRLEYEN TOPLUMSAL ETKENLER	28
A. Genel Olarak.....	28
B. Roma Aile Yapısı	29
1. Aile Kavramı.....	29
2. Hısımlık Ayrımına Göre Aile Türleri	30
a. Agnatio Hısımlığı	30
b. Cognatio Hısımlığı	31
3. Patria Potestas (Baba Hakimiyeti)	32
a. Genel Olarak.....	32
b. Patria Potestas'ın Kurulması	34
(1) Doğum	34

(2) Adoptio ve Adrogatio	34
c. Patria Potestas'ın Sona Ermesi.....	36
(1) Ölüm	36
(2) Hukuki İşlemler	36
d. Patria Potestas'ın İçeriği	37
(1) Aile Evlatları Üzerinde Patria Potestas.....	37
(2) Ailenin Malvarlığı Üzerinde Patria Potestas	38
4. Kadının Aile İçindeki Yeri	39
a. Roma Ailesinde Kız Çocukları	39
b. Manus.....	40
(1) Genel Olarak.....	40
(2) Manus'un Kurulması	41
(3) Manus'un Sona Ermesi.....	42
(4) Manus'un İçeriği.....	42
c. Roma Ailesinde Evli Kadın ve Mater Familias Kavramı.....	43
C. Roma'nın Siyasi Yapısı	46
D. Roma'nın Ekonomik Yapısı	47
E. Roma'nın Sosyal Yapısı	49
F. Roma'nın Dini Yapısı	51
II. KADININ HAK VE FİİL EHLİYETİ ÜZERİNE ESKİ HUKUK DÖNEMİ'NİN HUKUKİ DÜZENLEMELERİ.....	53
A. Genel Olarak.....	53
B. XII Levha Kanunları.....	54
C. Lex Oppia ve Lex Valeria Fundania.....	57
D. Lex Vocania.....	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK HUKUK DÖNEMİ'NE GEÇİŞİN KADININ HAK VE FİİL EHLİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

I. KLASİK HUKUK DÖNEMİ'NE GEÇİŞİN ÖNEMİ VE TARİHÇESİ	61
A. Genel Olarak.....	61
B. Klasik Öncesi Hukuk Dönemi	61
C. Klasik Hukuk Dönemi	63
II. KADININ YERİNİ BELİRLEYEN TOPLUMSAL ETKENLERİN KLASİK HUKUK DÖNEMİ'NDE UĞRADIĞI DEĞİŞİMLER.....	63
A. Genel Olarak.....	63
B. Roma Aile Yapısındaki Değişimler	64
1. Genel Olarak	64
2. Manus'suz Evlilikler	67
3. Kadının Vesayet Altına Alınması ve Ius Liberorum	69
C. Roma'nın Siyasi Yapısındaki Değişimler	71
D. Roma'nın Ekonomik Yapısındaki Değişimler	72
E. Roma'nın Sosyal Yapısındaki Değişimler	73
F. Roma'nın Dini Yapısındaki Değişimler.....	75
III. KADININ HAK VE FİİL EHLİYETİ ÜZERİNE KLASİK HUKUK DÖNEMİ'NİN HUKUKİ DÜZENLEMELERİ	76
A. Genel Olarak.....	76
B. Kanunlar	77
1. Lex Iulia de Maritandis Ordinibus.....	77
2. Lex Iulia de Adulteriis Coercendis	79

3. Lex Papia Poppaea.....	81
4. Lex Claudia de Tutela Mulierum.....	82
C. Senatus Consultum'lar	82
1. Senatus Consultum Vellaeianum	82
2. Senatus Consultum Claudianum De Mulieris Quae De Servis Alieni Iungerint	84
3. Senatus Consultum Calvisianum	85
4. Senatus Consultum Tertullianum	85
5. Senatus Consultum Orphitianum	85
SONUÇ	87
KAYNAKÇA.....	91

KISALTMALAR

ABGB	Das Allgemeine B�rgerliche Gesetzbuch(Avusturya Medeni Kanunu)
A.e.	aynı eser
a.g.e.	adı geçen eser
aş.	aşğıda
BGB	Bürgerliches Gesetzbuch(Alman Medeni Kanunu)
Bkz., bkz.	bakınız
bs.	basım
C., c.	cilt
�ev.	Çeviren
D.	Digesta
dn.	dipnot
Gai.	Gaius
Haz.	hazırlayan
Ins.	Institutiones
Ius.	Iustinianus
M.K.	Medeni Kanun
M.�.	milattan önce
M.S.	milattan sonra
pr.	principium
s.	sayfa
U.S.A.	United States of America
v.d.	ve devamı

y.y. yayımcı yok

ZGB Schweizerisches Zivilgesetzbuch(İsviçre Medeni Kanunu)

GİRİŞ

Aristoteles'in kadını erkekten daha az mükemmel kabul etmesi gibi, tarihin her devrinde var olan cinsiyetler arasındaki eşitsizlik, hukuki eşitsizliğe dönüştüğü oranda çok sayıda hukukçunun çalışmasına konu olmuş, nedenleri ve sonuçları farklı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Bu çalışmalara bakıldığında kadın ve erkeğin hukuk karşısındaki farklı konumlarını açıklayan çok sayıda fikir bulunmaktadır. Sadece cinsiyet farkıyla hukukun kadın ve erkek için nasıl uygulanacağını belirleyen toplumların varlığının yanı sıra bunu, ekonomik, siyasi, sosyal, dini yapıyı dikkate alarak belirleyen toplumlar da vardır. Böylece kadını ve erkeği hukuk önünde eşit sayan toplumlar gibi, farklı konumlara yerleştiren toplumlar da var olmuştur. Bunlardan biri olan antik Roma toplumu, herkesin hak ettiği kadarını almasını amaçlayarak yarattığı hukuk sisteminin bugün de geçerliliğini koruması sebebiyle, özellikle incelenmeye değer unsurlar içermektedir. Muhakkak ki kişilerin hukukun içindeki yerini belirlemek, çok sayıda farklı hukuki konuyu ele almayı gerektirir. Bununla birlikte kişinin hukuk sistemi içindeki yerini belirlemenin en temel başlangıç noktası, öncelikle kişinin kim olduğunun, hak ve fiil ehliyetinin sınırlarının belirlenmesidir. Zaten hakların var olmadığı bir hukuk sistemi düşünülemeyeceğinden ve hakların varlığı da kişilerin varlığına bağlı olduğundan, kişi ve ehliyet konularının öncelikle ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu noktadan yola çıkarak çalışmamızda kadının ehliyet durumunun Roma Hukukuna göre nasıl belirlendiği, hangi etkenlerle şekillendiği ve kapsamı incelenecektir.

Iustinianus'a göre, Roma Hukukunun birçok alanında kadınların durumu erkeklerinkinden daha kötüdür. Ayrıca antik döneme ilişkin kadına yönelik çalışmaların, erkeğin kadını nasıl gördüğüne yönelik bir çalışma olacağını ve bundan başka bir şey olamayacağını düşünen araştırmacıların fikri de genel kabul gören görüş olmasına rağmen, mevcut durumun hep aynı olmadığı, zaman içinde değiştiği, yeniden şekillendiği görülmektedir. Roma toplum yapısını oluşturan dinamikler, kadın ve erkeğin hukuk önünde birbirlerinden ayrılmasına yol açan etkenler olmuşlardır. Roma aile yapısı, siyasi, sosyal, ekonomik ve dini hayat hukuki yapıyı

doğrudan etkilemiştir. Tüm bu etkenler sürekli değişim göstererek, kimi zaman kadın ve erkeği hukuk önünde farklı konumlandığı gibi kimi zaman da aynı noktada buluşturmuştur. Roma hukuk tarihinde kadın ve erkeğin hukuki konumu hiçbir zaman günümüz hukukunda kadın ve erkeğin hukuki konumu gibi olmamış olsa da, belirgin değişimler göstermesi incelenmeye değer bir konudur. Roma Hukuku ve günümüz hukuku arasındaki farkları görmek amacıyla, günümüz hukukunda kişi ve ehliyet kavramlarının ne anlama geldiğini incelemek de faydalı olacaktır. Zaten bu farkları yaratan da yine toplumsal farklılıklardır.

Birden fazla dönem içinde incelenebilen Roma hukukunun hukuk dönemleri içinden iki tanesi bu çalışmanın sınırlarını oluşturacaktır. Hukuk sisteminin neden değişik dönemler altında incelenmesi gerektiği, bu dönemler arasındaki toplumsal yapı değişikliklerinin hukuka farklı şekillerde etki etmesi sonucundan rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Roma'nın Eski Hukuk Dönemi ve Klasik Hukuk Dönemi, toplumsal yapının fazlasıyla değiştiği zamanlarda yaşanmıştır. Bu iki dönemin karşılaştırılması, toplumsal yapının hukuka etkisinin anlaşılabilmesi için faydalı olacaktır.

Tüm bunlarla birlikte genel olmaktan ziyade, belli durumlara özel hukuki düzenlemeler yapan Roma toplumu, kadının ehliyet durumunu etkileyen çok sayıda hukuki düzenlemeye de hayat vermiştir. Kişilerin toplum içindeki mevcut konumları, hukuki düzenlemelere konu olarak somutlaşmaktadır, hukuki düzenlemelerle yapılan değişiklikler de değişimlerin somutlaşmış hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın içinde, sayıca çok olan hukuki düzenlemelerden en çok öne çıkan birkaçına da yer verilecek, özellikle incelenen Eski Hukuk Dönemi ile Klasik Hukuk Dönemi'nin kadına yönelik hukuki düzenlemeleri arasındaki fark ve benzerliklere dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Roma Hukukunda kadın konulu çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Sadece yerel kaynaklar ya da Roma Hukuku temelli hukuk sistemini uygulayan ülkelerin yabancı kaynakları değil, diğer hukuk sistemlerini uygulayan ülkelerin kaynakları da dikkat çekecek kadar çoktur. Ayrıca bu kaynakların içinde durumu sadece hukuki

açidan inceleyenler olduğu kadar, toplumsal açidan inceleyenler de vardır. Kadının hak ve fiil ehliyetini, toplumsal etkenler ve bu alandaki değışimler ışığında incelemek, hem tüm kaynaklardan faydalanmayı hem de konuya farklı bir bakış açısı kazandırarak bu kaynakları tekrar etmekten kaçınmayı sağlamış olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA HAK VE FİİL EHLİYETİ KAVRAMLARI

I. GENEL OLARAK

Belirli bir tarihi dönemin ürünü olan Roma Hukuku bakımından hak ve fiil ehliyeti kavramları incelenmeden önce, bu kavramların günümüz hukukundaki anlamlarının ve yerlerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Malvarlığı düzeninin kurulmasına öncelik veren Roma Hukukunun aksine¹ Türk Medeni Kanunu, tüm hakların mutlaka bir öznesinin² bulunması gerektiğinden³, Kişiler Hukukunu öncelikli olarak düzenlemiştir. Bu sebeple sadece Medeni Hukukun değil, bütün hukuk sisteminin temeli olan⁴ hak ve fiil ehliyeti kavramları, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun Kişiler Hukuku başlığı altında, Birinci Kitabında yer almaktadır⁵.

Eşitlik ilkesi, özgürlük ilkesi, kişiye saygı ve kişiliğin korunması ilkesi gibi bazı genel ilkeler temel alınarak düzenlenen Kişiler Hukukunun⁶ çalışmamızı ilgilendiren kavramları hak, kişi, hak ehliyeti ve fiil ehliyeti kavramları olacaktır.

¹ M. Kemal Oğuzman, Özer Seliçi, Saibe Oktay-Özdemir, **Kişiler Hukuku: Gerçek ve Tüzel Kişiler**, 9. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2009, s. 1.

² Hakkın öznesi kavramının hukuk dilindeki karşılığı kişidir. (Bkz.: Necip Bilge, **Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel Kavram ve Kurumları**, 16. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2002, s. 231.)

³ Rona Serozan, **Medeni Hukuk: Genel Bölüm**, 2. bs., İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2008, s. 165.

⁴ Bilge, **a.g.e.**, s. 114.

⁵ Türk Medeni Kanunu, İsviçre Medeni Kanunu ZGB'nin düzenlemesini örnek alarak Kişiler Hukukunu ayrı bir kitap olarak düzenlerken, Kara Avrupası hukuk sistemi içindeki tüm ülkeler aynı düzenlemeyi yapmamışlardır. Örneğin Alman Medeni Kanunu BGB ve Avusturya Medeni Kanunu ABGB'de izlenen sistematik farklıdır. (Oğuzman, Seliçi, Oktay-Özdemir, **a.g.e.**, s. 1.; Mustafa Dural, Tufan Ögüz, **Türk Özel Hukuku: Kişiler Hukuku**, 4 c., 7. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, C:II, 2004, s. 9.)

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Oğuzman, Seliçi, Oktay-Özdemir, **a.g.e.**, s. 7.; Dural, Ögüz, **a.g.e.**, s. 11-12.

II. HAK VE KİŞİ KAVRAMLARI

A. Hak Kavramı

Hukuk düzeni tarafından korunan ve kişiye bu korumadan serbest iradesi ile yararlanma yetkisi veren menfaat, hak olarak ifade edilmektedir. Hukuki ilişkinin temelini oluşturan hak⁷ kavramı⁸, ortaya atılan birçok teoriden sonra şekillenebilmiştir. Hakkı, hukuk düzeni tarafından tanınan irade hakimiyeti olarak kabul eden irade teorisi ve hukuk düzeni tarafından korunan menfaat olarak kabul eden menfaat teorisi birleşmiştir. Böylece karma görüş olarak mevcut tanım benimsenmiştir⁹.

Tanımından da anlaşıldığı üzere hakkın bazı unsurları vardır. Bu kapsamda hak, hak sahibine bir menfaat sağlar, belirli bir kudret ve yetki verir, hukuk düzeni tarafından korunur¹⁰. Öyleyse hakkın öznesi olarak bir hak sahibi bulunmalıdır ve bu sebeple kişi kavramını tanımlama ihtiyacı doğmaktadır.

B. Kişi Kavramı

Varlığını ancak kişilerle sürdürebildiği için hukukun temel kavramı kişidir¹¹. Hak hangi teoriye göre tanımlanırsa tanımlansın, hakkın öznesi mutlaka kişi olmalıdır. Hukuki bir kavram olarak kişi, haklara ve borçlara sahip olabilen varlıkları

⁷ Bazı yabancı dillerde hak ve hukuk kavramları için ayrı kelime bulunmadığından tek bir kelime her iki kavram için de kullanılmaktadır. Bu sebeple farkı belirtmek için mevcut kelimenin önüne subjektif veya objektif kelimelerinden biri getirilmektedir. Türk hukukunda ise her iki kavram için de ayrı kelime bulunduğundan buna ihtiyaç duyulmaz. Türk hukukunda mevcut olan bu durum İngiliz hukuku için de geçerlidir.

⁸ Bilge, **a.g.e.**, s. 210.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Kemal Oğuzman, Nami Barlas, **Medeni Hukuk: Giriş, Kaynaklar, Temel Kavramlar**, 10. bs., İstanbul, Beta Basım, 2003, s. 92-93.; Bilge, **a.g.e.**, s. 210-212.

¹⁰ Hasan Erman, **Medeni Hukuk Dersleri: Başlangıç Bölümü**, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 59-60.

¹¹ Jale Akipek, Turgut Akıntürk, **Türk Medeni Hukuku: Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku**, 3 c., 6. bs., İstanbul, Beta Basım, C:1, 2007, s. 229.

ifade eder. Tanımından da anlaşıldığı üzere, kişi kavramının haklara sahip olabilmeyi içeren aktif yönü ve borçları bulunabilmeyi içeren pasif yönü bulunmaktadır¹².

Medeni Kanun kişiyi sadece insan olarak ele almamıştır. İnsan olan kişiyi ifade etmek üzere gerçek kişiler ve kişi ya da mal topluluklarını ifade etmek üzere tüzel kişiler olarak ikili bir ayrıma gitmiştir. Kadının hak ve fiil ehliyetinin incelendiği bu çalışmada tüzel kişiler konu dışı kalmakta, sadece gerçek kişiler bakımından ehliyetler önem taşımaktadır.

Kişi kavramı haklara ve borçlara sahip olmayı içerdiği için, hak ehliyeti kavramıyla örtüşür. Böylece kişi, hak ehliyetine sahip varlık anlamına gelmektedir¹³. Bu durum günümüz hukuki kavramları bakımından böyleyken, çalışmamızın konusunu oluşturan Roma Hukuku bakımından farklıdır ve ayrıca ele alınması gerekir. Roma Hukukunda bulunan **persona** kavramı ve hak ehliyetinin **persona** kavramıyla örtüşmeyen kapsamı ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

III. HAK EHLİYETİ KAVRAMI

A. Tanımı

Kişi olma niteliğinin karşılığı olan hak ehliyeti¹⁴, hak ve borç sahibi olabilme ehliyeti olarak tanımlanır¹⁵. Hukukumuzda göre hak ve borç sahibi olabilen varlıklar kişiler olduğu için, hak ehliyeti ve kişi kavramları örtüşmektedir. Hak ehliyetine sahip olabilmenin tek şartı kişinin sağ olarak doğmasıdır. Hatta M.K. madde 28 düzenlemesine göre cenin de, sağ olarak doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan itibaren hak ehliyetine sahip olur. Bu şekilde doğumla sahip olunan hak ehliyeti, kişiliğin sonlanmasına neden olan ölümle sona ermektedir.

¹² A.e., s. 230.

¹³ Dural, Ögüz, a.g.e., s. 5.

¹⁴ Akipek, Akıntürk, a.g.e., s. 267.

¹⁵ Doktrinde sözkonusu haklar ve borçlar, özel hukuk tarafından düzenlenen haklar ve borçlar olduğu için tanımın, “özel hukuk tarafından tanınan haklara ve borçlara sahip olabilme ehliyeti” şeklinde yapılması daha doğru bulunmuştur. Zira kamu haklarına sahip olabilmek için, özel hukuk bakımından hak ehliyetine sahip olmak yeterli değildir. (Bkz.: A.e., s. 269.)

B. Hak Ehliyeti Kavramına Hakim Olan İlkeler ve Hak Ehliyetinin Sınırlandırılması

1. Genel Olarak

Hak ehliyeti, M.K. madde 8’de şu şekilde düzenlenmiştir:

“ Her insanın hak ehliyeti vardır.

Buna göre bütün insanlar, hukuk düzeninin sınırları içinde, haklara ve borçlara ehil olmada eşittirler.”

Kanunun bu maddesinde, hak ehliyeti kavramının tanımının yanı sıra, hak ehliyetine hakim olan ilkeler ve hak ehliyetinin sınırlandırılması konularında da düzenleme bulunmaktadır.

2. Genellik İlkesi

Kanunun hak ehliyetini düzenleyen ilgili maddesinde her insanın hak ehliyetinin bulunduğu belirtilmiş, bütün insanlar ifadesi kullanılarak hak ehliyetinin herkes için aynı olduğu kabul edilmiştir¹⁶. Bu ilke, genellik ilkesi olarak isimlendirilir.

Genellik ilkesi, günümüz hukuk sistemlerinin kabul ettiği bir ilkedir. Roma Hukukunda hak ehliyeti herkes için kabul edilmemiştir.

3. Eşitlik İlkesi

Kanunda bütün insanların haklara ve borçlara sahip olma konusunda eşit olduğu belirtilerek, hak ehliyetine sahip olma bakımından insanlar arasında herhangi bir ayrımın yapılamayacağı düzenlenmiş bulunmaktadır¹⁷. Böylece eşitlik ilkesi

¹⁶ Oğuzman, Seliçi, Oktay-Özdemir, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁷ Turgut Akıntürk, **Medeni Hukuk**, 19. bs., İstanbul, Beta Basım, 2005, s. 117.

ortaya çıkmaktadır. Eşitlik ilkesi de genellik ilkesi gibi günümüz hukuk sistemlerinin kabul ettiği bir ilke olup Roma Hukukunda bulunmamaktadır.

4. Hak Ehliyetinin Sınırlandırılması

Hak ehliyetine hakim olan ilkeler, zorunlu hallerde bazı sınırlamalara tabi tutulabilmektedir¹⁸. Bu hallerde sınırlamaların yapılabilmesinin dayanağı, kanun maddesinde genellik ve eşitlik ilkelerinin hukuk düzeninin sınırları içinde uygulanacağını belirtilmiş olmasıdır. Sınırlamalar hukuk düzeni sınırları içinde olmalı ve farklılık yaratmak amacıyla değil, objektif gerekçelerle oluşturulmalıdır¹⁹. Hak ehliyetinin sınırlandırılması sadece hukuk düzeni tarafından gerçekleştirilebilirken, hak ehliyetine sahip kişilerin bu ehliyetlerinden kendi istekleriyle vazgeçmeleri dahi mümkün değildir²⁰.

IV. FİİL EHLİYETİ KAVRAMI

A. Tanımı ve Kapsamı

Bütün insanların doğumla ve eşit olarak sahip olduğu hak ehliyetine karşılık, kanunun aradığı şartları taşıyan kişilerin sahip olduğu fiil ehliyeti M.K. madde 9’da şu şekilde düzenlenmiştir: *“Fiil ehliyetine sahip olan kimse, kendi fiilleriyle hak edinebilir ve borç altına girebilir.”* Kanunun bu düzenlemesinden fiil ehliyetinin hem tanımı hem de kapsamı anlaşılmaktadır. Fiil ehliyeti, kişinin kendi fiilleriyle hak sahibi olabilme ve borç altına girebilme ehliyeti olarak tanımlanır. Burada konuya ilişkin en önemli nokta, hakların ve borçların kişinin kendi fiili sonucunda ortaya

¹⁸ Yaş, cinsiyet, evlilik, yabancılık, sağlık, soybağı gibi bazı hallerde ortaya çıkan sınırlandırmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Oğuzman, Seliçi, Oktay-Özdemir, **a.g.e.**, s. 39-43.; Akipek, Akıntürk, **a.g.e.**, s. 273-279.; Dural, Öğüz, **a.g.e.**, s. 38-43.; Hüseyin Hatemi, **Gerçek Kişiler Hukuku: Kısa Ders Kitabı**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2005, s. 5-10.

¹⁹ Oğuzman, Seliçi, Oktay-Özdemir, **a.g.e.**, s. 39.

²⁰ M.K. madde 23/I: Kimse, hak ve fiil ehliyetlerinden kısmen de olsa vazgeçemez.

çıkmasıdır. Zaten kişinin kendi fiili olmaksızın hak sahibi olabilmesi ya da borç altına girebilmesi hak ehliyetinin konusu içindedir²¹.

Sadece özel hukukun alanına giren hakların ve borçların doğumunda sözkonusu olabilen²² fiil ehliyetinin belirli bir kapsamı bulunmaktadır. Kişinin bir hukuki işlem²³ sonucunda hak sahibi olması ya da borç altına girmesi, fiil ehliyetinin bir görünümü olan hukuki işlem ehliyeti olarak kabul edilmektedir. Fiil ehliyeti kapsamındaki bir diğer ehliyet, tasarruf ehliyetidir. Tasarruf ehliyeti kişinin kendi fiilleriyle, hakları üzerinde tasarruf edebilme ehliyetini ifade eder²⁴. Haksız fiillerden sorumlu olma ehliyeti, fiil ehliyetinin kapsamında olup kişinin hukuka aykırı fiillerle verdiği zararlardan sorumlu olması anlamına gelir. Son olarak fiil ehliyetine sahip kişinin dava ehliyeti olduğu söylenebilir. Dava ehliyetine sahip olan kişi, mahkemelerde davacı veya davalı olabilecek, usul hukukuna ait işlemleri kendi fiilleriyle gerçekleştirebilecektir²⁵.

B. Şartları

1. Genel Olarak

Hak ehliyeti olan her kişinin sahip olamadığı fiil ehliyetinin kanunda düzenlenmiş bazı şartları vardır. M.K. madde 10'da fiil ehliyetinin şartları genel olarak şu şekilde düzenlenmiştir: “*Ayırt etme gücüne sahip ve kısıtlı olmayan her ergin kişinin fiil ehliyeti vardır.*” Bununla birlikte kimlerin fiil ehliyetinin bulunmadığını düzenleyen M.K. madde 14 de fiil ehliyetinin şartlarını ortaya koymaktadır: “*Ayırt etme gücü bulunmayanların, küçüklerin ve kısıtlıların fiil*

²¹ Dural, Ögüz, **a.g.e.**, s. 45.

²² Akipek, Akıntürk, **a.g.e.**, s. 282.

²³ Hukuki işlem, bir veya birden çok kişinin hukuksal bir sonuca yönelttikleri irade açıklamasıdır. (Ejder Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü**, 7. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2002, s. 489.)

²⁴ Tasarruf ehliyeti ile hakka doğrudan etki yapabilme yetkisi olan tasarruf yetkisi kavramları birbirine karıştırılmamalıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Oğuzman, Seliçi, Oktay-Özdemir, **a.g.e.**, s. 46.; Akipek, Akıntürk, **a.g.e.**, s. 284.

²⁵ Fiil ehliyetinin kapsamıyla ilgili ayrıntılı bilgi ve farklı yaklaşımlar için bkz.: Oğuzman, Seliçi, Oktay-Özdemir, **a.g.e.**, s. 45-47.; Akipek, Akıntürk, **a.g.e.**, s. 282-285.; Dural, Ögüz, **a.g.e.**, s. 46-49.; Hatemi, **a.g.e.**, s. 13-16.

ehliyeti yoktur.” Öyleyse bir kişinin fiil ehliyetinin bulunduğu söylenebilmesi için o kişinin ayırt etme gücüne sahip olması, ergin olması ve kısıtlı olmaması²⁶ gerekmektedir²⁷.

2. Ayırt Etme Gücüne Sahip Olma

Fiil ehliyetinin en esaslı ve önemli şartı olan²⁸ ayırt etme gücüne sahip olma kavramı, M.K. madde 13’te şu şekilde düzenlenmiştir: “ *Yaşının küçüklüğü yüzünden veya akıl hastalığı, akıl zayıflığı, sarhoşluk ya da bunlara benzer sebeplerden biriyle akla uygun biçimde davranma yeteneğinden yoksun olmayan herkes, bu Kanuna göre ayırt etme gücüne sahiptir.*” Madde düzenlemesinden anlaşıldığı üzere, sayılan veya benzer sebeplerden biri var olmalı ve bunun sonucunda kişi akla uygun biçimde davranma yeteneğinden yoksun bulunmalıdır²⁹. Kişi akla uygun biçimde davranma yeteneğini kanunda sayılan sebepler dışında bir sebeple kaybederse ya da kanunda sayılan sebepler gerçekleşse bile kişi akla uygun biçimde davranma yeteneğini kaybetmemişse fiil ehliyetinin ortadan kalktığı söylenemez.

Kanun, ayırt etme gücünü ortadan kaldırabilecek sebepleri sayarken sınırlama yapmamıştır. Yaş küçüklüğünü, akıl hastalığını, akıl zayıflığını, sarhoşluğu ayırt etme gücünü ortadan kaldırabilecek sebepler olarak tek tek sayarken bunlara benzer sebeplerden biriyle akla uygun biçimde davranma yeteneğinden yoksun kalmanın da

²⁶ Ayırt etme gücüne sahip olma ve ergin olma şartları, fiil ehliyetinin olumlu yani bulunması gereken şartları iken kısıtlı olmama şartı fiil ehliyetinin olumsuz yani bulunmaması gereken şartıdır.

²⁷ Ayırt etme gücü fiil ehliyetinin birincil şartıdır. Ayırt etme gücü olmayan kişi, fiil ehliyetinin diğer şartlarını sağlasa bile tam ehliyetsizdir. Ergin olma ve kısıtlı olmama şartları ise fiil ehliyetinin ikincil şartlarıdır. İkincil şartlardan birinin eksikliği kişiyi sınırlı ehliyetsiz yapar. Her üç şartı da sağlayan kişi tam ehliyetlidir. (Serozan, **a.g.e.**, s. 175. v.d.) Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Oğuzman, Seliçi, Oktay-Özdemir, **a.g.e.**, s. 68-92.; Hatemi, **a.g.e.**, s. 16-19.

²⁸ Ayırt etme gücüne sahip olma, fiil ehliyetinin diğer şartları bulunmasa bile kişinin belli hak ve borçları yaratabilmesi sonucunu doğururken, ayırt etme gücü olmayan kişinin fiil ehliyetinin diğer şartlarını taşıması durumunda bile herhangi bir hak ve borç yaratması söz konusu olamaz. Ayırt etme gücüne sahip olma şartını, fiil ehliyetinin en önemli şartı yapan budur. (Akipek, Akıntürk, **a.g.e.**, s. 286.)

²⁹ Oğuzman, Seliçi, Oktay-Özdemir, **a.g.e.**, s. 48.

aynı sonucu doğuracağını belirtmiştir³⁰. Öyleyse benzer sebeplerin neler olabileceği belirtilmediğinden³¹, ayırt etme gücünün ortadan kalkıp kalkmadığı her somut olayda ayrı ayrı incelenmelidir.

Sonuç olarak ayırt etme gücü, kişinin makul surette hareket edebilme, fiillerinin sebep ve sonuçlarını idrak edebilme yeteneği³² olarak tanımlanabilir.

3. Ergin Olma

Fiil ehliyetine sahip olmanın olumlu şartlarından biri olan ergin olma şartı M.K. madde 11 ve 12’de düzenlenmiştir. Erginlik başlığı altındaki 11. madde şu şekildedir:

“Erginlik onsekiz yaşın doldurulmasıyla başlar.

Evlenme kişiyi ergin kılar.”

Ergin kılınma başlığı altındaki 12. madde düzenlemesi ise şu şekildedir: *“Onbeş yaşını dolduran küçük, kendi isteği ve velisinin rızasıyla mahkemece ergin kılınabilir.”*

Bu düzenlemelerden anlaşıldığı üzere ergin olma üç halde gerçekleşebilmektedir. Kişi kanuni erginlik yaşı olan onsekiz yaşını doldurmakla kendiliğinden ergin olur. Ergin olma, 11. madde düzenlemesine göre evlenmeyle de gerçekleşebilir. Kanuni evlenme yaşı, kanuni erginlik yaşının altındadır³³. Evlenme durumunda ise artık kanuni erginlik yaşı aranmayacaktır. Evlenmenin kişiyi ergin kılması sonucu ev geçindirecek kişilerin veli ya da vasilerine bağlı kalması

³⁰ Ayırt etme gücünü ortadan kaldıran sebepler sürekli ya da geçici olarak ortaya çıkabilir. Örneğin yaş küçüklüğü sürekli var olan bir sebepken sarhoşluk geçicidir. (Hatemi, **a.g.e.**, s. 20.)

³¹ Benzer sebep olarak uyuşturucu madde kullanımı sonucu akla uygun biçimde davranma yeteneğinden yoksun olma, doktrinde kabul edilen bir görüştür. Bkz.: Oğuzman, Seliçi, Oktay-Özdemir, **a.g.e.**, s. 52.; Akipek, Akıntürk, **a.g.e.**, s. 292.; Hatemi, **a.g.e.**, s. 20.

³² Dural, Ögüz, **a.g.e.**, s. 54.

³³ M.K. madde 124’e göre evlenme yaşı onyedidir. Olağanüstü hallerde onaltı yaşını doldurmuş kişinin hakim kararıyla evlenebilmesine izin verilebilmektedir.

engellenmiş olmaktadır³⁴. Ergin olmanın üçüncü yolu ise, küçüğün menfaatinin gerektirdiği hallerde sözkonusu olan ve 12. maddede düzenlenen mahkeme kararı ile ergin kılınmadır. Bu şekilde ergin olmanın şartları küçüğün ergin kılınma konusunda kendi rızasının olması, küçüğün onbeş yaşını doldurmuş olması, velisinin ya da vasisinin ergin kılınma konusunda rızasının olması ve ergin kılınmaya mahkemece karar verilmesidir.

Öyleyse fiil ehliyetinin şartlarından biri olan ergin olma, belirli bir yaşa gelme ya da kanunen o yaşa gelmiş sayılma³⁵ olarak tanımlanabilir.

4. Kısıtlı Olmama

Kanunda sayılan sebeplerle ergin bir gerçek kişinin fiil ehliyetinin mahkeme kararıyla sınırlandırılması ya da kaldırılması kısıtlama olarak adlandırılır³⁶. Kısıtlamanın hangi hallerde sözkonusu olabileceği M.K. madde 405- 408 arasında düzenlenmiştir. M.K. madde 405'e göre akıl hastalığı veya akıl zayıflığı durumunda, M.K. madde 406'ya göre savurganlık, alkol veya uyuşturucu bağımlılığı, kötü yaşama tarzı, kötü yönetim durumlarında, M.K. madde 407'ye göre bir yıl veya daha uzun süreli hapis cezasına mahkumiyet durumunda, M.K. madde 408'e göre yaşlılığı, sakatlığı, deneyimsizliği veya ağır hastalığı sebebiyle işlerini gerektiği gibi yönetemediğini ispat eden her erginin talebi durumunda kısıtlanma gerçekleşir.

Kısıtlı olmama, fiil ehliyetinin olumsuz şartı olduğu için kısıtlanan kişi artık fiil ehliyetine sahip olamayacak ve üçüncü bir kişinin koruması altına alınacaktır³⁷.

³⁴ Serozan, **a.g.e.**, s. 176.

³⁵ Dural, Ögüz, **a.g.e.**, s. 49.

³⁶ Akıntürk, **a.g.e.**, s. 124.

³⁷ Oğuzman, Seliçi, Oktay-Özdemir, **a.g.e.**, s. 65.

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA HUKUKUNDA HAK VE FİİL EHLİYETİ KAVRAMLARI

I. GENEL OLARAK

Bugün özel hukukumuzun temelini oluşturan Roma Hukuku açısından hak ve fiil ehliyeti kavramlarını incelemek, günümüzdeki anlamlarından farklılaştıkları ölçüde önem taşımaktadır. Teorik olarak Roma Hukuku ve günümüz hukuku bakımından farklılıklar göstermeyen bu kavramlar, içerik ve uygulama bakımından farklılaşmaktadırlar. Bunun en temel sebebi, bu hukukların uygulandıkları çağlar arasında sosyolojik farkların belirgin şekilde fazla olmasıdır. Günümüz hukukundaki kişi kavramının genişliğinin aksine, Roma Hukukunda toplumdaki sınıfsal farklılıkların sonucu olarak kişi ve hak ehliyeti kavramları örtüşmemekte, böylece ehliyet kavramını günümüz hukukundan bağımsız olarak ortaya koyma ihtiyacı doğmaktadır.

Günümüz hukuku ve Roma Hukuku, hak ve fiil ehliyeti kavramlarının birbirleriyle ilişkileri bakımından da ayrılmakta, örneğin Roma Hukukunda günümüz hukukunun aksine hak ehliyeti olmayan birinin fiil ehliyetine sahip olduğu durumlar mümkün olabilmektedir¹.

Roma Hukukunda hak ve fiil ehliyeti kavramları incelenmeden önce, günümüz hukukunda farklı anlamlar taşıyan **ius** ve **persona** kavramları da tanımlanmalıdır.

II. IUS, PERSONA VE KİŞİ KAVRAMLARI

A. Ius Kavramı

Hukuk düzeni tarafından korunan ve kişiye bu korumadan serbest iradesi ile yararlanma yetkisi veren menfaat olarak tanımlanan hak kavramının Roma

¹ Ziya Umur, **Roma Hukuku: Ders Notları**, 3. bs., İstanbul, Beta Basım, 1999, s. 155.

Hukukundaki karşılığı **ius** kavramıdır. Latince olan **ius** kelimesi hak anlamına gelmenin yanı sıra hukuk anlamına da gelmektedir. Bugün birçok Avrupa dilinde hak ve hukuk kavramları için bu şekilde aynı kelime kullanılırken, Türk hukuk dilinde ayrı kelimeler bulunmaktadır. Bu sebeple Türk hukukunda hak denildiğinde akla doğrudan hukuk düzeni tarafından korunan ve kişiye bu korumadan serbest iradesi ile yararlanma yetkisi veren menfaat gelirken, hak ve hukuk kavramları için aynı kelimenin kullanıldığı dillerde, hukuk anlamına gelen objektif hukuk ve hak anlamına gelen subjektif hukuk kavramları yer alır².

Roma Hukukunda hak ve hukuk kavramlarının her ikisi için de **ius** kavramının kullanılmasının sebebi iki kavram arasındaki yakınlıktır; aynı kavram farklı açılardan görülmekte, hukuk kuralı birinde kişi diğerinde devlet tarafından kontrol edilmektedir³.

B. Persona ve Kişi Kavramları

Roma Hukukunda insan anlamında kullanılan **persona**⁴ kavramı, günümüzde kelime anlamı olarak kişi demek olsa da hukuki anlamda kişi kavramının karşılığı değildir. Hukuki bir kavram olarak **persona** kavramının⁵ bugünkü hukuk sistemimizde tam bir karşılığı bulunmamaktadır⁶. Bunun sebebi günümüzde kişi kavramının hak ehliyeti kavramıyla örtüşmesine karşılık, Roma Hukukunda her kişinin hak ehliyetine sahip olamaması, bunun için bazı özel şartlar aranmasıdır. Bunun en tipik örneği, hak ehliyetine sahip olmayan kölelerin de insan olmaları sebebiyle **persona** olarak nitelendirilmesidir. Hukukun bütün insanlık için olduğu; fakat insanların özgür ve köle olarak ayrıldığı, **Digesta**'da ve **Gaius**'un

² Özcan Karadeniz Çelebican, **Roma Hukuku: Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması**, 13. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2008, s. 121.

³ Umur, **a.g.e.**, s. 147-148.

⁴ Roma'da tiyatro oyuncularının yüzlerine taktıkları maskelere persona denmekteydi, böylece temsil ettikleri kişilik kastediliyordu. (Serpil Altop, **Roma Hukuku'nda Kölelik**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2002, s. 17.)

⁵ Persona kavramının Roma Hukukundaki bir diğer karşılığı caput(baş) kelimesidir. (**A.e.**, s. 20.)

⁶ **A.e.**, s. 17.

Institutiones'inde belirtilmiştir⁷. Sonuç olarak **persona** kavramı hak ehliyeti olmayan köleleri de kapsadığı ölçüde bugünkü kişi kavramından daha geniş kapsamlı, tüzel kişileri kapsamadığı ölçüde ise daha dar kapsamlı bir kavramdır⁸.

Roma Hukukundaki **persona** ve günümüz hukukundaki kişi kavramlarının farkı böylece, günümüzde kişi yani hak sahibi olabilmek için insan olmak yeterliyken, Roma'da bunun yeterli olmaması noktasında ortaya çıkmaktadır⁹.

III. HAK EHLİYETİ KAVRAMI

A. Genel Olarak

Hak sahibi olabilme ve borç altına girebilme ehliyeti olan hak ehliyeti, günümüz hukukunun aksine Roma Hukukunda her kişinin sahip olabildiği bir ehliyet değildi. Roma Hukukunda bir kişinin özel hukuk bakımından hak ehliyetine sahip olabilmesi için, üç şartı aynı anda sağlaması gerekmektedir. **Status** olarak isimlendirilen bu şartlar, kişinin hangi ölçüde hak sahibi olduğunu gösterirdi¹⁰. Kişinin hak ehliyeti olabilmesi için, **status libertatis** yani özgürlük durumu şartına göre köle değil özgür olması, **status civitatis** yani vatandaşlık durumu şartına göre yabancı değil vatandaş olması ve **status familiae** yani aile durumu şartına göre aile reisi hakimiyeti altında değil kendi hakimiyeti altında olması gerekmektedir.

Roma Hukukunda hak ehliyeti ölüm ve **capitis deminutio**¹¹ sebepleriyle sona ermekteydi¹². Kişilerin **status**'larındaki değişiklikler sonucu hak ehliyetinin kaybı

⁷ D. 1. 5. 2.: Hominum causa omne ius constitutum est.

D. 1. 5. 2.: Bütün hukuk insanlar içindir.

Gai. Ins. 1. 9.: Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.

Gai. Ins. 1. 9.: İnsanların hukuk tarafından ilk ayrımı, özgür ya da köle olmalarıdır.

⁸ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 128.

⁹ Umur, **a.g.e.**, s. 153.

¹⁰ Bülent Tahiroğlu, Belgin Erdoğan, **Roma Hukuku Dersleri: Tarihi Giriş, Hukuk Tarihi, Genel Kavramlar, Usul Hukuku**, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2003, s. 113.

¹¹ Capitis deminutio, hukuki kişiliğin kaybı anlamına gelmektedir. (Richard Honig, **Roma Hukuku**, Çev. Şemseddin Talip, 2. bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1938, s. 145.)

¹² Salvatore Di Marzo, **Roma Hukuku**, Çev. Ziya Umur, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1954, s. 48.

sözkonusu olabilmekte, buna da **capitis deminutio** denilmekteydi. Hak ehliyeti sağlayan **status**'ların ortadan kalkmaları önem derecelerine göre isimlendirilirdi. Özgür olan kişinin köle haline gelmesi en büyük hak ehliyeti kaybı olup **capitis deminutio maxima**, vatandaş olan kişinin yabancı haline gelmesi orta derecede hak ehliyeti kaybı olup **capitis deminutio media**, kendi hakimiyeti altında olan kişinin aile hakimiyeti altına girmesi en küçük hak ehliyeti kaybı olup **capitis deminutio minima** olarak isimlendirilmiştir¹³. Buna karşılık **status**'lardaki tam tersi değişiklikler, kişinin sonradan hak ehliyetine sahip olması sonucunu doğurabilmekteydi.

B. Hak Ehliyetinin Şartları

1. Status Libertatis

Hak ehliyetine sahip olmanın ilk şartı olan **status libertatis** özgürlük durumunu ifade etmektedir. Roma Hukukuna göre hür ve köle olarak iki gruba ayrılan insanlardan sadece hür olanların hak ehliyetleri bulunmaktadır. Roma toplumunda köleler de insan olarak kabul edilmelerine rağmen hukuken sahiplerinin malları olarak kabul edilmişlerdir. Sahiplerinin köleleri üzerinde, her türlü tasarruf yetkilerinin olduğunu ifade eden, **dominica potestas** hakları bulunmaktadır¹⁴.

Doğuştan gelebilen ya da **capitis deminutio maxima** adındaki özgürlüğün yitirilmesi sonucunu doğuran çeşitli sebeplerle sonradan ortaya çıkabilen kölelik, hak ehliyetinin varlığını engellemektedir. Köle herhangi bir hakkın sahibi, alacaklı, borçlu, davacı ya da davalı olamaz ve bütün kazancı sahibine aittir¹⁵. Hak ehliyeti olmadığı için malvarlığı da olmayan kölenin¹⁶, sahibinin rızası ile gerçekleştirdiği işlemler sonucu elde ettiği malvarlığı hukuken sahibine ait olsa da, sahip bu malları kölenin nezdinde bırakabilmekteydi. Bu mallar **peculium** olarak adlandırılmıştır.

¹³ Umut, **a.g.e.**, s. 156.

¹⁴ Honig, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁵ **A.e.**, s. 132-133.

¹⁶ Tahiroğlu, Erdoğan, **a.g.e.**, s. 118.

Köleliğin sonradan doğması gibi sonradan ortadan kalkması da mümkündü. **Manumissio** denilen azat etme yoluyla köle, özgürlüğüne kavuşabilirdi. Çeşitli yollarla azat edilebilen köleler **libertinus** yani azatlı olarak adlandırılır, doğuştan hür olan **ingenuus**'lardan farklı bir statüde olurlardı, **libertinus** ve **ingenuus**'lar birbirleriyle evlenemezlerdi. **Libertus**'lar¹⁷ eski sahipleriyle bağlarını tamamen kesemezler, onlara karşı bazı hukuki yükümlülükleri yerine getirmek zorunda olurlardı¹⁸. Sadece kadınlara özgü bir düzenleme olarak, üç çocuk sahibi olan kadın köleler çalışmaktan muaf tutulurlardı. Kadın köleler üçten fazla çocuk sahibi olmaları durumunda ise çocuklarını sahiplerinin hizmetine sunabilirler, bunun karşılığında azat edilebilirlerdi¹⁹.

2. Status Civitatis

Roma Hukukunda hak ehliyetine sahip olmanın ikinci şartı Roma vatandaşı olmaktır. Roma toplumu vatandaşlar ve yabancılar olarak ikiye ayrılmıştır. Roma devleti sınırları içinde yaşayan yabancı anlamına gelen **peregrinus**'lar, Roma vatandaşlarına uygulanan hukuk olan **ius civile**'nin²⁰ tanıdığı haklara sahip olamazlardı. Bu sebeple **ius civile** ile tanınmış olan hukuki işlemlerde ve davalarda taraf olma, hak sahibi olma, borç altına girme, geçerli bir evlilik yapabilme gibi haklar sadece vatandaşlara aitti.

Roma vatandaşlığı doğumla, azat edilmekle ya da siyasal iktidarın temsilcisi olan güç²¹ tarafından vatandaşlık hakkı tanınmasıyla kazanılırdı. Vatandaşlığın kazanılması gibi kaybı da söz konusu olabilmekteydi. Başka bir vatandaşlığa geçme ve özgürlüğün kaybedilmesi hallerinde ya da ceza sonucu vatandaşlık kaybedilirdi²².

¹⁷ Azat edilen köle eski sahibi ile ilişkisi söz konusu ise libertus, azat edilmesi sebebiyle kazandığı hukuki durum söz konusu ise libertinus olarak adlandırılır. (Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 144.)

¹⁸ Köleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Altop, **a.g.e.**

¹⁹ Haluk Emiroğlu, **Roma Hukukunda Kadının Durumu**, Ankara, y.y., 2003, s. 28.

²⁰ Ius civile, Romalılara ait özel hukuktur. (Yılmaz, **a.g.e.**, s. 603.) Yabancılar uygulanan hukuk ise ius gentium adını alır.

²¹ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 145.

²² Tahiroğlu, Erdoğan, **a.g.e.**, s. 122.

M.S. 212 yılında çıkarılan **Constitutio Antoniniana** ile imparatorluk sınırları içinde yaşayan herkese vatandaşlık hakkı tanınmış ve vatandaş - yabancı ayrımı böylece ortadan kalkmıştır.

3. Status Familiae

Özgür bir Roma vatandaşının hak ehliyetine sahip olmasının üçüncü şartı, **pater familias**'ın yani aile babasının hakimiyeti altında olmamasıydı. Roma aile yapısına göre bir kimse ya **sui iuris** ya da **alieni iuris** olabilirdi. **Sui iuris** kendi hukukuna tabi olanları ifade ederken, **alieni iuris** başkasının hukukuna tabi olanlar anlamına gelirdi. Roma ailesi içinde **patria potestas** adı verilen baba hakimiyeti sözkonusuydu ve **pater familias** denilen aile babası, aile reisi olurdu. Ailenin reisi olan **pater familias**, kendi hukukuna tabi bir **sui iuris**'ti ve hak ehliyetine sahipti. **Pater familias**'ın hakimiyeti altındaki **filius familias**, yani aile evlatları ise **alieni iuris**'ti ve hak ehliyetleri bulunmamaktaydı. Bununla birlikte bahsedilen hak ehliyeti özel hukuk anlamındaki hak ehliyeti olup kamu hukuku alanında aile durumu hak ehliyetine etki eden bir unsur değildi²³.

Alieni iuris olmak, özgürlük ve vatandaşlık gibi statülere etki etmezdi. Ayrıca bunun yaşla, mesleki durumla ya da cinsiyetle de bir ilgisi yoktu. **Alieni iuris**, aile babası hayatta olduğu ya da üzerindeki baba hakimiyeti herhangi bir sebeple ortadan kalkmadığı sürece, yaşına, cinsiyetine ve mesleki durumuna bakılmaksızın **alieni iuris** olmaya devam ederdi.

Sui iuris olmak cinsiyetle ilgili bir konu olmadığından kadınların da **sui iuris** olması mümkündü; fakat aile babası anlamındaki **pater familias** sadece erkeklere özgü bir statü olduğundan kadının baba hakimiyetine sahip olması mümkün değildi. Bu sebeple kadının hakimiyeti altında **alieni iuris** olanların bulunması sözkonusu olmamıştır.

²³ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 151.

C. Hak Ehliyetini Daraltan Sebepler

1. Genel Olarak

Roma Hukukuna göre, **sui iuris** olan özgür Roma vatandaşları hak ehliyetine sahip olabiliyorken bazı sebepler hak ehliyetini daraltan sebepler olarak kabul edilmiştir. Azatlılık, şerefsizlik, dini sebepler, sınıfsal sebepler ve cinsiyet başlıkları altında incelenebilecek bu sebepler, hak ehliyetine sahip olmanın üç şartı bulunsa bile kişiyi bazı haklara sahip olmaktan mahrum bırakabilmektedir.

2. Azatlılık (Libertinus)

Azat edilen köleler **libertinus** olarak isimlendirilir ve artık özgür olmalarına rağmen bazı haklardan mahrum kalırlardı. Kamu hukuku alanında seçme ve seçilme hakkı gibi bazı konularda kısıtlamalara tabi olmalarının yanısıra, özel hukuk alanında da kısıtlanan hakları vardı. Özgür Roma vatandaşlarıyla evlenmelerinin yasak olması, eski sahiplerine karşı yerine getirilmesi gereken hukuki yükümlülüklerinin bulunması azatlıları doğuştan özgür olanlardan ayıran noktalardandır. Azatlı olan birinin imparator kararıyla doğuştan özgür sayılması zamanla mümkün olabilmiştir²⁴.

3. Şerefsizlik (Infamia)

Roma toplumu içinde saygınlığın yitirilmesi şerefsizlik olarak adlandırılmış ve şerefsiz olan kişilerin, hak ehliyetinin şartlarını sağlasalar bile, hem kamu hukukuna hem de özel hukuka ilişkin bazı hakları kısıtlanmıştır. Kişi, **ensor**²⁵ tarafından nüfus kayıtlarına şerefsiz olduğunun yazılmasıyla şerefsiz durumuna düşerdi ve bu konuda **ensor**'un geniş yetkisi bulunmaktaydı²⁶. Toplumca onur kırıcı, bayağı görülen, küçümsenen davranışlarda bulunanlar, faaliyet gösterenler, dürüst ve namuslu bir insan gibi davranmadığı için aleyhine açılan davalardan dolayı mahkum edilenler,

²⁴ Tahiroğlu, Erdoğan, **a.g.e.**, s. 126.

²⁵ Censor, beş yıl için seçilen ve nüfus sayımı yapıp kayıtlarını tutmakla görevli memura verilen addır.

²⁶ Umut, **a.g.e.**, s. 177.

özgürlüğünü ve vatandaşlığını kaybedenler şerefsiz olarak kayıt ediliyorlardı²⁷. Şerefsiz duruma düşenler dava açma, şahitlik yapma, birini mahkemede temsil etme gibi hakları kaybederlerdi²⁸.

4. Din

Tüm inançlara saygı duyulan Hristiyanlık öncesi dönemde din, hak ehliyetini etkileyen bir unsur olmamıştır. Hristiyanlığın doğuşuyla birlikte durum değişmiş, Hristiyanların Roma kanunlarına uymayı reddetmeleriyle birlikte cezalandırılmaları sözkonusu olmuştur. Hristiyanlığın devletin resmi dini haline gelmesi ise durumu tersine çevirmiştir. Bu tarihten sonra çok tanrılı dine inananların ve Yahudilerin hak ehliyetleri kısıtlanmış, şahitlik etmeleri, mal sahibi olmaları, miras hakları, Hristiyanlarla evlenmeleri, Hristiyan köle sahibi olmaları yasaklanmıştır²⁹.

5. Sınıflar

Sınıflara ayrılmış olan Roma toplumu, hak ehliyetine sahip olma konusunda bu ayrımdan etkilenmiştir. Mensup olunan sınıf ya da meslek kuruluşuna bağlı olarak kişilerin hak ehliyetleri kısıtlanabilmiştir. İlk devirlerde yoğun olarak yaşanan **patricii-plebs**³⁰ mücadelesi, hak ehliyeti konusunu oldukça etkilemiştir. XII Levha Kanunları'nın yapılmasına yol açan bu ayırım, sonraki devirlerde kanuni düzenlemelerle ortadan kalkmış olsa da, mücadelenin sürdüğü yıllarda **pleb**'ler **patricius**'lara kıyasla birçok haktan mahrum kalmışlardır.

Bazı mesleklere mensup olmak da hak ehliyetini daraltan sebeplerden biri olmuştur. **Senatus** üyelerinin ticaret yapmalarının, azatlılarla evlenmelerinin yasak

²⁷ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 167. Ayrıca şerefsizliğin nedenleri için bkz.: Di Marzo, **a.g.e.**, s. 51.

²⁸ Tahiroğlu, Erdoğan, **a.g.e.**, s. 126.

²⁹ Umur, **a.g.e.**, s. 178.; Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 167.

³⁰ Roma kabilelerinin oluşturduğu ve vatandaş olan sınıf patricii sınıfyken, plebs sınıfı kabilelere mensup olmayan kişilerin oluşturduğu sınıftır ve vatandaşlık hakkını kazanmaları büyük mücadeleler sonucu Cumhuriyet devrinin başında gerçekleşmiştir.

olması³¹, **colonus**'ların³² doğdukları topraktan ayrılamayıp onunla birlikte satılmaları, malvarlıklarını devredebilmelerinin toprak sahiplerinin rızasına bağlı olması mesleki sınıfların, hak ehliyeti üzerindeki etkilerine örnektir.

6. Cinsiyet

Cinsiyet, hak ehliyetini etkileyen bir koşul olarak Roma Devleti'nin bütün devirlerinde hukuk hayatındaki yerini almıştır. Kadınlar, erkeklere kıyasla hak ehliyeti bakımından her zaman geriden gelmişlerdir. Cinsiyet konusu hak ehliyetini devirler içinde farklı oranlarda etkilese de her zaman var olmuştur. Esas olarak fiil ehliyeti üzerinde etkili olan cinsiyet, hak ehliyeti üzerinde de bazı etkilere sahiptir.

Roma Hukukuna göre, kamu hukuku alanında kadınların hak ehliyetleri bulunmamaktadır. Kamu hukukunu ilgilendiren seçme, seçilme, devlet memurluklarına getirilme gibi haklar kadınların sahip olabileceği haklar değildi. Kadını aile içindeki görev ve sorumluluklarıyla tanımlayan Roma toplumu, kamusal alanda var olmayı sadece erkeklere özgü bir hak olarak görmüştür.

Cinsiyet, kamu hukuku alanında olduğu kadar olmasa da özel hukuk alanında da hak ehliyeti üzerinde etkili olmuştur. Hak ehliyetinin şartları içinde cinsiyetle ilgili bir ayrım yoktur. **Sui iuris** olan özgür bir Romalı kadın hak ehliyetine sahiptir; fakat bu bakımdan Romalı hür bir erkekle kıyaslanması mümkün değildir³³, kadın olmasının sonucu olarak kısıtlandığı konular vardır. Bu kısıtlamalar, devirler içinde yapılan değişik hukuki düzenlemelerle şekillenmiştir. **Sui iuris** olabilen bir kadın, hiçbir zaman **patria potestas**'a sahip olamamış, **pater familias** yani aile babası statüsü her zaman erkeklere özgü bir statü olarak kalmıştır. Bunun karşılığı olan **mater familias** yani aile annesi statüsü hukuki değil, sadece toplumsal bir kavram olmuş, kadının aile içindeki rolünü tanımlamak için kullanılmıştır.

³¹ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 168.

³² İmparatorluk Dönemi'nde kendi toprakları olmadığından, bir başkasına ait toprağı kiracı gibi işleyen ve çeşitli hakları kısıtlandığından bu toprağı bağımlı hale gelen kişiye colonus adı verilmektedir.

³³ Fulya İlçin Gönenç, **Roma Hukukunda Kadın**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2010, s. 22.

IV. FİİL EHLİYETİ KAVRAMI

A. Genel Olarak

Kişinin kendi fiilleriyle hak sahibi olabilme ve borç altına girebilme ehliyeti olarak tanımlanan fiil ehliyeti, günümüzden farklı düzenlemelerle şekillenmiş olsa da, Roma Hukukunda da yer alan bir kavramdır. Bir üst kavram olan fiil ehliyeti kavramı hem hukuki işlem ehliyetini hem de haksız fiil ehliyetini içermektedir³⁴. Hukuki işlem ehliyeti geçerli bir hukuki işlem yapabilmeyi ifade ederken, haksız fiil ehliyeti işlenen haksız fiillerden sorumlu tutulabilmeyi ifade eder³⁵.

Günümüz hukukunda kişinin hak ehliyeti olmaksızın fiil ehliyeti olması mümkün olmazken, Roma Hukukunda kişinin hak ehliyeti olmaksızın fiil ehliyeti ya da fiil ehliyeti olmaksızın hak ehliyeti olabilmektedir³⁶. Fiil ehliyetinin hiç olmamasının yanı sıra fiil ehliyetini daraltan sebepler sonucu eksik olması da mümkündür. Bu durumda eksiklik **tutor** yani vasi ya da **curator** yani kayyım aracılığı ile tamamlanmaktadır³⁷. Fiil ehliyetini daraltan sebepler yaş, akıl hastalığı, savurganlık ve cinsiyet başlıkları altında incelenebilir.

B. Fiil Ehliyetini Daraltan Sebepler

1. Yaş

Bütün hukuk sistemlerinde kişinin fiil ehliyetine sahip olup olmadığının belirlenmesinde etkili olan yaş, Roma Hukukunda fiil ehliyetinin varlığını belirleyen en önemli etkidir. Roma Hukukunda **Lex Plaetoria**³⁸ adlı kanunla erginlik yaşı 25

³⁴ Tahiroğlu, Erdoğan, **a.g.e.**, s. 158.

³⁵ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 188.

³⁶ Paul Koschaker, **Modern Hususi Hukuka Giriş Olarak Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları**, Çev. Kudret Ayiter, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1950, s. 79.

³⁷ Umur, **a.g.e.**, s. 197.

³⁸ Kesin tarihi bilinmemekle birlikte M.Ö. 193 ya da 192 yılında çıkarılan ve 25 yaşın altındakilere ekonomik bakımdan istismar edilmelerini engellemek amacıyla hukuki koruma sağlayan kanun.

olarak düzenlenmiştir³⁹. 25 yaşını dolduran kişiler fiil ehliyetine sahip olabilmışlardır. 25 yaşını doldurmamış kişiler ise kendi içinde gruplara ayrılıp farklı düzenlemelere tabi tutulmuşlardır. 25 yaşından küçükler, **impuberes minores** yani ergenlik yaşına ulaşmamış olanlar ve **puberes minores** yani ergenlik yaşına ulaşmış olanlar olarak ikiye ayrılmıştır.

Impuberes minores, kendi içinde **infantes** ve **impuberes infantia maiores** olarak tekrar ikiye ayrılır. **Infantes**, 0-7 yaş arasında olan küçüklerdir ve kendilerini doğru ifade edebilecek kadar konuşma yetenekleri olmadığı gerekçesiyle hukuki işlem ehliyetinden mahrum bırakılmışlardır. Ayrıca ayırt etme güçleri de bulunmadığı kabul edildiğinden haksız fiil ehliyetleri de bulunmamaktadır⁴⁰. Tam ehliyetsiz olan bu küçükler eğer hak ehliyetine sahiplerse hukuki işlemleri yapmak üzere kendilerine vasi yani **tutor** atanırdı. **Impuberes infantia maiores** ise 7 yaşını doldurmuş; fakat kız ise 12, erkek ise 14 yaşını doldurmamış küçüklerdir. Bu gruptaki küçükler kısıtlı olarak hukuki işlem ehliyetine sahip olabilirler, vasiyetname yapma ve evlenme ehliyetleri yokken, kendi yararlarına olan hukuki işlemleri tek başlarına yapabilirlerdi. Malvarlıklarında azalmaya yol açacak hukuki işlemleri ise ya aile babalarının ya da kendilerine atanan vasinin yardımı yani **auctoritas**'ı ile yapabilirlerdi. Bu gruptaki çocukların haksız fiil ehliyetlerinin olup olmadığı tartışmalı bir konuydu, işledikleri haksız fiilin sonuçlarını anlayabilecek durumda oldukları hallerde bu haksız fiillerden sorumlu tutulacakları kabul edilmiştir⁴¹.

Puberes minores, ergenlik yaşını doldurmuş olup henüz 25 yaşını doldurmamış kişilerdir. Bunların aslında hukuki işlem ehliyetleri bulunmaktadır; fakat yaşlarının küçüklüğü sebebiyle aldatılmamaları için kendilerine bazı hukuki ayrıcalıklar sağlanmıştır. Bu hukuki ayrıcalıklar sebebiyle zaman içinde kendileriyle hukuki işlem yapmaktan kaçınılmış, bu da malvarlıklarının yönetiminde yardımcı olması için kayyım yani **curator** atanmasını istemelerine yol açmıştır. Örf ve adetin

³⁹ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 191.

⁴⁰ **A.e.**, s. 261.

⁴¹ **A.e.**

hukuk üzerindeki etkisine örnek olarak⁴², kayyım atanması yaygınlaştıkça **puberes minores**'in hukuki işlem ehliyeti daralmıştır ve bir süre sonra kayyım atanması zorunlu hale gelmiştir. Bu gruptakilerin ayırt etme güçleri bulunduğundan tam haksız fiil ehliyetine sahip oldukları kabul edilmiştir⁴³.

İmparator **Constantinus** zamanında 25 yaşını henüz doldurmamış bazı kişilerin **venia aetatis** ile, yani 18 yaşını doldurmuş kadınların ve 20 yaşını doldurmuş erkeklerin imparator kararıyla, 25 yaşını doldurmuş gibi fiil ehliyetine sahip olması mümkün olmuştur.

2. Akıl Hastalığı

Akıl hastalığı yani **furor**, Roma Hukukunda fiil ehliyetini daraltan sebeplerden biridir. Akıl hastalığının sürekli olduğu durumlarda hem hukuki işlem ehliyeti hem de haksız fiil ehliyeti ortadan kalkardı. Akıl hastalığının sürekli olmadığı durumlarda ise, kişinin ayırt etme gücünün bulunduğu anlarda fiil ehliyetinin var olduğu kabul edilmiştir⁴⁴. Akıl hastası olup **sui iuris** olan erginlere kayyım atanırdı.

3. Savurganlık

Roma Hukukuna göre sahip olduğu malvarlığını aşırı derecede tüketerek ailesini maddi güçlük içinde bırakan kişi savurgan olarak kabul edilmiş ve bu sebeple kendisine kayyım atanarak hukuki işlem ehliyeti daraltılmıştır. Bu kişilerin haksız fiil ehliyetleri olduğu gibi, evlenme ehliyetleri ve malvarlıklarını çoğaltan hukuki işlemleri yapma ehliyetleri bulunmaktadır. Buna karşılık vasiyetname yapamazlar ve malvarlıklarını azaltan hukuki işlemlerde kayyımlarının rızalarının yani **consensus**'larının⁴⁵ olması gerekir.

⁴² Umut, **a.g.e.**, s. 203.

⁴³ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 261.

⁴⁴ Akıl hastalığı sürekli olan kişilere demens, sürekli olmayan kişilere furiosus denilmiştir.

⁴⁵ Vasinin auctoritas'ından farklı olarak kayyımın consensus'u işlem sırasında olmak zorunda değildir, daha sonra verilmesiyle de işlem geçerli hale gelir.

4. Cinsiyet

a. Kadının Fiil Ehliyetinin Daraltılması

Roma Hukukunda cinsiyet, hak ehliyetini olduğu gibi fiil ehliyetini de etkileyen önemli unsurlardan biridir. Kamu hukuku bakımından hak ehliyetine sahip olmayan kadın, fiil ehliyeti bakımından da kamu hukuku içinde yer alamaz. Yaş sınırlarına ve ayırt etme gücüne göre belirlenen haksız fiil ehliyeti ise bu konudan ayrı tutulmuştur. Kadın, cinsiyeti sebebiyle haksız fiil ehliyetini kaybetmez.

Hukuki işlem ehliyeti bakımından, toplumsal hayata katılmadıkları için deneyimsiz olmaları sonucu hukuki işlemleri tek başlarına geçerli şekilde yapamayacakları⁴⁶ gerekçesiyle kısıtlamaya tabi tutulan kadınlar ya **pater familias**'larının ya da **manus**'lu⁴⁷ evlilik yaparak kocalarının hakimiyeti altında olurlardı. Dolayısıyla kadınlar adına hukuki işlem ehliyetini bu kişiler kullanırdı. **Sui iuris** kadınlar hakimiyet altında olmadıklarından vesayet altına alınırlardı. Kendisi vesayet altında olan kadının kural olarak vasi olması mümkün değildi. Bu durum **Digesta**'da şu şekilde belirtilmiştir⁴⁸:

*“D. 26. 1. 16 pr.: Tutela plerumque virile officium est.
D. 26. 1. 16 pr.: Vesayet büyük çoğunlukla erkeğin görevidir.”*

Dava ehliyeti bakımından da kadının tam ehliyetli olması sözkonusu olmamıştır. Hak ehliyetine sahipse taraf olma ehliyeti olabilen kadın⁴⁹, dava ehliyetine yani yargılama hukukuna ilişkin haklarını kullanma ehliyetine her zaman sahip değildir ve bu haklarını ya hakimiyeti altında olduğu kişinin ya da vasisinin

⁴⁶ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 199.

⁴⁷ Kocanın karısı üzerindeki hakimiyeti. (Yılmaz, **a.g.e.**, s. 776.)

⁴⁸ Seldağ Güneş Ceylan, **Roma Hukukundan Günümüze Velayet – Vesayet Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2004, s. 68.

⁴⁹ Önceki devirlerde hakimiyet altında olup hak ehliyeti olmayan kadın taraf olma ehliyetine sahip değilken, aile yapısının değişmeye başlamasıyla hakimiyet altındaki kadına da belli durumlarda taraf olma ehliyeti tanınmıştır. (Umur, **a.g.e.**, s. 249.)

aracılığıyla kullanabilmektedir. Bu kapsamda kadının **legis actio**⁵⁰ ve **iudicium legitimum**⁵¹ yollarıyla dava açması, kendi başına yapabileceği işlemler değildir⁵². Kadına dava açma konusunda tanınmış tek istisna **iniuria** yani kişiliğe karşı işlenen haksız filler durumunda sözkonusu olmaktadır. Kadına karşı işlenen **iniuria** hakimiyeti altında olduğu erkeğe karşı da işlenmiş sayılacağından bu durumlarda hem hakimiyet sahibi olan erkek hem de **iniuria**'ya maruz kalan kadın tarafından dava açılabilir⁵³.

b. Kadının Vesayet Altına Alınması

Hukuki işlemleri kendileri adına yapacak **pater familias**'ları ya da kocaları olmayan kadınlara vasi atanması, Roma'nın eski hukuk döneminde⁵⁴ var olan bir uygulamaydı. Sonraki dönemlerde de var olmakla birlikte değişikliklere uğradığı görülmekte, zaman içinde de tamamen ortadan kalkmaktadır.

Gaius Institutiones'inde kadınların karakterlerindeki hafiflik ve işlerdeki zaaf ve tecrübesizlikleri sebebiyle, onlara bir vasi verilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir⁵⁵. Aynı şekilde **Cicero** şu sözleriyle aynı ihtiyacı belirtmektedir:

“Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt.

*Atalarımızın belirttiği gibi, karar vermedeki zayıflıkları sebebiyle bütün kadınlar vasilerinin hakimiyeti altında olmalıdırlar*⁵⁶.”

Kendi işlerini idare edemeyeceği düşünülen kadının malvarlığını aile yararına korumak amacıyla⁵⁷ vesayet altına alınması, **tutela mulierum** olarak adlandırılır.

⁵⁰ Legis actio, Krallık Dönemi'nin ortalarından M.Ö. 17 yılına kadar uygulanan kanuni dava usulüdür. (Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 275.)

⁵¹ Roma vatandaşları arasında ve tek hakim önünde gerçekleşen, Roma ve çevresinde uygulanan dava usulüdür. (Adolf Berger, **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, Volume 43 Part 2, 2. bs., Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991, s. 520-521.)

⁵² Gönenç, **a.g.e.**, s. 26.

⁵³ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 53.

⁵⁴ M.Ö. 753 - M.Ö. 150.

⁵⁵ Yüksel Başman, **“Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti”**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1987, s. 74.

⁵⁶ Suzanne Dixon, **Reading Roman Women: Sources, Genres and Real Life**, 2. bs., London, Duckworth, 2003, s. 74.

⁵⁷ Tahiroğlu, Erdoğan, **a.g.e.**, s. 138.

Tutela mulierum sonucunda kadının hukuki işlemlerinin geçerliliği ve sonuç doğurması vasisinin işlem sırasında var olan rızasına yani **auctoritatis interpositio**'suna bağlı olur. **Ius civile** tarafından düzenlenmiş hukuki işlemleri yaparken, **res Mancipi**⁵⁸ malları devrederken, borç altına sokan ve malvarlığını azaltan işlemleri yaparken, **legis actio** ve **iudicium legitimum** yollarıyla dava açarken kadının vasisinin **auctoritas**'ı bulunmak zorundadır⁵⁹. Bunun dışında kalan hukuki işlemleri ise vasisi olmaksızın yapabilmektedir. Bu durum kadının hukuki işlem ehliyetinin daraltılmasının, cinsiyet ayrımından ziyade malvarlığını koruma konusunun Roma toplumu için büyük önem taşıması sebebiyle uygulandığını göstermektedir.

Kadınlara vasi atanmasının çeşitli yolları vardır. Kanuni vesayet yani **tutela mulierum legitima** yolunda kadının ailesine mensup en yakın erkek hısmı vasi olarak atanırdı. Vasiyetname yoluyla vasi atanması yani **tutela mulierum testamentaria** yolunda koca vasiyetnamesiyle vasiyi belirlerdi. Ayrıca sonraki dönemlerde vasiyetname içinde kadına tam veya sınırlı seçme hakkı tanınabilmiştir. Tam seçme hakkı olan kadın vasisini kendi rızasıyla istediği kadar değiştirebilir, sınırlı seçme hakkında ise değiştirme hakkını yalnızca birkaç sefer kullanabilirdi. **Tutela dativa** denilen vasi tayini yolunda ise vasi kanunen ya da vasiyetnameyle belirlenmemişse, yetersizse veya hazır bulunamıyorsa belli işlemlerin gerçekleştirilmesi için **praetor**⁶⁰ tarafından kadına vasi atanabilmekteydi⁶¹.

⁵⁸ Roma toplumu için önem taşıyan bazı mallar **res Mancipi** olarak adlandırılmış ve bu malların mülkiyetlerinin devri **Mancipatio** ve **in iure cessio** adı verilen şekle tabi özel işlemlerle mümkün olmuştur. Bu mallar fil ve deve hariç yük ve çeki hayvanları, köleler, italya arazisi ve köy irtifaklarıdır. Bunlar dışındaki mallar **res nec Mancipi** adını alır ve şekle tabi olmayan **traditio** yani teslim yoluyla mülkiyetlerinin devri mümkün olur.

⁵⁹ Jean Gaudemet, "Roma İmparatorluğunda Kadının Hukuki Durumu", Çev.: Bülent Tahiroğlu, **Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Yıl:6 Sayı:9, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1972, s. 209.

⁶⁰ Yargı işlerini yürütmekle görevli memur.

⁶¹ Honig, **a.g.e.**, s. 191.; Kudret Ayiter, **Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1960, s. 75.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADININ TOPLUMSAL YAPI İÇİNDEKİ YERİ VE BUNUN

HAK VE FİİL EHLİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

I. ROMA HUKUKUNDA KADININ YERİNİ BELİRLEYEN TOPLUMSAL ETKENLER

A. Genel Olarak

Roma Hukukunda kadının yerini belirleyebilmek için öncelikle Roma toplumunun yapısını incelemek gerekmektedir. Roma’da kadın toplumsal etkenler gözönüne alınarak tanımlanabilir ve böylece hukuk sistemi içindeki yeri doğru şekilde tespit edilebilir. Bu konudaki zorluk ve yetersizlik kadının toplumdaki ve hukuk sistemi içindeki yerini belirlemeye yardımcı kaynakların azlığı¹ ve sadece erkekler tarafından yazılmış olması, çoğunlukla üst sınıfa mensup kadınları konu alması ve coğrafi bakımdan sınırlı alanları içermesidir².

Tarih boyunca tartışma konusu olmuş kadın - erkek eşitliği, hukuken Roma’nın hiçbir döneminde tamamen var olmamıştır. **Papinianus**’un “*Roma Hukukunda kadının durumunun erkeklerin durumuna göre aşağıda olduğu çok fazla konu vardır.*” sözü³ bu eşitsizliği açıkça ortaya koymaktadır. Dönemler içinde değişiklik gösteren bu konu hem Roma’nın aile yapısından hem de siyasi, ekonomik, sosyal ve dini yapısından etkilenmiştir. Sonuç olarak bu toplumsal etkenler kadının ehliyet durumunu etkilediği oranda önem taşımaktadır.

¹ Augusto Fraschetti, **Roman Women**, Çev.: Linda Lappin, Chicago&London, The University of Chicago Press, 2001, s. 2.

² Gönenç, **a.g.e.**, s. 1-2.

³ Thomas A. J. McGinn, **Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome**, New York, Oxford University Press, 1998, s. 21.

B. Roma Aile Yapısı

1. Aile Kavramı

Roma toplumunun sosyal yapısı gereği, günümüzden farklı niteliklerde bir aile tanımlaması ortaya çıkmıştır. Bireylerden ziyade topluluklara bağlı bir sosyal ve ekonomik düzen mevcut olduğundan Roma'nın eski dönemlerinde aile, günümüzdeki durumun aksine kan hısımlığına değil, hakimiyet esasına dayanan bir kurumdur⁴. Roma toplumu ailelerden oluşur ve kişiler ailelerine aittir. Ekonominin insan gücüne dayandığı bu devirlerde, tarım ve hayvancılıkla geçinen Roma toplumu, Yunan aile yapısından etkilenerek, en küçük yapı olan aile yapısını korumak için aileyi bir reisin sahiplenmesi ve temsil etmesi gerektiğini kabul etmiştir. Böylece Roma aile yapısı şekillenmiş, aile babası hakimiyeti altındaki aile üyeleri ve malvarlığı aileyi oluşturmuştur. **Digesta**'nın bu konudaki tanımı şu şekildedir:

“D. 50. 16. 195. 2.: ...iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate aut natura aut iure subiectae...”

*D. 50. 16. 195. 2.: Tabii ve hukuki olarak bir tek kişinin hakimiyeti altında bulunan insanlara **familia** ismini veririz⁵.”*

Bir bütün olarak tanımlamak gerekirse **familia** olarak adlandırılan Roma ailesi, bir aile babası ve onun hakimiyeti altındaki aile üyelerinden, arazi, hayvan ve köleleri içeren bir malvarlığından ve kendine özgü inanç sisteminden oluşan bir topluluktur⁶. Bu haliyle aile, diğer ailelerden bağımsız ve kendine yeten bir yapıdadır⁷. Böylece Roma ailesi hukuki bir kavram olarak ortaya çıkar⁸ ve hukuk düzeni aile içinden sadece aile babasını tanımaktadır⁹.

⁴ Umur, **a.g.e.**, s. 168.

⁵ Gönenç, **a.g.e.**, s. 34.

⁶ Di Marzo, **a.g.e.**, s. 135.

⁷ Gönenç, **a.g.e.**, s. 35.

⁸ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 154.

⁹ Umur, **a.g.e.**, s. 168.

Roma ailesi bir dar anlamda bir de geniş anlamda tanımlanmıştır¹⁰. Kısaca **familia** olarak adlandırılan dar anlamda aileye, **familia proprio iure** denir. Dar anlamda aile, aile babası ve onun hakimiyeti altındaki aile üyelerini içermektedir. Geniş anlamda aile ise **familia communi iure** adını alır. Geniş anlamda ailede, aile babasının ölümünden sonra her biri aile babası olan erkek çocukların aileleri yer alır. Bu durumda kadınlar aile babası olamayacakları için sadece **alieni iuris** durumundan **sui iuris** durumuna geçerler ve artık bir aile babaları olmasa da geniş anlamda ailenin içinde onlar da yer alırlar. Geniş anlamda ailenin önemi, miras hukukunda ve vesayet altına alınması gereken kişilere vasi atanması konusunda ortaya çıkmaktadır¹¹.

2. Hısımlık Ayrımına Göre Aile Türleri

a. Agnatio Hısımlığı

Agnatio hısımlığı aynı baba hakimiyeti altındaki kişilerin aralarında var olan hısımlıktır ve aynı aile babasının hakimiyetindeki bu kişiler akraba olurlar. Bu kişiler arasında kan hısımlığı olup olmaması herhangi bir önem taşımamaktadır, ayrıca aralarındaki **agnatio** hısımlığı aile babası ölse bile devam etmektedir ve böylece **agnatio** hısımlığı geniş anlamda aileler meydana getirmektedir, bu aileler de **gens**'i yani soyları oluşturmuşlardır. **Agnatio** hısımlığı evlat edinme, **manus**'lu evlenme gibi hukuki işlemlerle de kurulabilmektedir¹².

Agnatio hısımlığı için bulunması gereken baba hakimiyeti sadece erkeklerin sahip olabilecekleri bir hakimiyettir, kadınlar bu hakka sahip değildir¹³. Bunun

¹⁰ Roma'da aile kavramının farklı anlamları için bkz.: Ayiter, **a.g.e.**, s. 3-4.; Bruce W. Frier, Thomas A. J. McGinn, **A Casebook on Roman Family Law**, New York, Oxford University Press, 2004, s. 18-20.

¹¹ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 155.

¹² Koschaker, **a.g.e.**, s. 76.

¹³ Gai. Ins. 1. 56.: Sunt autem agnati per uirilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati, ueluti frater eodem patre natus, fratris neposue ex eo, item patruus et patruus filius et nepos ex eo. At hi, qui per feminini sexus personas cognatione coniunguntur, non sunt, agnati, sed alias naturalis iure cognati. Itaque inter auunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio. Item amitae, materterae filius non est mihi agnatus sed cognatus, et iniucem scilicet ego illi eodem iure coniungor, quia qui nascuntur, patris, non matris familiam secuntur.

Gai. Ins. 1. 56.: Agnatik hısımlar, erkek tarafından mesela baba tarafından birbirleriyle hısımlık olan kimselerdir. Aynı babadan gelen erkek kardeş, bu erkek kardeşin çocuğu veya torunu, amca, onun

dışında kadınlar **manus**'lu evlilik yapmazlarsa, aynı aile babasının hakimiyeti altında olmadıklarından, kocalarının aileleriyle ve kendi çocuklarıyla akraba olamamaktadırlar¹⁴. **Manus**'lu evlilik yaptıklarında ise, mevcut aile babalarının hakimiyeti altından çıktıklarından, kendi kan hısımlarıyla aile ilişkileri sona ermektedir. Ayrıca **manus**'lu evlilik yapmış bile olsa evliliği sona eren kadının, kendi çocuklarıyla akrabalığı sona ereceğinden, çocuklarıyla kişisel ilişki kurma hakkı bulunmamaktadır¹⁵.

Agnatio hısımlığı, **Ius Civile**'nin tanıdığı olduğu hısımlık türüdür ve yalnızca Roma vatandaşları arasında bulunabilir. **Ius Civile**, başka herhangi bir hısımlık türünü tanımadığı için, sadece aralarında **agnatio** hısımlığı bulunan kişilerin oluşturduğu aileleri hukuken geçerli kabul etmektedir. Buna karşılık **Ius Civile**'ye göre sadece **agnatio** hısımlığın geçerli sayılması uygulamada bazı problemlere yol açmaktaydı. Aralarında kan hısımlığı olan kişiler aynı aile babası hakimiyeti altında değillerse akraba sayılamıyorlardı. Bu durum zamanla kan hısımlığının kabul görmesine yol açmıştır.

b. Cognatio Hısımlığı

Ius Civile'ye göre sadece **agnatio** hısımlığının tanınması, hukukun uygulanması konusunda bazı sakıncalar doğmasına sebep olmuştur. Aralarında kan hısımlığı bulunan kişiler **agnatio** hısımlığı ile akraba olmamışlarsa bu durum evlenme, miras, malvarlığı ilişkilerinde sorunlara yol açmıştır. Evlenme engelleri için **agnatio** hısımlığı yerine kan hısımlığına dikkat etme gereği, baba hakimiyetinden çıkmış kişinin kendi öz babasının mirasçısı olamaması, **manus**'lu evlilik yapmayan kadının kendi çocuklarıyla akraba olamaması gibi durumlar bu

oğlu veya torunu v.b. Ancak kadın tarafından olan hısımlar agnat değil, doğal hukuka göre cognat, kan hısımlarıdır. Mesela, dayı ile kızkardeşin çocuğu arasında agnatio değil; fakat bir cognatio hısımlığı mevcuttur. Bunun gibi teyzemin veya halamın oğlu bana agnatio ile değil fakat cognatio ile bağlıdır; benim de ona olan hısımlığım aynı şekildedir; bu durumda doğan çocuklar analarının ailesini değil, babalarının ailesini takip ederler. (Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 32., dn. 69'dan naklen.)

¹⁴ Umur, **a.g.e.**, s. 169.

¹⁵ Jo-Ann Shelton, **As The Romans Did**, 2. b.s., New York, Oxford University Press, 1998, s. 20.

sorunlardan bazılarıdır¹⁶. Bunun sonucunda **praetor, cognatio** hısımlığı adı verilen kan hısımlığının bazı hukuki sonuçları olmasını kabul etmiştir. Aile kurumuna bağlanan en önemli sonuç miras konusu olduğundan¹⁷, **cognatio** hısımlığına duyulan ihtiyaç en çok bu sebepten ortaya çıkmıştır. **Praetor**'un **cognatio** hısımlığı miras hukukunda kabul etmesi, özellikle kadının miras konusunda güçlenmesine sebep olmuştur¹⁸. **Cognatio** hısımlığı **Ius Gentium** tarafından tanınan hısımlıktır ve uygulamaya girmesiyle zamanla **Ius Civile**'yi de etkilemiştir. **Cognatio** hısımlığının uygulamadaki yerinin artması sonucu **agnatio** hısımlığı yavaş yavaş ortadan kalkmış, sonuç olarak da **Iustinianus** Dönemi'nde¹⁹ yerini tamamen **cognatio** hısımlığına bırakmıştır.

Cognatio hısımlığı günümüzdeki anlamıyla kan hısımlığını ifade etmektedir. Bu sebeple ancak doğal yolla yani doğumla kurulması mümkündür. **Agnatio** hısımlığı gibi hukuki işlemlerle kurulamaz.

3. Patria Potestas (Baba Hakimiyeti)

a. Genel Olarak

Patria potestas yani baba hakimiyeti kavramı Roma Hukuku ve toplumu bakımından büyük önem taşıyan bir kavramdır. Aile yapısı ve ehliyet konuları bu kavram ışığında şekillenmiştir. Aile içinde **patria potestas**'a sahip olan kişi **pater familias** yani aile babası olarak adlandırılır ve hukukun aile içinde tanıdığı tek kişi odur. Aile içindeki diğer kişiler ise özel hukuk bakımından tanınmazlar, hak ve borçlara sahip olamazlar. **Pater familias, sui iuris** olan bir erkek olmalıdır. Yaş kriteri bu noktada bir önem taşımazken Roma Hukuku'nun hiçbir döneminde kadınlar, **sui iuris** olabilmelerine rağmen **patria potestas**'a sahip olamamışlardır. Roma aile yapısının ve **patria potestas**'ın şekillenmesinden önceki süreçte var olan

¹⁶ Umur, **a.g.e.**, s. 169-170.

¹⁷ Honig, **a.g.e.**, s. 160.

¹⁸ Gönenç, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁹ M.S. 527 - M.S. 565.

anaerkil aile yapısının ortadan kalkmasıyla kadının sahip olduğu tüm hak ve yetkiler erkeğe geçmiştir. Ayrıca **pater familias** olmak fiilen hakimiyet altında aile evlatlarının bulunmasını gerektirmez, bu hukuki bir durum olduğundan sadece **pater familias** olmak için gerekli niteliğe sahip olmak yeterlidir²⁰. **Patria potestas** altında olmayan kişiler **sui iuris**, **patria potestas** altında olan kişiler ise **alieni iuris** olarak adlandırılır. Kişinin hak ehliyetine sahip olup olmadığı da bu ayrıma göre belirlenir.

Pater familias'ın **filius familias** yani aile evlatları üzerindeki hukuki hakimiyeti olarak tanımlanabilen **patria potestas**, ailenin üyeleri üzerinde mutlak bir otoriteye sahip olma sonucunu doğurur. Böylece aile babası, aile evlatları üzerinde hem şahsi hem de malvarlığına ilişkin hak ve yetkilere sahip olmaktadır²¹. Aile evlatları dışında evli kadınlar üzerinde de hakimiyet kurulmaktadır. Bu hakimiyet **manus** olarak adlandırılrsa da hukuki nitelik bakımından **patria potestas** ile aynıdır; fakat hukuki nitelik bakımından mevcut olan benzerlik sosyal bakımdan mevcut değildir²². Sosyal bakımdan aile evlatları ve evli kadının ailedeki yerleri farklıdır. Aynı şekilde **pater familias**'ın hem ailedeki kadınlar hem de köleler üzerindeki hakimiyeti hukuken aynı olmakla birlikte, sosyal bakımdan ailedeki kadınların ve kölelerin aralarında, başta onur sahibi olma konusu olmak üzere, çok sayıda fark bulunmaktadır²³.

Aynı **pater familias** hakimiyeti altındaki kişilerin oluşturduğu **agnatio** hısımlığının kurulabilmesi için de **patria potestas**'ın kurulması gerekmektedir. Böylece **agnatio** hısımlığını esas alan aile yapısı **patria potestas**'ın varlığıyla şekillenir.

²⁰ D. 50. 16. 195. 2.: Recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat: non enim solam personam eius, sed et ius demonstramus.

D. 50. 16. 195. 2.: Çocuğu olmasa da yine doğru olarak bu isimle anılırdı, zira bahis mevzuu ettiğimiz onun yalnız şahsı değil, aynı zamanda hukukudur. (Di Marzo, **a.g.e.**, s. 145.)

²¹ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 156.

²² Koschaker, **a.g.e.**, s. 286.

²³ Richard P. Saller, "Symbols of Gender and Status Hierarchies in the Roman Household", **Women and Slaves in Greco-Roman Culture**, Haz.: Sandra R. Joshel, Sheila Murnaghan, London and New York, Routledge, 1998, s. 85-89.

Her **pater familias**, hakimiyeti altındaki ailenin kendi hukuki geleneklerinin yorumcusudur. **Pater familias**, kendi kendine hukuk yaratma gücü bulunmasa da, ailenin mevcut hukuki geleneklerini kendisinden önceki **pater familias**'tan aldığı gibi kendisinden sonraki **pater familias**'a geçirmektedir²⁴. Bu da Roma aile yapısının gelenekleşmesine sebep olmaktadır.

b. Patria Potestas'ın Kurulması

(1) Doğum

Patria potestas'ın kurulmasının doğal yolu doğumdur. Hukuka uygun yapılan evlilik içinde doğan çocuk babasının, babası da **patria potestas** altındaysa babasının **pater familias**'ının hakimiyeti altına girerdi. Evlilik hukuken geçerli değilse çocuk ve baba arasında **patria potestas** kurulamaz, çocuk annesinin **pater familias**'ının hakimiyeti altına girerdi. Post Klasik Hukuk Dönemi'nde²⁵ **legitimatio** adı verilen nesebin düzeltilmesi yoluyla da çocuğun babasının **patria potestas**'ı altına girmesi mümkün olmuştur²⁶.

(2) Adoptio ve Adrogatio

Patria potestas'ın kurulmasının doğum dışındaki yolu evlat edinme işlemidir. **Ius Civile**'ye göre aile, **agnatio** hısımlığına dayandığından evlat edinilen ya da doğum yoluyla sahip olunan aile evlatları bakımından hiçbir hukuki farklılık bulunmamaktadır. Bu sebeple **patria potestas**'ın doğum ya da evlat edinme yoluyla kurulması arasında bir fark yoktur. Günümüzde ise bu durumun tersine kan hısımlığı esas alındığı için evlat edinilen ve aileye kan bağıyla bağlı olan çocuk bakımından daima farklar bulunur²⁷. **Agnatio** hısımlığının esas alındığı aile yapısında evlat

²⁴ Güneş Ceylan, **a.g.e.**, s. 32.

²⁵ M.S. 250 – M.S. 527.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Koschaker, **a.g.e.**, s. 290.; Ayiter, **a.g.e.**, s. 48-49.

²⁷ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 158.

edinilen kişinin önceki ailesiyle olan tüm hukuki bağları sona erer ve artık yeni ailesinin bir bireyi olarak hak ve yükümlülöklere sahip olur²⁸.

Roma Hukukunda **adoptio** ve **adrogatio** adı verilen iki türlü evlat edinme işlemi vardır. **Adoptio**, zaten **patria potestas** altındaki birinin başka bir **pater familias**'ın hakimiyetine girmesidir. Burada aile evladının hukuki durumunda bir değışiklik olmaz, sadece hakimiyeti altında olduğu **pater familias** değışir. **Adrogatio** ise **sui iuris** olan bir kişinin bir **pater familias** hakimiyeti altına girmesi şeklinde gerçekleşen evlat edinme türüdür. Burada **sui iuris** olan kişi evlat edinildiğı için **alieni iuris** olur, hukuki durumu değışir ve bu sebeple hak ehliyetini kaybeder. Ayrıca sahip olduğu malvarlığı da evlat edinen **pater familias**'ına ait olur.

Kadınların Post Klasik Hukuk Dönemi'ne kadar **adrogatio** yoluyla evlat edinilmeleri mümkün olmamıştır. **Adrogatio** halk meclislerinde yapılması gereken şekle tabi işlemlerle gerçekleştirildiğinden, kadınların bu işlemleri yapma ehliyetlerinin bulunmaması bu yolla evlat edinilemeyeceklerini göstermektedir²⁹. Ayrıca **pater familias** olamayacakları ve aile evlatları üzerinde **patria potestas** kuramayacakları için kadınların evlat edinmesi de mümkün değildir³⁰. Buna karşılık **Iustinianus Dönemi**'nde çocukları ölen kadınların evlat edinmelerine izin verilmiştir³¹. Kadınların böylece **adrogatio** yoluyla evlat edinilmeleri mümkün olmuştur; fakat bu şekilde evlat edinilen çocuk aileye dahil olmamış, sadece kadının

²⁸ Iustinianus Dönemi'nde kan hısımlığının geçerli hısımlık olmasının sonucu olarak bu durum değışmiştir. Evlat edinilenin önceki ailesiyle olan kan hısımlığı gereğı hukuki ilişkisi devam etmiştir. (A.e., s. 159.)

²⁹ Honig, a.g.e., s. 186.; J. A. Hornby, D. Godfrey Nowell, **Questions and Answers on Roman Law**, 2. bs., London, Sweet&Maxwell, 1951, s. 33.; Ayiter, a.g.e., s. 50.

³⁰ Yan Thomas, "The Division of the Sexes in Roman Law", **A History of Women in the West: From Ancient Goddesses to Christian Saints**, Haz.:Pauline Schmitt Pantel, Çev.: Arthur Goldhammer, 5. bs., United States of America, Harvard University Press, 1997, s. 127-128.

³¹ Ius. Ins. 1. 11. 10.: Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in potestate sua habent: sed ex indulgentia principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt. Ius. Ins. 1. 11. 10.: Kadınlar evlat edinemezler; çünkü kendi çocukları bile egemenlikleri altında değildir: fakat Princeps'in izni ile kaybetmiş oldukları çocuklarının üzüntüsünü hafifletmek için evlat edinebilirler. (Emiroğlu, a.g.e., s. 37., dn. 106'dan naklen.)

çocuğu sayılmıştır³². Ayrıca bu yolla evlat edinen kadınlar, evlat edinilen üzerinde **patria potestas** kuramamışlardır³³.

c. Patria Potestas'ın Sona Ermesi

(1) Ölüm

Patria potestas'ın sona ermesinin doğal yolu ölümdür. Aile babası öldüğü zaman hakimiyeti altındaki aile evlatları **sui iuris** olur ve hakimiyet altından çıkarlardı. Bu çocuklardan erkek olanlar kendi çocukları varsa **pater familias** olurlar ve onlar üzerinde **patria potestas** kurarlardı. Böylece ölen aile babasının torunları, kendi babaları hayatta olduğu sürece **alieni iuris** olarak kalırdı, kendi babaları hayatta değilse onlar da hakimiyet altından çıkar ve **sui iuris** olurlardı.

(2) Hukuki İşlemler

Patria potestas ölüm dışında çeşitli hukuki işlemlerle de sona erebilmektedir. Hukuki bir işlemle **patria potestas** altından çıkan aile evladı **sui iuris** olurdu ve ailesiyle bulunan hukuki bağları tamamen ortadan kalkardı; fakat ayrıca bir işlem yapılmadığı sürece karısı ve çocukları, hakimiyeti altından çıktığı aile babasının hakimiyetinde kalmaya devam ederdi³⁴.

Patria potestas'ı sona erdiren işlemlerden biri **adoptio**'dur. Bu işlemle evlat edinilenin önceki ailesi ile olan bağı sona erdirilmekte, evlat edinenin hakimiyetine girmesiyle önceki aile babasının hakimiyetinden çıkmaktadır. Mevcut aile babasının hak ehliyetini kaybettiği durumlarda da **patria potestas** sona ermektedir. Özgürlüğün, vatandaşlığın, **sui iuris** olma durumunun kaybı sebeplerinden biriyle hak ehliyetini kaybeden aile babasının artık aile evlatları üzerinde **patria potestas**'ı olamamaktadır. **Patria potestas**'ı sona erdiren en belirgin hukuki işlem ise

³² Adrogatio böylece aileyi genişletme niteliğini kaybedip çocuğunu kaybeden anneye teselli aracı haline gelmiştir. (Di Marzo, **a.g.e.**, s. 140.)

³³ Başman, **a.g.e.**, s. 50.; Hornby, Nowell, **a.g.e.**, s. 33.

³⁴ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 161.

emancipatio³⁵ işlemidir. Bu işlemle aile babası, aile evladı üzerindeki hakimiyetini kendi iradesiyle sonlandırmaktadır³⁶.

İlk dönemlerde **patria potestas**'ın sona erdirilmesi aile evladına verilmiş bir ceza gibiydi; çünkü bir aileye ait olmamak Roma toplumunda hukuken sıkıntı yaratan bir durumdu. Toplumun ve ailenin yapısının değişmesiyle bu durum bir ödül niteliğini kazanmıştır.

d. Patria Potestas'ın İçeriği

(1) Aile Evlatları Üzerinde Patria Potestas

Aile babasının aile evlatları üzerindeki **patria potestas**'ı mutlak bir hakimiyeti ifade etmektedir. Özerk bir yapıya sahip olan Roma ailesinin³⁷ üyeleri, hem hukuken hem de örf ve adetler bakımından aile babasına bağlıdır. İlk dönemlerde aileyi küçük bir devlet olarak gören Roma toplumu, bu yapının başında herkesi yöneten mutlak bir hakimiyetin var olması gerektiğini düşünmüştür. Bu yüzden aile evlatları, aile babalarının mutlak hakimiyeti altında kalmışlardır.

Aile evlatları üzerindeki **patria potestas** çok geniştir. Aile babaları aile evlatlarını aile içinde işlenen suçlar bakımından yargılama ve cezalandırma, satma, kiralama, haksız fiil işlerse zarar görene teslim etme, terk etme ve hatta öldürme haklarına³⁸ sahiptir. Aile evlatları ailenin malı sayılmış, ona göre işlem görmüşlerdir ve ayrıca aile babasının bu hakları üzerinde çocukların annelerinin söz hakkı bulunmamaktadır. Aile babalarının bu geniş yetkileri ilk dönemlerde hiçbir hukuki düzenlemeye ya da denetlemeye tabi olmamıştır. Zaman içinde aile ve toplum yapısındaki değişimler sonucu aile evlatları üzerindeki mutlak hakların daraltıldığı ve denetlendiği görülmektedir.

³⁵ Emancipatio işlemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Koschaker, **a.g.e.**, s. 294-295.

³⁶ Iustinianus Dönemi'nde bunlara ek olarak, aile babalarının patria potestas hakkını kötüye kullandıkları durumlarda bu haklarını kaybetmeleri sözkonusu olmuştur.

³⁷ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 163.

³⁸ Aile babasının ölüm kalım hakkına, ius vitae ac necis adı verilmektedir. Hukuken var olan bu hakkın, uygulamadaki yeri tam olarak bilinmemektedir. (Tahiroğlu, Erdoğmuş, **a.g.e.**, s. 131.)

(2) Ailenin Malvarlığı Üzerinde Patria Potestas

Aile evlatları üzerinde olduğu gibi aile malları üzerinde de aile babasının mutlak hakimiyeti vardır. Ailenin malvarlığının tek hakimi aile babasıdır. Zaten aile içinde hak ehliyetine sahip tek kişi aile babası olduğu için malvarlığı üzerinde tasarruf etme ve borç altına girme yetkisi sadece ona aittir. Aile babaları aile malları ile ilgili her türlü hukuki işlemi yapabilirken, herhangi bir malvarlıkları olmayan aile evlatları yaptıkları hukuki işlemler sebebiyle hak sahibi olamaz, borçlardan sorumlu tutulamazlardı³⁹. Aile evlatlarının yaptıkları hukuki işlemler izne tabi olmaksızın geçerli olmakla birlikte, bu işlemler sonucu doğan bütün haklar aile babasına ait olurdu. Bu şekilde hukuki işlem yapan aile evlatları sadece erkek aile evlatlarıydı, kız aile evlatları ve hakimiyet altındaki evli kadınlar borçlandırıcı işlem yapamazlardı⁴⁰. Aile evlatlarının bu işlemleri sonucunda doğan borçlardan aile babası sorumlu tutulamazdı. Aile evlatlarının işlediği kamu suçları sebebiyle doğan borçlardan ise aile babası sorumlu olurdu, borcu ödemek yerine suç işleyen aile evladını zarar görene teslim etme hakkına da sahipti. Aile babasının bu sorumluluğuna **noxal** sorumluluk adı verilmiştir⁴¹.

Malvarlığı konusunda aile babası ve aile evlatları arasında **peculium**⁴² adı verilen bir müessese bulunmaktadır. **Peculium** hukuken aile babasına ait olan; fakat üzerinde hukuki işlem yapması için aile evladına verilmiş olan malvarlığıdır. Bu durumda aile babası, aile evladının borçlarından **peculium** oranında sorumlu tutulmaktadır⁴³. Borçlara karşılık bir teminat olan bu malvarlığını, aile babası istediği zaman geri alabilmektedir⁴⁴.

³⁹ Klasik Hukuk Dönemi'nde aile evlatlarına borçlarından dolayı dava açılması imkanı doğmuştur; fakat malvarlıkları olmadığından alacaklıların tahsilat imkanı bulunmamıştır. (Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 165.)

⁴⁰ Di Marzo, **a.g.e.**, s. 149.

⁴¹ Gönenç, **a.g.e.**, s. 51.

⁴² Peculium çeşitleri için bkz.: Honig, **a.g.e.**, s. 183-184.; Koschaker, **a.g.e.**, s. 289.

⁴³ Peculium konusundaki gelişmeler zaman içinde aile evlatlarına hak ehliyetlerini kazandıracak noktaya gelmiştir. Iustinianus Dönemi'nde aile evlatları hak ehliyetine sahip olmuşlardır. (Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 165.)

⁴⁴ Umur, **a.g.e.**, s. 175.

4. Kadının Aile İçindeki Yeri

a. Roma Ailesinde Kız Çocukları

Roma ailesinde kız çocukları, aile kızı anlamına gelen **filia familia** adını alırlardı. Kız çocuklar hukuken aile evladı olarak kabul edilseler de erkek çocuklardan ayrıldıkları noktalar bulunmaktaydı. Kız çocuklar doğdukları andan itibaren erkek çocuklarla fırsat eşitliğinden mahrumlardı⁴⁵. Hak ehliyetine sahip olma sadece özel hukuk bakımından gerektiği için erkek çocuklar hak ehliyetine sahip olmadan da kamu hukukuna ilişkin hakları kullanabiliyorlardı. Aynı durum kız çocukları için geçerli değildi. Kız çocukları kamu hukukuna ilişkin haklara sahip olamazlardı. Ayrıca erkek çocukları aile babalarının rızası olmadan geçerli şekilde borçlandırıcı işlem yapabilmelerine rağmen kız çocukları bu hakka da sahip değildi. Aile babasının ölümüyle ailesi üzerinde **patria potestas** kurma şansına sahip olan erkek çocuklarının aksine kız çocukları, **sui iuris** bile olsalar bu hakimiyete sahip olamazlardı. Kız çocukları erkek çocuklarına oranla daha az eğitim alır⁴⁶, bu eğitimin amacı ise çoğunlukla kendileri içilen seçilen erkekle evlendiklerinde evliliğin kadına yüklediği görevleri yerine getirebilmeleri olurdu⁴⁷.

Aile evlatları üzerindeki **patria potestas**'ın erkek ve kız çocuklar bakımından aynı hukuki sonuçları olmasına rağmen, **adoptio** yoluyla evlat edinme ve **nox** teslim konularında farklar bulunmaktadır. **Adoptio** ve **nox** teslim için yapılan farazi satış işlemleri erkek çocuklar için üç kez, kız çocuklar için ise sadece bir kez gerçekleştirilmekle hukuki sonuç doğururdu⁴⁸. Ayrıca kızlar aile adını devam ettiremeyeceklerinden evlat edinme konusunda çok fazla tercih edilmemişlerdir⁴⁹.

⁴⁵ Robert Villers, "Roma Hukukunda Cumhuriyet Devri Sonuna Kadar Kadının Hukuki Durumu", Çev. Bülent Tahiroğlu, **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, ayrı bs., C. XXXIX, No: 1-4, İstanbul, 1974, s. 4.

⁴⁶ Elizabeth Rawson, **Intellectual Life in the Late Roman Republic**, London, Duckworth, 1985, s. 46, 48.

⁴⁷ Shelton, **a.g.e.**, s. 289.; Frascetti, **a.g.e.**, s. 4.

⁴⁸ Koschaker, **a.g.e.**, s. 294.; Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 37-38, 44.; Güneş Ceylan, **a.g.e.**, s. 41.; Ayiter, **a.g.e.**, s. 52.

⁴⁹ Tahiroğlu, Erdoğan, **a.g.e.**, s. 134.

Filia familia olmanın yaşla herhangi bir ilgisi yoktu. Aile babasının **patria potestas**'ı altında olan tüm kız çocuklar ve kız torunlar **filia familia** olurlardı. Baba hakimiyetine dayalı aile yapısı var olduğu sürece erkek çocuklar, kız çocuklardan daha değerli olmuşlardır⁵⁰; fakat bu değer daha çok toplumsal ve hukuki anlamda var olduğu söylenebilir⁵¹. Kız çocuklar çalışmadıkları ve bu sebeple aileye ekonomik anlamda katkıda bulunmadıkları, ayrıca evlenirken kocalarının ailesine, aile babalarının malvarlığından **dos** adı verilen ekonomik değer götürdükleri için istenmemişlerdir⁵².

b. Manus

(1) Genel Olarak

Aile babalarının aile evlatları üzerindeki **patria potestas**'ının evlilik kurumundaki karşılığı evli kadın üzerindeki hakimiyet anlamına gelen **manus**'tur. Kadın **manus**'lu yani **cum manu** evlilik yaparsa kocasının, kocası hakimiyet altındaysa onun aile babasının hakimiyetine girer ve hukuken o ailedeki aile evlatlarından biri olur. Bu sebeple hak ehliyetinin kaybına sebep olduğundan **manus**'lu evlilikler kadın bakımından daima **capitis deminutio minima**'dır⁵³. **Ius Civile**, hakimiyeti esas alan **agnatio** hısımlığını tanıdığı için kadının **manus**'lu evlilik yapması kocası ve çocuklarıyla aynı aileye mensup olması için bulunması gereken bir şarttır. **Manus**'lu evlilik yapmayan kadın, hukuken kocasının ailesinin ve kendi çocuklarının akrabası olamamaktadır⁵⁴.

⁵⁰ Shelton, **a.g.e.**, s. 19.; Gillian Clark, "Roman Women", **Women in Antiquity**, Haz.: Ian McAuslan, Peter Walcott, New York, Oxford University Press, 1996, s. 38.

⁵¹ Aile babası erkek çocuklarının hepsini korumak ve yaşatmak zorundayken, kız çocuklarının sadece en büyük olanına karşı böyle bir sorumluluğu vardı. (Villers, **a.g.e.**, s. 4.)

⁵² Diler Tamer, **Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007, s. 97.

⁵³ Koschaker, **a.g.e.**, s. 266.

⁵⁴ Umur, **a.g.e.**, s. 169.

Manus ve evlilik birbirlerinden farklı kavramlardır. Bir evlenme şekli olmayan **manus** kurulmadan evlilik olabileceği gibi, evlilik olmaksızın da **manus** altına girilebilmektedir⁵⁵.

(2) Manus'un Kurulması

Evli kadın üzerindeki hakimiyet anlamına gelen **manus**'u kuran hukuki işleme **conventio in manum** denilmekteydi. **Conventio in manum**'un gerçekleştirilmesi için **conferratio**, **coemptio** ve **usus** adında üç yol bulunmaktaydı⁵⁶.

Conferratio, **manus**'u kuran, şekle tabi bir dini törendi. İmparatorluk Dönemi'nin başlarında ortadan kalkan bu şekilde, eşler rahip ve şahitler huzurunda bulgurdan yapılmış bir çörek yiyerek **manus**'un kurulmasını sağlardı. Bu işlemle kadın kendi ailesinin dininden çıkarak kocasının ailesinin dinine dahil olmaktaydı. Bu durum da törende rahip bulunmasını zorunlu kılmaktaydı⁵⁷. Ayrıca bu yol sadece asil olan üst sınıflar tarafından uygulanmaktaydı.

İkinci şekil olan **coemptio**, hayali bir **mancipatio** yani alım-satım işlemiydi. Bu işlemle koca, karısını satın almış gibi işlem yapar, böylece **manus** kurulmuş olurdu. İşlemin evlilik sebebiyle gerçekleştirildiği de belirtilir ve kadının bu işlemle köle durumuna düşmesi engellenirdi⁵⁸. Zaten bu yolla satılan kadının kendisi değil, kadın tarafından temsil edilen malvarlığı olurdu⁵⁹. Bu yol ayrıca kadına vasi tayin edilmesi, kadının vasiyetname yapmaya yetkili hale getirilmesi için de kullanılan bir yöntemdi. Bu durumda kadın kendi aile babasının hakimiyetinden çıkardı ve **coemptio** işlemi yapan kişinin **manus**'u altına girerdi; fakat **patria potestas**'ta ya da kocanın **manus**'u altında olduğu gibi bu kişinin aile evladı olmazdı⁶⁰.

⁵⁵ Gönenç, **a.g.e.**, s. 63-64.

⁵⁶ **Conventio in manum** şekillerinin neler olduğu XII Levha Kanunları'nda düzenlenmiştir.

⁵⁷ Gönenç, **a.g.e.**, s. 65.

⁵⁸ **A.e.**, s. 67.

⁵⁹ Ayiter, **a.g.e.**, s. 19.

⁶⁰ Di Marzo, **a.g.e.**, s. 143.

Conventio in manum için son şekil **usus**'tu. **Manus**'u kuran işlemlerden biri olmaksızın evlenen kadın, kocasının hakimiyeti altına girmemektedir. **Usus** yolunda ise kadının zamanaşımıyla **manus** altına girmesi mümkündür. Bir yıl süreyle kesintisiz olarak kocasının evinde kalan kadın, **usus** yoluyla **manus** altına girerdi. Kadın bir yıl içinde üst üste üç gün evinin dışında kalırsa zamanaşımı kesilmekteydi ve böylece manus kurulmamış olurdu.

(3) Manus'un Sona Ermesi

Kurulması, evliliğin kurulmasından bağımsız olan **manus**'un sona ermesi de evliliğin sona ermesinden bağımsız bir işlemdir. **Manus**'un sona ermesi, **manus**'un kurulması için yapılan işlemlerin tersinin yapılmasıyla mümkün olabilmektedir. **Conferratio** ile kurulan **manus**, yine dini bir tören olan **diffarreatio** adlı törenin gerçekleştirilmesiyle sona ererdi⁶¹. **Manus**, **coemptio** ile kurulmuşsa kadın **remancipatio** adlı işlemle yeniden satılır gibi **manus** altından çıkarılırdı⁶². Bu durumda kadını satın alan kişi onu hakimiyeti altından çıkarır ve böylece kadın **sui iuris** olurdu⁶³.

(4) Manus'un İçeriği

Agnatio hısımlılığının geçerli olduğu dönemlerde **manus**, kadının akrabalık ilişkilerini belirleyen unsurdur. Aile babasının hakimiyeti altındaki kadın evlenirken **manus** altına girerse kendi aile babasının hakimiyeti altından çıkmakta ve kocasının ailesine dahil olmaktadır. Böylece önceki ailesiyle olan bütün hukuki bağları sona erecek, önceki ailesiyle ilgili hiçbir hakkı ve yükümlülüğü kalmayacaktır⁶⁴. Aile babası hakimiyeti altında olmayıp **sui iuris** olan bir kadının **manus**'lu evlilik yapması ise **alieni iuris** olmasına ve bu sebeple hak ehliyetinin kaybına sebep olmaktadır.

⁶¹ Honig, **a.g.e.**, s. 168.; Koschaker, **a.g.e.**, s. 268.

⁶² Umur, **a.g.e.**, s. 173.

⁶³ Honig, **a.g.e.**, s. 168.

⁶⁴ Manus altındaki kadın sadece praetor'un cognatio hısımlılığına tanıdığı hukuki sonuçlar çerçevesinde önceki ailesi ile hukuki ilişki kurabilmiştir. (Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 160.)

Manus altına giren kadın, hukuken **patria potestas** altındaki aile evlatları ile aynı statüde olmaktadır ve **manus**'un kurulması evlat edinme ile aynı hukuki sonuçları doğurmaktadır. Kadın **manus** altına girmekle kocasının ya da kocası da hakimiyet altındaysa onun aile babasının aile evladı sayılmakta, **manus** altına girmeden önce **sui iuris** ise sahip olduğu malvarlığı da sözkonusu aile babasına ait olmaktadır. **Manus**'un kurulması sonucunda kocanın karısını, aile babasının aile evlatlarına yaptığı gibi devretme, hakimiyet altından çıkarıp sokağa atma ve geri isteme hakkı doğmaktadır⁶⁵.

c. Roma Ailesinde Evli Kadın ve Mater Familias Kavramı

Roma toplumunda kız çocukların sayısının azlığı, çok büyük bir oranının erken yaşta evlenmesiyle sonuçlanıyordu. Ayrıca kadınların sayıca az olmalarının bir başka sonucu evliliklerin tek bir kadınla yapılmasıydı⁶⁶ ve bu durum kadının aile ve toplum içindeki önemini belirliyordu. Savaş erkek için ne ifade ediyorsa evliliğin de kadın için aynı şeyi ifade ettiği⁶⁷ fikrinin hakim olduğu sosyal yapının bir sonucu olarak da kadınlara evlilik ve annelik dışında alternatif kurum ve imkanlar sunulmamaktaydı⁶⁸. Bu sebeplerle evli kadının incelenmesi, kadının hukuki durumunun incelenmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Roma ailesi içinde evli kadının hukuki durumu **manus** altında olup olmamasına göre belirlenmekteydi. **Manus** altındaki kadın **alieni iuris** olarak hak ehliyetinden mahrum kalırdı ve malvarlığı kocasının ailesine ait olurdu. Bu malvarlığı içinde, kadının evlenirken kocasının ailesine getirdiği malvarlığı yani

⁶⁵ Kocanın devretme ve hakimiyet altından çıkarıp sokağa atma haklarının kadının zinası, şarap içmesi ve çocuk düşürmesi durumlarında kullanılabileceği genel kabul gören görüştür. Koca, bu durumlar dışında bu haklarını kullandığında karısının malvarlığını kaybetmektedir. (Villers, **a.g.e.**, s. 3, 6.)

⁶⁶ Ius. Ins. 1. 10. 6.: ...duas uxores eodem tempore habere non licet.
Ius. Ins. 1. 10. 6.: ...aynı zamanda iki kadınla evli olmak caiz değildir. (Bülent Tahiroğlu, Belgin Erdoğan, **Roma Hukuku Meseleleri**, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2003, s. 228.); J.A. Crook, **Law and Life of Rome**, Great Britain, Thames and Hudson, 1967, s. 101.; Ayiter, **a.g.e.**, s. 8.

⁶⁷ Thomas, **a.g.e.**, s. 89.

⁶⁸ Emily Ann Hemelrijk, **Matrona Docta: Educated Women in the Roman Elite from Cornelia to Julia Domna**, London and New York, Routledge, 1999, s. 7.

çeyizi olarak tanımlanabilecek olan **dos** da bulunmaktaydı. **Dos** evlilik süresince kocanın ailesine ait olsa da kadın, **dos**'un kötü kullanımını dava etme ve kocasının ölümü ya da kendi kusuru olmaksızın evliliğin boşanmayla sona ermesi durumlarında **dos**'u geri alma haklarına sahipti⁶⁹. **Manus** altında olmayan evli kadın ise kendi aile babası da yoksa **sui iuris** olurdu, böylece hak ehliyetine ve malvarlığına sahip olabilirdi. Bu durumun olumsuz yanı ise kendi çocukları ve kocasıyla, **agnatio** hısımlığının kabul edildiği dönemlerde, aynı aileye dahil olamamasıydı. Bu sonuçlar özel hukuk bakımından doğarken, kamu hukuku bakımından zaten kadının hak ve fiil ehliyetine sahip olması sözkonusu değildi. Evlilik **manus**'lu olsun ya da olmasın kadınların sahip olabildikleri **mater familias** sıfatı aile ve toplum için büyük önem taşımaktadır.

Mater familias kavramı, aile annesi olarak adlandırılabilen ve **pater familias** kavramının aksine hukuki olmaktan ziyade toplumsal bir sıfattır. Roma aile yapısı her dönemde baba hakimiyetine dayandığı için anne hiçbir zaman baba hakimiyetine benzer bir hakimiyete sahip olmamıştır. **Mater familias**'ın hukuk karşısındaki zayıf konumuna rağmen, hukuktan tamamen soyutlandığı da söylenemez⁷⁰.

Aile içinde evli kadının üstlendiği bazı görevler vardır. Evin idaresinden, düzeninden, çocukların doğru şekilde eğitilmesi ve yetiştirilmesinden evli kadın sorumludur⁷¹. M.S. 4-70 yılları arasında yaşamış **Columella** adlı Romalı yazar yaradılış gereği erkeğin dayanıklı ve dış dünyaya ait, kadının ise iç dünyaya yani aile hayatına uygun olduğunu belirtmiştir. Kadının aile içindeki yerini ve sorumluluklarını buna dayandıran yazar, aynı şekilde erkeğin de dış dünyada, kamusal hayatta, savaşlarda tüm zorluklara dayanmasını gerektiren görev ve sorumlulukları olduğunu eklemiştir⁷². Bununla birlikte kadından **pudicitia** ve **fides**'e

⁶⁹ Tamer, **a.g.e.**, s. 61-62.

⁷⁰ Frier, McGinn, **a.g.e.**, s. 90.

⁷¹ Hemelrijk, **a.g.e.**, s. 10.

⁷² Andrew Wallace-Hadrill, "Engendering the Roman House", **I Claudia: Women in Ancient Rome**, Haz.: Diana E. E. Kleiner, Susan B. Matheson, New Haven, Yale University Art Gallery, 1996, s. 107.

sahip olması yani iffetli, sadık, dürüst ve ahlaklı olması beklenmektedir⁷³. Bu beklentilerin gerçekleşmediği noktada Romalılar bu durumu kadınların zayıflığına bağlamış, bu sebeple kadınların hukuken denetim altında tutulmaları sonucu doğmuştur⁷⁴. Aile yapısına dayalı toplum düzeni olan Roma’da çocuk doğuran kadın, saygıdeğer kadın olmuştur ve kendisine **mater familias** denilerek bu saygıyı hak ettiği belirtilmiştir⁷⁵. Kadınlar bu sayede çocukları üzerinde hukuki olmasa da fiili bir hakimiyete sahip olmuşlardır. **Mater familias** kavramı sonraki dönemlerde ise, iyi ve ahlaklı kabul edilen bütün kadınlara aile durumlarına bakılmaksızın verilen bir sıfat olmuştur⁷⁶. **Papinianus**’un tanımına göre kadının evli olup olmaması **mater familias** sıfatına sahip olması bakımından herhangi bir önem taşımamaktadır:

“Mater autem familias significatur non tantum nupta, sed etiam vidua.

Mater familias sadece evli kadın değil, aynı zamanda evli olmayan kadın anlamına da gelmektedir⁷⁷.”

Farklı dönemlerde farklı anlamlara gelebilen **mater familias** kavramının⁷⁸ köleleri, fahişeleri, yabancıları ve zina suçu işleyenleri kapsamadığı ise her dönemde belli ve değişmeyen bir kural olmuştur⁷⁹. Kadınların aile içinde gördükleri saygıyı Halikarnaslı **Dionysios** şu şekilde açıklamaktadır: “Bir kadın erdemli ve her bakımdan kocasına itaatkar olduğunu gösterdiği sürece, aynen kocası gibi ailenin efendisi olacaktır⁸⁰.” Ayrıca bu söz kadına duyulan saygının, ancak bir erkek sebebiyle oluşabileceğini de ortaya koymuş olmaktadır. Zaten Romalı bir kadın

⁷³ Gönenç, **a.g.e.**, s. 52.

⁷⁴ Tamer, **a.g.e.**, s. 45.

⁷⁵ D. 27. 10. 4.: Pieatas enim parentibus etsi inaequalis est eorum potestas, aequa debetur. D. 27. 10. 4.: Güçlerinin eşit olmamasına rağmen, saygı açısından anne ve baba eşittir. (Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 42., dn. 130’dan naklen.)

⁷⁶ D. 50. 16. 46. 1.: Matrem familias accipere debemus eam, que non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant, proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina; nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores.

D. 50. 16. 46. 1.: Mater familias ile dürüst yaşayan kadını anlamalıyız; zira bir mater familias’ı diğer kadınlardan ayıran iyi ahlakıdır. Kadının, evli veya dul, özgür veya azatlı olması önemli değildir; çünkü mater familias’ı yapan ne evlenme ve ne doğum olup iyi ve dürüst ahlakıdır. (**A.e.**, s. 73., dn. 41’den naklen.)

⁷⁷ McGinn, **Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome**, s. 147.

⁷⁸ Mater familias kavramının farklı anlamları için bkz.: **A.e.**, s. 152-153.

⁷⁹ Tamer, **a.g.e.**, s. 179.

⁸⁰ **A.e.**, s. 63.

sosyal yapı içinde aile ilişkileriyle tanınmış, bir erkeğin kızı, karısı ya da annesi olarak bilinmiştir⁸¹.

Aile içinde kocasıyla ortak bir hayat süren evli kadının, kendi malvarlığı olamasa da, kocasının malvarlığı üzerinde hakkı olduğu ve evin bütün masraflarının kocaya ait olduğu kabul edilmiştir⁸². Kocasının bakmakla yükümlü olduğu kadının bu hakkı **Digesta**'da şu şekilde belirtilmiştir⁸³:

“D. 25. 2. 1.: **Quia societas vitae quodammodo dominam eam faceret.**

D. 25. 2. 1.: Kadının bir bakıma kocasının mallarının sahibi olduğu hayat ortaklığı vardır.”

Kadınların hayatları boyunca sadece bir kez evlenmeleri kendilerine saygı duyulmasına sebep olmuşsa da dul kadınların yeniden evlenmelerine bir engel bulunmamaktadır⁸⁴.

C. Roma'nın Siyasi Yapısı

Kadınlar, Roma'nın siyasi yapısı içinde doğrudan bulunmamaktadır. Kamusal alandan, özel hukuk alanındaki durumlarına bakılmaksızın, cinsiyetleri sebebiyle dışlanmışlardır. Bu durum **Ulpianus**'un şu sözünden de açıkça anlaşılmaktadır⁸⁵:

“D. 50. 4. 3. 3.: **Corporalia munera feminis ipse sexus denegat.**

D. 50. 4. 3. 3.: Kadınların tek başına cinsiyetleri, yasaklarını doğuran sebeptir.”

Seçme ve seçilme hakları, devlet görevlerinde bulunma hakları, meclislerde konuşma hakkı sadece erkeklere ait olmuştur⁸⁶. Bu sebeple kadının hak ve fiil ehliyeti, yalnız

⁸¹ Shelton, **a.g.e.**, s. 288.

⁸² Ayiter, **a.g.e.**, s. 17.

⁸³ Gaudemet, **a.g.e.**, s. 217.

⁸⁴ Gillian Clark, **Women in Late Antiquity: Pagan and Christian Life-Styles**, 2. bs., Oxford, Clarendon Press, 1994, s. 19. Bu durum aile yapısının bozulduğu Klasik Hukuk Dönemi'nde Augustus'un hukuki düzenlemeleriyle değişime uğramış, evliliği sona erenlerin yeniden evlenmemeleri ağır yaptırımlara bağlanmıştır. (Bkz.: a.g. s. 77-81.)

⁸⁵ Sarah B. Pomeroy, “Women in Roman Egypt”, **Reflections of Women in Antiquity**, Haz.: Helene P. Foley, New York, Gordon and Breach Science Publishers, 1981, s. 306-307.

⁸⁶ Beth Severy, **Augustus and The Family At The Birth of The Roman Empire**, New York and London, Routledge, 2003, s. 25.

özel hukuk bakımından incelenebilir. Kadınların kamusal alanda hak ve fiil ehliyetine sahip olabilmeleri mümkün değildir.

Doğrudan siyasi hayatın içinde bulunmayan kadın, çoğu zaman dolaylı olarak etkili olabilmıştır. Özellikle üst sınıflara mensup kadınların, kocalarının ya da babalarının yanında bulunup onları destekledikleri ve seçim kampanyalarında yer aldıkları görülmektedir⁸⁷. Doğrudan siyasi yapının içinde yer almaya çalışan kadın, **mater familias** sıfatına layık görülmemiş, ailesini değil kişisel çıkarlarını ön plana aldığı kabul edilmiş⁸⁸ ve bir kadından beklenen nitelikleri taşımadığı için toplum tarafından hoş karşılanmamıştır. Siyasi hayatta herhangi bir başarı elde edebilen ve bu sayede adını duyurabilen kadının ise kadınsı özelliklerden ziyade erkeksi özellikler taşıdığı düşünülmüş, cesareti sebebiyle takdir edilmiştir⁸⁹. Her iki durumda da kadın, kendisi için belirlenmiş kalıbın dışına çıkmaktadır. Bu kalıba göre, hukuken olmasa da, kadının söz sahibi olabileceği tek doğru yer ailesidir ve tek fiili hakimiyeti çocukları üzerindedir.

D. Roma'nın Ekonomik Yapısı

Roma'nın ekonomik yapısının kadınların hak ve fiil ehliyeti üzerindeki etkisi oldukça fazla ve belirgindir. Ekonomik yapı ve geçim kaynakları öncelikle Roma aile yapısının şekillenmesine sebep olmuştur. Krallık Dönemi⁹⁰ ve Cumhuriyet Dönemi'nin başları boyunca tarıma dayalı ekonomik yapının varlığı aile yapısını tek reisle yönetilen, küçük bir devlet haline getirmiştir. Tek reisin sadece erkek olabilmesi de aile ve dolayısıyla toplum içinde kadının hukuki varlığını imkansız kılmıştır. Hakimiyet altında olma sadece kadına özgü bir durum olmamakla birlikte **sui iuris** bir kadının durumu, **sui iuris** bir erkeğin durumuna göre farklıdır. **Sui iuris**

⁸⁷ Gönenç, **a.g.e.**, s. 154.

⁸⁸ Shelton, **a.g.e.**, s. 297.

⁸⁹ Bu şekilde kamusal alanda ön plana çıkmış kadınlara örnek olarak zengin kadınlardan talep edilen vergiler karşısında bu kadınları korumak amacıyla yaptığı konuşmasıyla tanınan Hortensia, kocası İmparator Augustus üzerinde çok etkili olmuş ve kamusal alanda heykeli dikilmiş Livia, Etrüsklerle yapılan savaşta düşmanın elindeki esirleri kurtarmak amacıyla kahramanlık göstermiş Cloelia verilebilir. (Birgit Feldner, "Women's Exclusion from the Roman Officium", (Çevrimiçi) <http://www.rewi.hu-berlin.de/FHI/articles/0209feldner.htm>, 11 Mayıs 2011.)

⁹⁰ M.Ö. 754 - M.Ö. 509.

erkek diğerk şartlarını da sağladığı sürece malvarlığı üzerinde sınırsız hak ve fiil ehliyetine sahipken, **sui iuris** kadın sadece malvarlığını çoğaltan işlemleri kendi başına yapma hakkına sahiptir. Malvarlığını azaltan işlemler için vasisinin rızasına ihtiyaç duymaktadır. Bu düzenlemedeki temel amaç, aileye ait malvarlığının korunmasıdır, yani bu durumu mevcut ekonomik yapı şekillendirmektedir.

Ekonomik yapı içinde kadınların çalışması da mümkün olabilmıştır. Kadınların çalışmasındaki temel mantık yine aile malvarlığının azalmaması, aksine çoğalmasındır. Dokumacılık, terzilik, ebelik gibi kendilerine uygun olduğu kabul edilen işleri yaparak aile ekonomisine katkıda bulunabilmişlerdir⁹¹. Yine de kadınların çalışabilecekleri alanlar erkeklere oranla çok sınırlı, düşük gelirli ve prestijli kalmıştır⁹². Bununla birlikte kadınların okur-yazarlık gerektiren işlerde çalışamamaları, kadınlar içinde okur-yazarlık oranının düşmesine ve kadınların eğitimsiz kalmalarına sebep olmuştur. Sonuç olarak kadınlar, her ne kadar okur-yazarlığın ehliyet üzerinde etkisi olmasa da, hukuki işlemlerini yapmak için erkeklere ihtiyaç duymuşlardır⁹³. Roma toplumunda her çeşit ekonomik gruba dahil kadın bulunmaktadır⁹⁴ ve kadınların uğraş alanları büyük ölçüde mensup oldukları toplumsal sınıflara göre belirlenmiştir. Örneğin hayat kadınlığı, ekonomik sistemin bir parçası olarak alt sınıflara mensup kadınların yaptıkları işlerden biri olmuştur. Ayrıca üst sınıflara mensup kadınların kocaları ya da babaları dolayısıyla, her ne kadar kamusal alandan soyutlanmış olsalar da, kamuya karşı **munera** adı verilen hizmetleri yerine getirme sorumlulukları olmuştur. Zengin ve üst sınıfa mensup olanların yaşadıkları bölgede, kamu yararına yerine getirmekle yükümlü oldukları

⁹¹ Kadınların yapabildikleri ve yapamadıkları işler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Natalie Kampen, **Image and Status: Roman Working Women in Ostia**, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1981, s. 107-129.

⁹² Thomas A. J. McGinn, **The Economy of Prostitution in the Roman World**, 4. bs., U.S.A., The University of Michigan Press, 2007, s. 63, 68.

⁹³ Pomeroy, **a.g.e.**, s. 312-313.

⁹⁴ Susan Treggiari, **Roman Social History**, London and New York, Routledge, 2002, s. 46.

hizmetler olarak tanımlanabilecek **munera**, erkeklere olduğu kadar kadınlara da sorumluluk yüklemiştir⁹⁵.

Ekonomik yapı ve köle ilişkisi de kadının hukuki durumuna etki eden bir durum olmuştur. Ekonomik yapı içindeki köle ihtiyacı, ev hayatını ilgilendiren günlük ve ticari işlerin köleler aracılığıyla yapılmasına sebep olmuş, bu sebeple kadınlar bu işlerden uzaklaşmışlardır. Köle sahibi olmayan düşük gelirli ailelerde ise kadınlar bu işlerle uğraşmışlardır. Bu durum yine ekonomik yapının kadının durumu üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır⁹⁶. Ayrıca ekonomik hayat içinde kadın kölelerin erkek kölelere göre daha ucuza satılmaları⁹⁷, erkeklere oranla daha değersiz kabul edildiklerini göstermektedir.

E. Roma'nın Sosyal Yapısı

Roma'nın sosyal yapısı, kadının hukuki durumunu belirleyen en önemli etken olmuştur⁹⁸. Kadını sosyal hayattan soyutlayan Yunan kültüründen büyük ölçüde etkilenmiş olmasına rağmen Roma toplumu, kadınlara erkekler karşısında tanımadığı hukuki eşitliği sosyal alanda tanımıştır. Sokaklar, sosyal etkinlikler, Romalıların günün belli bir zamanını geçirdikleri hamamlar kadınların da bulunabilecekleri yerlerdi. Kadınlar, sosyal hayatın içinde kocalarına eşlik edebilirlerdi. Sosyal hayattaki bu serbestlik, zaman içinde kadının hukuki durumu üzerinde olumlu gelişmelere sebep olmuştur⁹⁹.

Roma sosyal yapısı içindeki mevcut sınıfsal farklılıklar da kadının hukuki durumunu büyük ölçüde etkilemiştir¹⁰⁰. Üst sınıflara mensup kadınlarla alt sınıflara mensup kadınların ilgilendiği meslekler farklı olmuş, toplumun bu iki sınıf kadına

⁹⁵ Vasilik, kayyımlik gibi görevlerin üstlenilmesi, vatandaşlara yardım edilmesi, kamu binalarının yapımında ya da yarış ve gösterilerde sponsor olunması gibi işler munera'ya örnek olarak gösterilebilir. (Gönenç, **a.g.e.**, s. 168-170.)

⁹⁶ Ekonomik yapı ve köle ilişkisi üzerine ayrıntılı bilgi için bkz.: Altop, **a.g.e.**, s. 54-66.

⁹⁷ McGinn, **The Economy of Prostitution in the Roman World**, s. 59.

⁹⁸ Eve D'ambra, **Roman Women**, New York, Cambridge University Press, 2007, s. 2.

⁹⁹ Gönenç, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁰⁰ Kampen, **a.g.e.**, s. 28-29.

bakışı arasında her zaman farklar bulunmuştur. Üst sınıflara mensup kadınlardan ailesine bağlı, sadık, ahlaklı olmaları beklendiği için, onları daha çok ev ve aile hayatı içinde görmek mümkündür. Hatta kadınlar toplumun ahlak görevlileri gibi kabul edilmişlerdir¹⁰¹. Alt ve orta sınıfa mensup kadınlardan toplumun böyle bir beklentisinin olmaması, onların sosyal yapı içinde daha çok var olmalarını sağlamıştır. Örneğin toplumun **mater familias** olarak gördüğü kadınlar, diğerlerinden daha çok saygı görmüş olmalarına rağmen, sosyal yapıdan daha uzak kalmışlardır. Sınıfsal farklılıklara dayanan bu sosyal yapının varlığı, toplumun üst sınıflara mensup kadınlara verdiği değeri arttırmış, bu kadınlar diğerlerine göre daha çok korunmuşlardır¹⁰². Üst sınıfa mensup kadınlarla alt sınıfa mensup kadınlar arasındaki bir diğer fark da kadınların kayıt altına alınmalarıyla ilgili olmuştur. Kadınların, erkeklerin aksine, seçkin sınıfa mensup olmadıkları sürece tarihçiler tarafından kayıtları tutulmamış, önemli ailelere mensup olmayan kadınlar hakkında bilgiler sınırlı kalmıştır¹⁰³. Bir başka sınıfsal farklılık olarak, Roma'nın kurulduğu dönemlerde bulunan **patrici** – **pleb** sınıfları arasındaki evlenme engelleri, bu birlikteliklerden doğan çocukların kadınların ailesine mensup olması sonucunu doğurmuştur. Zaman içinde anaerkil aile yapısından babaerkil aile yapısına geçilmesi de kadının hukuki durumunu değiştirmiştir¹⁰⁴.

Kadın ve erkeğin hukuki durumlarındaki farklılıklar sosyal hayata da yansımış ve tiyatro oyunlarına konu olmuştur. Sosyal hayatta kadın - erkek ilişkilerini yazılı olmayan onur kuralları yönlendirmiştir. Kadın yüksek statü sahibi bile olsa cinsiyet bakımından zayıf, erkek düşük statü sahibi bile olsa cinsiyet bakımından güçlü kabul edilmiştir¹⁰⁵.

¹⁰¹ Ville Vuolanto, "Women and the Property of Fatherless Children in the Roman Empire", **Women, Wealth and Power in the Roman Empire**, Haz.: Päivi Setälä v.d., Rome, Acta Instituti Romani Finlandiae, 2002, s. 207.

¹⁰² D'ambra, **a.g.e.**, s. 17-18.

¹⁰³ Treggiari, **a.g.e.**, s. 44, 50.

¹⁰⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Tamer, **a.g.e.**, s. 45-49.

¹⁰⁵ Annalisa Rei, "Villains, Wives and Slaves in the Comedies of Plautus", **Women and Slaves in Greco-Roman Culture**, Haz.: Sandra R. Joshel, Sheila Murnaghan, London and New York, Routledge, 1998, s. 95, 99, 101.

Kadının sosyal hayattaki konumunu etkileyen bir diğer unsur da fiziksel özellikleri olmuştur. Erkeklerle aralarındaki fiziksel farklılıklar, kadınların toplumsal yerleriyle beraber onlardan beklenen yaşam tarzının ve sonuç olarak hukuki yapı içindeki yerlerinin belirlenmesinde etkili olmuştur¹⁰⁶.

F. Roma'nın Dini Yapısı

Roma'nın ilk devirlerinde hukukçular din kurallarının hukuk kuralları olduğunu, yani dinin hukukla aynı olduğunu kabul etmişlerdir¹⁰⁷. Hukuk üzerinde bu kadar etkili olabilen dini yapı bu sebeple ayrıca incelenmelidir. Hristiyanlık öncesinde Roma toplumunun pagan tanrılara ve değişik kültlere inanan bir dini yapısı bulunmaktaydı. Bu inanç sistemi içinde hem tapınaklarda hem de aile içinde yaşatılan inanışlar vardı. Roma ailesi dini bakımdan kutsal sayılırdı ve her ailenin kendine ait bir dini yapısı bulunmaktaydı¹⁰⁸. Ailenin kendisine ait inanışları ve kültürleri, aile içinde sanki bir rahip gibi olan **pater familias** tarafından yönetilmekte idi. **Pater familias**'ın hakimiyeti altında bulunan aile evlatları ve **manus**'u altında bulunan karısı, bu hakimiyet sebebiyle aynı dine mensup olurdu. Sadece erkeğin aile dininin hakimi ve koruyucusu olması, bu alanda kadınların söz sahibi olmadığını göstermektedir. Buna rağmen kadınlar bu hakimiyet altında, aile dinleri içinde varlık gösterebilmişlerdir. Sınırlama sadece aile içinde değil, tapınaklarda yaşatılan devlet dinleri için de geçerliydi. Bu dinler ve tapınaklar kamusal alana ait oldukları için, tapınaklarda gerçekleştirilen birçok dini törene, aile içindeki dini törenlerin aksine, kadınların katılması yasaktı. Bu, kadınların hukuki durumuna da etki eden bir durumdu; çünkü dini tören gerektiren işlemleri kadınların yapamaması sonucunu doğururdu. Bunlara karşılık, bazı kültürler sadece kadınlara özgüydü ve konuları sadece kadınları ilgilendiriyordu. Bu kültürlerin törenlerinde sadece kadınlar

¹⁰⁶ John K. Evans, **War, Women and Children in Ancient Rome**, London and New York, Routledge, 1991, s. 9. Ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Rebecca Flemming, **Medicine and the Making of Roman Women: Gender, Nature and Authority from Celsus to Galen**, New York, Oxford University Press, 2000, s. 359-374.

¹⁰⁷ Joseph Plescia, "Roma Hukukunda Boni Mores Doktrini", Çev.: Diler Tamer Güven, **Prof. Dr. M. Kemal Oğuzman'ın Anısına Armağan**, Haz.: Nami Barlas, Abuzer Kendigelen, Suat Sarı, İstanbul, Beta Basım, 2000, s. 932.

¹⁰⁸ Ayiter, **a.g.e.**, s. 49.

bulunabilirdi, böylece sınırlı da olsa yılın bazı günleri kadınlar dini yapı içinde kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bu kültler içinde de kadınların sınıfsal farklılıklarına göre ayrımlar vardı, bazı kültler sadece üst sınıflara mensup kadınlara özgüydü. Tüm bunlar cinsiyet ve sosyal hiyerarşi üzerindeki din etkisini göstermektedir¹⁰⁹.

Roma toplumunda kadınların dini yapıdan soyutlanmalarının çok önemli bir istisnası bulunmaktadır. Ekonomik, sosyal ve hukuki sistemini aile yapısı üzerine kurmuş olan ve geleneklerine bağlı Roma'da, aile ocağının tanrıçası kabul edilen **Vesta** inancı bulunmaktaydı. Bu inanca göre yanan, ailenin ve ahlakın koruyucusu olan ateş, **Vesta** inancının zamanla devlet inancı haline gelmesiyle tapınakta yanan ve devleti koruyan ateş haline geldi¹¹⁰. **Vesta** Tapınağı'nda yanan ateşi korumak ve devamlılığını sağlamakla görevli **Vesta** Rahibeleri, gerekli koşulları sağladıkları sürece önemli bir statüde olmuşlardır. Bu görev 30 yıl sürerdi ve bu süre boyunca **Vesta** Rahibeleri bakire kalmak zorundaydı¹¹¹. Bu kurala uymazlarsa ya da tapındaki ateşin sönmesine sebep olurlarsa çok ağır şekilde cezalandırılırlardı. **Vesta** Rahibesi olan kadınlar tüm diğer kadınlardan hukuken farklı bir statüde tutulmuşlardır. Bunlar, diğer hemcinslerinin aksine hak ve fiil ehliyetine tam olarak sahip kadınlardır, hukuken erkeklerle aynı durumdadırlar, mahkemelerde tanık olarak dinlenebilirler, vasiyetname yapabilirler ve velayet, vesayet ya da herhangi bir hakimiyet altında bulunmazlar¹¹². Protokoldeki yerleri, imparator ailesiyle birlikte ilk sıradadır¹¹³. Ayrıca kendilerine karşı işlenen suçların cezası da ağırdır.

Vesta Rahibeleri'nin durumu sonucunda kadınlar dini yapı içinde kendilerine tam bir yer bulabilirlerdi, bundan daha da önemlisi din burada hak ve fiil ehliyeti yani hukuk üzerinde tam anlamıyla etkili olmuştur. Bu durum ayrıca, kadının hak ve

¹⁰⁹ Saller, **a.g.e.**, s. 87.

¹¹⁰ Gönenç, **a.g.e.**, s. 175.

¹¹¹ Vesta Rahibeleri'nin küçük yaşta ailelerinden alınıp yetiştirilmeleri, uzun yıllar boyunca uymak zorunda oldukları ağır kurallarla tapınağa hizmet etmeleri sonucu Vesta Rahibeliği, her ne kadar hukuki haklar tanısı ve onurlu bir iş olsa da, ailelerin kızları için pek istemedikleri bir statü olmuştur. (**A.e.**, s. 175-176.)

¹¹² Tamer, **a.g.e.**, s. 53.

¹¹³ Hemelrijk, **a.g.e.**, s. 14, 46.

fiil ehliyetinin kısıtlanmasının sadece cinsiyet farkı sebebiyle ortaya çıkmadığını da göstermektedir. **Vesta** Rahibeleri'nin kadın olmalarına rağmen hak ve fiil ehliyetine sahip olmaları bunun kanıtıdır.

II. KADININ HAK VE FİİL EHLİYETİ ÜZERİNE ESKİ HUKUK DÖNEMİ'NİN HUKUKİ DÜZENLEMELERİ

A. Genel Olarak

Bir topluma ait hukuk sistemi, topluma ait diğer tüm dinamikler gibi zaman içinde değişimlere uğramaktadır. Varlığını bin yıldan fazla bir süre boyunca sürdürmüş ve geniş toprakları ve dolayısıyla değişik kültürleri yönetmiş Roma Devleti de değişimlerden etkilenerek farklı dönemlerde farklı hukuki yapılara sahip olmuştur. Toplum içinde zamanla meydana gelen değişimlerin farklı hukuki sonuçlar doğurması sebebiyle oluşan hukuki dönemlerin ayrı ayrı incelenmesi, aradaki farkları vurgulaması ve geçişlerin sebeplerini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Hukuki dönemler genel kabul gören görüşe göre Eski Hukuk Dönemi, Klasik Öncesi Hukuk Dönemi, Klasik Hukuk Dönemi, Klasik Sonrası Hukuk Dönemi ve **Iustinianus** Dönemi olarak beşe ayrılmaktadır¹¹⁴.

Bu bölümde incelenecek olan Eski Hukuk Dönemi, M.Ö. 753 – M.Ö. 150¹¹⁵ yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönem, Roma'nın siyasi dönemleri bakımından Krallık Dönemi'ne ve Cumhuriyet Dönemi'nin başlarına denk gelmektedir. Eski Hukuk Dönemi'nde geçerli olan hukuk **Ius Civile** yani Roma vatandaşlarına uygulanan hukuktur. Bu dönem sosyal ve ekonomik yapısı itibarıyla, örf ve adetlere bağlı ve tarıma dayalı ekonomisi olan bir topluma işaret etmektedir. Dolayısıyla dönemin hukuki düzenlemeleri de bu etkenler ışığında şekillenebilmiştir.

¹¹⁴ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 57. Ayrıca Roma Hukukunun dönemlerini Eski Hukuk Dönemi, Klasik Hukuk Dönemi ve Postklasik Hukuk Dönemi olarak üçe ayıran görüş için bkz.: Umur, **a.g.e.**, s. 74.

¹¹⁵ M.Ö. 150 yılı Roma'nın büyük düşmanı Kartaca'yı uzun yıllar verdiği mücadele sonucu yendiği ve Pön Savaşları'nın sona erdiği yıldır. Roma bu galibiyetle bir Akdeniz İmparatorluğu haline gelmiş ve bunun getirdiği siyasi, ekonomik, sosyal değişimler hukuki yapıya da yansımıştır. Böylece bu tarih hukuk dönemleri arasında geçişin yılı olmuştur.

Eski Hukuk Dönemi'nin hukuk hayatına kattığı en önemli düzenleme XII Levha Kanunları'dır. XII Levha Kanunları ile örf ve adet hukukunda var olan hukuki düzenlemeler yazılı kanun haline getirilmiştir. Bununla birlikte bu kanun, kadının hak ve fiil ehliyetine ilişkin bazı düzenlemelere de yer vermiştir. Ayrıca bu dönemin kadının hak ve fiil ehliyeti üzerine **Lex Oppia**, **Lex Valeria Fundania** ve **Lex Vocania** adlarında hukuki düzenlemeleri bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin dönemsel yapıları içinde incelenmesi, toplumsal yapının ve hukukun birbirlerini nasıl etkilediklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Farklı dönemlere ait hukuki düzenlemelerin incelenmesinin öneminin yanı sıra, Roma hukuk sisteminde kanunların genel düzenlemelerden ziyade özel düzenlemelere yer vermesinin önemi büyüktür. Her olaya uygulanacak genel hükümler içeren hukuki düzenlemeler yerine, belli durumlara uygulanacak özel nitelikte hukuki düzenlemeler yapmışlardır¹¹⁶. Böylece sadece kadınların durumuna yönelik hukuki düzenlemeler varlık bulabilmiştir.

B. XII Levha Kanunları

Lex Duodecim Tabularum yani XII Levha Kanunları, **patrici** ve **pleb** sınıfları arasındaki mücadele sonucunda, M.Ö. 451-449 yılları arasında düzenlenen ve adını üzerine yazıldığı on iki levhadan alan kanunlardır. Bu tarihten önce yazılmış kanun bulunmadığı için, XII Levha Kanunları örf ve adet hukukunu yazılı hale getiren çok önemli bir kanunlaştırma hareketi olarak öne çıkmış ve sonraki dönemler için yol gösterici olmuştur. Özel hukuku ilgilendiren konulara ağırlık veren kanun, aynı zamanda bilinen konulardan çok tereddütlü konulara değinmiştir¹¹⁷. Bu kanunlar sayesinde toplumsal sınıflar arasındaki hukuki eşitsizlik ve keyfi uygulamalar ortadan kalkmış, kanunların yazılı hale gelmesiyle hukuki belirsizlik ve gizlilik sona ermiştir¹¹⁸.

¹¹⁶ Türkan Rado, **Principatus Devrinde Roma Hususi Hukukunun Senatus Consultum'lar Yoluyla Islahı**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1953, s. 2.

¹¹⁷ Umur , **a.g.e.**, s. 78.

¹¹⁸ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 77.

Ius Civile'yi şekillendiren XII Levha Kanunları, birçok konuda hukuki düzenlemeler içermekle birlikte, bu çalışmayı ilgilendiren kısım hak ve fiil ehliyetine ve dolayısıyla kadının bu alandaki durumuna ilişkin düzenlemelerdir. Kadınların sosyal durumlarıyla ilgili ilk kaynaklar da XII Levha Kanunları ile ortaya çıkmıştır¹¹⁹. **Ius Civile**'nin şekle tabi hukuki işlemleri kadınların yapamayacakları işlemler olmuştur. Kadınlar hak ehliyetine sahip olsalar da, cinsiyetleri sebebiyle fiil ehliyetine sahip olamayacakları için bazı hukuki işlemleri **Ius Civile** gereğince kendilerine atanacak vasileri aracılığıyla gerçekleştirebilecekleri, XII Levha Kanunları'nda belirtilmiştir¹²⁰. Ayrıca yine bu kanunlarla evli olmayan kız çocuklarının, aile babaları öldüğünde ve vasiyetnamesi ile vasi belirlememiş olduğu durumlarda, **agnatio** hısımlığına göre en yakın erkek hısminin vesayeti altına gireceği düzenlenmiştir¹²¹. Böylece hem **tutela legitima** yani kanuni vesayet hem de **tutela testamentaria** yani vasiyetname yoluyla vesayet XII Levha Kanunları'nda yer almıştır¹²². Bunun dışında bu kanunlar fiil ehliyetini daraltan akıl hastalığı, israf gibi diğer sebepleri de ortaya koymuştur¹²³.

Aile kavramının içeriğini belirleyen XII Levha Kanunları¹²⁴, aile yapısının baba hakimiyetine dayanacağını, aile babasının hakimiyeti altındaki aile evlatlarını cezalandırma, hakimiyet altından çıkarma ve onların yaşamlarına karar verme hakkını, aile evlatlarının aile babasının **patria potestas**'ı, evli kadının da kocasının **manus**'u altında olacağını ve bu sebeple hukuken aile evladı konumunda bulunacağını düzenlemiştir. Bu düzenlemeler sonucunda **sui iuris** ve **alieni iuris** kavramları oluşmuş ve aile durumu bakımından hak ehliyetini belirleyen etkenler ortaya çıkmıştır. Aile yapısının belirlenmesi doğal olarak kadının hukuki durumunu da belirlemiştir. Yine aile yapısını ilgilendiren bir konu olarak evli kadın üzerinde

¹¹⁹ Güneş Ceylan, **a.g.e.**, s. 69.

¹²⁰ Gönenç, **a.g.e.**, s. 25.

¹²¹ Güneş Ceylan, **a.g.e.**, s. 69.; Evans, **a.g.e.**, s. 8.

¹²² Ayiter, **a.g.e.**, s. 73-74.

¹²³ Vesayet konusu XII Levha Kanunları'nın V. levhasında düzenlenmiştir. Tam metin için bkz.: Samuel P. Scott, **The Civil Law: Including The Twelve Tables, The Institutes of Gaius, The Rules of Ulpian, The Opinions of Paulus, The Enactments of Justinian, and The Constitutions of Leo**, Volume 1-2, 6. bs., New Jersey, The Lawbook Exchange, 2006, s. 66-67.

¹²⁴ Ayiter, **a.g.e.**, s. 3-4.

manus'un kuran hukuki işlemler ve **manus**'un bir yıl zamanaşımı süresiyle kendiliğinden kurulabilmesinin istisnası yani bu bir yıl içinde kadının üç gece üst üste başka evde kalmasının zamanaşımı süresini keseceği de XII Levha Kanunları'nda düzenlenmiş konulardır¹²⁵. **Usus** yoluyla **manus**'un kurulabilmesinin istisnasına ilişkin düzenleme, sonraki devirlerde **manus**'suz evliliklerin ortaya çıkışına ve dolayısıyla kadının hukuki durumunun değişmesine imkan sağlamıştır. Nitekim XII Levha Kanunları'nda **manus**'suz evliliklerden de söz edilmektedir¹²⁶. XII Levha Kanunları boşanmayı da tanımlayarak, bunu koca tarafından kadının reddedilmesi olarak belirlemiştir¹²⁷. Boşanmanın nasıl olacağı da düzenlenmiştir¹²⁸, kocanın evin anahtarlarını muhafaza eden kadından anahtarları alarak onu kovması ile, kadının ise üç gece üst üste evinin dışında kalması ile gerçekleşeceği belirtilmiştir¹²⁹. Ayrıca XII Levha Kanunları, alt ve üst toplumsal sınıflar arasında evlenme yasağı olduğunu da düzenlemiştir¹³⁰. Aile yapısını ilgilendiren bu düzenleme, kadınların durumunu da doğrudan etkilemiştir¹³¹.

XII Levha Kanunları, aile babasının aile evlatlarını satma hakları konusunda bir düzenleme getirmiştir. Aile evladını üç defa satan aile babasına bir ceza olması için, üçüncü seferden sonra aile evladının hakimiyet altından çıkacağı kabul edilmiştir; fakat bu düzenleme sadece erkek aile evlatları için yapılmıştır¹³². Kanunda kız aile evlatları için herhangi bir düzenleme yer almadığı için, onların tek bir sefer satılmaları hakimiyet altından çıkmaları sonucunu doğurmuştur. Ayrıca aile

¹²⁵ Bu konu XII Levha Kanunları'nın VI. levhasında düzenlenmiştir. Bkz.: Scott, **a.g.e.**, s. 68.

¹²⁶ Gönenç, **a.g.e.**, s. 63.

¹²⁷ Tamer, **a.g.e.**, s. 73.

¹²⁸ Boşanmanın sebep göstermeksizin yapılamayacağı XII Levha Kanunları'nın VI. levhasında düzenlenmiştir. Bkz.: Scott, **a.g.e.**, s. 69.

¹²⁹ Tamer, **a.g.e.**, s. 75.

¹³⁰ Sınıflar arasındaki evlenme yasağı, M.Ö. 445 tarihli Lex Canuleia ile kaldırılmıştır. XII Levha Kanunları'ndaki yasak ise XI. levhada düzenlenmiştir. Bkz.: Scott, **a.g.e.**, s. 76.

¹³¹ Bu konuda Halikarnaslı Dionysios'un aktardığı Virginia adlı kadına ilişkin hikaye iyi bir örnektir. Virginia alt sınıfa mensuptur ve kendisine üst sınıfa mensup, aynı zamanda XII Levha Kanunları'na sınıflar arasındaki evlenme yasağını koyan Appius Claudius aşık olur. Evlenme engeli sebebiyle hileye başvurarak kızın kendisine ait bir köle olduğunu iddia eder. Hukuki süreç sonunda kızın Appius Claudius'a verilmesi kararı çıktığında Virginia'nın babası kızını öldürerek onu özgürlüğüne ve iffetine kavuşturur. (Tamer, **a.g.e.**, s. 58-59.)

¹³² Bu konudaki düzenleme XII Levha Kanunları'nın IV. Levhasında düzenlenmiştir. Bkz.: Scott, **a.g.e.**, s. 64-65.

babasının aile evlatları üzerindeki öldürme hakkı konusunda annenin engelleyici bir kanuni gücü bulunmamaktadır¹³³.

Hak ve fiil ehliyetlerindeki kısıtlamalara rağmen malvarlığı olabilen kadınların, erkeklerle eşit miras hakları bulunmaktadır. Kadın aile babasının mirasçısı olarak, aileye ait malvarlığının müşterek maliki durumundadır. XII Levha Kanunları kanuni mirasçıların kimler olduğunu cinsiyet ayrımı yapmadan belirlemiştir; fakat kanuni mirasçının bulunmadığı durumlarda **agnatio** hısımlığına göre en yakın erkek hısımları mirasçı olarak belirlerken kadın hısımlardan bahsetmemiştir¹³⁴. Ayrıca kanunların miras konusunda getirdiği düzenlemelerden biri de mirasçılara **actio familiae erciscundae** yani tereke mallarının paylaşılmasına ilişkin dava hakkı tanınmasıdır. Bu hakla birlikte kadınlar, eşit paylaşımı isteme imkanına sahip olmuşlardır¹³⁵.

XII Levha Kanunları'nın kadını ilgilendiren düzenlemeleri¹³⁶ sonraki dönemlere her bakımdan yol gösterici olmuş, konunun gelişmesi ve kadını ilgilendiren birçok hukuki düzenlemenin başlangıcı olması bakımından önem taşımıştır. Yine de kadına yönelik hukuki düzenlemelerin temelinde, toplum açısından kadınların şahıslarının değil malvarlıklarının ön planda olması fikri akla yakın görülmektedir¹³⁷.

C. Lex Oppia ve Lex Valeria Fundania

Roma Hukukunda kadınların malvarlıklarının ve miras haklarının olabilmesi, hukuki işlemler konusunda vasilerinin rızasına ihtiyaç duysalar da, mevcut bir hak olarak bulunmaktaydı. Ayrıca vasilerinin rızasına ihtiyaç duymadan yapabilecekleri

¹³³ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 43.

¹³⁴ Gaudemet, **a.g.e.**, s. 226. Miras konusundaki düzenlemeler XII Levha Kanunları'nın V. levhasında düzenlenmiştir. Bkz.: Scott, **a.g.e.**, s. 66-67.

¹³⁵ Villers, **a.g.e.**, s. 6.

¹³⁶ XII Levha Kanunları'nın maddeler halinde kadını ilgilendiren düzenlemeleri için bkz.: Mary R. Lefkowitz, Maureen B. Fant, **Women's Life in Greece and Rome: A Sourcebook in Translation**, 3. bs., Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2005, s. 95-96.

¹³⁷ Villers, **a.g.e.**, s. 2.

işlemler de bulunmaktaydı. Malvarlıklarını azaltmayan hukuki işlemleri tek başlarına yapabildikleri gibi, **res nec Mancipi** mallara ilişkin işlemlerde de serbestlerdi. Bu durum sonucunda kadınların malvarlıklarının zamanla fark edilir derecede arttığı ve malvarlıklarını gösteriş amacıyla alınan mücevher, giysi gibi mallara harcadıkları görülmüştür. Temelde malvarlığının korunması amacını taşıyan aile ve toplum yapısı sonucunda, zengin kadınların malvarlıklarını gösterişe harcamalarının önüne geçmek için M.Ö. 215 yılında **Lex Oppia** adlı kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla kadınların gösteriş amaçlı harcamalarına sınır getirilmiş, bir ons altının yarısından fazlasına sahip olmaları, çok renkli giysi giymeleri, dini festivaller dışında şehirde ya da bir millik mesafe içinde bir hayvan tarafından çekilen araca binmeleri yasaklanmıştır¹³⁸. Aynı tarihte Roma'nın savaştığı düşmanı Kartaca'nın komutanı **Hannibal**'ın Roma yakınlarında ordusuyla bulunması da ekonomik bakımdan olağanüstü bir hal gerektirmiş, lüks harcamalar bu sebeple yasaklanmıştır¹³⁹; fakat bu kanunun sadece kadınların malvarlıklarına yönelik olması dikkat çekicidir.

Görünürdeki ekonomik sebeplerin ardında bulunan toplumsal sebepler ve mevcut sosyal yapı gereği çıkarılan **Lex Oppia**, ekonomik sebeplere hizmet etme amacından uzaklaştığı için M.Ö. 195 yılında **Lex Valeria Fundania** adlı kanunla yürürlükten kaldırılmıştır¹⁴⁰. **Lex Valeria Fundania**'nın çıkarılması sürecinde kadınlar büyük bir rol oynamışlardır. Harcamalarına getirilen yirmi yıllık bir kısıtlama sonucunda ayaklanmış ve Forum'a yürüyerek **Lex Oppia**'nın yürürlükten kaldırılması yönünde oy vermeleri için erkeklere baskı yapmışlardır¹⁴¹. Kadınları lüks düşkünü gören, bu sebeple kontrol altında tutulmalarını isteyen¹⁴² ve Yaşlı **Cato**

¹³⁸ “Lex Oppia”, (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Lex_Oppia, 21 Ocak 2011.; Evans, **a.g.e.**, s. 16.

¹³⁹ Villers, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁴⁰ Lex Valeria Fundania, israfı önleme amacı taşıyan bir kanunu yürürlükten kaldırmışsa da israfı önleme amaçlı kanun yapma süreci bu tarihten sonra da devam etmiştir. Orchia adlı kanunla ve başka kanunlarla israfın önlenmesi tekrar kanuni düzenlemelere konu olmuştur; fakat bu sefer herhangi bir cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin, kanunlar erkekleri de kapsamıştır.

¹⁴¹ Shelton, **a.g.e.**, s. 298.

¹⁴² Tamer, **a.g.e.**, s. 63.

olarak da bilinen **Marcus Porcius Cato**¹⁴³, bu durum karşısında **Lex Oppia**'yı savunmak için yaptığı konuşmasında şöyle demiştir:

“Kadınların, babalarının, erkek kardeşlerinin ve kocalarının yetkesi altında olmaları babalarımızın vasiyetidir. Atalarımızın kadınların özgürlüğünü yok etmelerini sağlayan, onları erkeklerin yetkesi önünde diz çöktüren yasaları anımsayın. Kadınlar bizim eşitimiz oldukları an, üstümüz olacaklardır¹⁴⁴.”

Yaşlı **Cato**'nun bu konuşması ve karşı çıkışı kadınların başarılı olmasını engelleyememiş ve **Lex Valeria Fundania** kabul edilmiştir. Böylece kadınlar aleyhine yapılmış bir düzenleme, sonuçta kadınların daha önce var olmadıkları bir alana ve sürece dahil olmaları sonucunu doğurmuş ve bu durum, muhafazakar Romalı erkekler tarafından kadınların mevcut sisteme ve erkeklere ait kamusal alana meydan okumaları olarak görülmüştür¹⁴⁵.

D. Lex Vocania

Vasiyetçiye bazı istisnalar dışında 1000 **as**'ı aşan miktarda muayyen mal vasiyetinde bulunmayı yasaklayan **Lex Furia Testamentaria** adlı kanunla istenilen sonuç alınamayınca, M.Ö. 169 yılında çıkarılan **Lex Vocania** ile mirasçılara düşen miktardan fazlasının muayyen mal olarak vasiyet edilmesi yasaklanmıştır¹⁴⁶. Kanun sadece miras hukukuna ilişkin düzenlemelerle sınırlı kalmamış, kadınlara yönelik özel hükümleriyle kadının ehliyeti konusuna da etki etmiştir. Kanunun kabulünde Yaşlı **Cato**'nun büyük etkisi vardır¹⁴⁷. M.Ö. 184 yılında kadınların malvarlığı edinmesine ilişkin caydırıcı düzenlemeler teklif ederek kanunun yapılması fikrinin oluşmasına sebep olmuştur¹⁴⁸. **Lex Oppia**'yı yürürlükten kaldıran **Lex Valeria Fundania**'nın çıkarılması sonucu yaşadığı başarısızlık, kadınların malvarlıklarının aşırı derecede çoğalmasının önünü kesmek ve harcama özgürlüklerini kısıtlamak¹⁴⁹

¹⁴³ M.Ö. 234-149.

¹⁴⁴ Tamer, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁴⁵ Gönenç, **a.g.e.**, s. 155-156.

¹⁴⁶ Umur, **a.g.e.**, s. 522.; Gönenç, **a.g.e.**, s. 184-185.

¹⁴⁷ Yaşlı Cato, Lex Vocania'nın kabul edilmesi amaçlı Suasio legis Voconiae adlı konuşmasını bu sırada yapmıştır.

¹⁴⁸ Rei, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁴⁹ Tamer, **a.g.e.**, s. 26.

amacıyla yeni bir düzenleme yapmak için çabalaması ve **Lex Vocania**'nın kabulü ile sonuçlanmıştır. Kanunla, mirasçının kendisine miras kalandan daha fazlasını vasiyetname ile başkasına miras bırakması, kadınların belli bir miktarın üzerinde malvarlığı olan biri tarafından mirasçı olarak belirlenmeleri, üst sınıflara mensup kişilerin malvarlıklarının yarısından fazlasını kadınlara miras bırakmaları ve bu kişilerin kızlarının mirasçı olarak belirlenebilmesi yasaklanmıştır¹⁵⁰. Böylece kadınlar sadece yasal mirasçı olabilmişlerdir. Bu yasakların temelinde Roma toplumunun aile malvarlığını korumaya verdiği önem ve ailelerin oluşturduğu **gens**'lerin yapısının gerektirdikleri bulunsa da, kadının haklarının erkeklere kıyasla belirgin derecede kısıtlanmasının altında cinsiyet ayrımı olduğu kabul edilmelidir¹⁵¹.

Lex Vocania'nın uygulanması sonraki dönemlerde malvarlığı sayımlarının yapılmaması, **gens**'lerin sona ermesi ve muayyen mal vasiyetlerinin farklı uygulamaları sebepleriyle sona ermiştir¹⁵². Miras bakımından kadın ve erkek arasında eşitlik ise tam anlamıyla **Iustinianus** Dönemi'nde sağlanabilmiştir¹⁵³.

¹⁵⁰ Villers, **a.g.e.**, s. 9.; Gönenç, **a.g.e.**, s. 144-145.

¹⁵¹ Villers, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁵² Gönenç, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁵³ Tamer, **a.g.e.**, s. 80.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK HUKUK DÖNEMİ'NE GEÇİŞİN KADININ HAK VE FİİL EHLİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

I. KLASİK HUKUK DÖNEMİ'NE GEÇİŞİN ÖNEMİ VE TARİHÇESİ

A. Genel Olarak

Toplum yapısındaki değişimlere bağlı olarak dönemler arasında hukuki düzenlemeler bakımından farkların bulunması, tüm hukuk sistemleri bakımından geçerli bir kuraldır. Roma toplumu sürekli değişen bir yapı gösterdiğinden, bununla birlikte siyasi yapılanmanın da devletin krallık, cumhuriyet, imparatorluk gibi ayrı siyasal dönemlere ayrılması sonucunu doğurduğundan, hukuki yapı gereksinimlere ve anlayışlara¹ bağlı olarak sürekli değişmiştir ve Roma hukuk sistemi dönemlere ayrılarak incelendiğinde değişimler ve bunlara etki eden unsurlar belirgin şekilde görülebilmektedir.

Çalışmanın önceki bölümünde incelenen Eski Hukuk Dönemi'nin arkasından gelen Klasik Öncesi Hukuk Dönemi ve Klasik Hukuk Dönemi, kadının hak ve fiil ehliyeti konusuna etki ettiği ölçüde bu bölümün konusunu oluşturacaktır. Özellikle bu dönemler sırasında siyasal dönemlerde meydana gelen cumhuriyet döneminden imparatorluk dönemine geçiş gibi önemli bir değişikliğin toplum yapısını ve özel hukuku büyük oranda etkilemesi, dönemin getirdiği toplumsal ve hukuki değişimlerin incelenmesini önemli kılmaktadır.

B. Klasik Öncesi Hukuk Dönemi

Roma'nın hukuk dönemleri içinde M.Ö. 150 - M.Ö. 27 yılları arası Klasik Öncesi Hukuk Dönemi olarak kabul edilmektedir. Pön Savaşları'nın sona ermesiyle

¹ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 56.

başlayan bu dönem, değişen toplum yapısının hukuka etkileri sonucunda kendinden önceki dönemden ayrılmaktadır. Bu süreçte sınırları genişleyen, farklı kültürleri bünyesinde toplayan, ticari hayatı oluşturan, genişleyen topraklar ve artan nüfus sonucu farklı ekonomik temellere dayanma ihtiyacı duyan Roma, bu değişimleri hukuk sistemine de yansıtmak zorunda kalmıştır. Sadece Roma vatandaşlarına uygulanan **Ius Civile** yeni oluşan toplumsal yapıya ters düşmüş, mevcut hukuki ilişkiler konusunda yetersiz kalınca **praetor**'un somut olaylar için yarattığı hukuk uygulama alanı bulmuştur. Bu dönemde oluşmaya başlayan **Ius Praetorium** yani **praetor** hukuku², sonraki dönemlerde tam olarak **Ius Civile** ile birleşip hukukun kendisi olduğundan, bu dönem bir geçiş dönemi gibi kabul edilebilir.

Toplumsal ve ekonomik yapıda meydana gelen bu değişim ve gelişimler hukuki yapıya etki ederken, kadının hak ve fiil ehliyeti konusunda da belirgin değişiklikler ve gelişmeler olmuştur. Klasik Öncesi Hukuk Dönemi'nde oluşan yeni yapı, dönemin sonunda devletin siyasi yapısının da değişmesiyle sonuçlanmıştır. Cumhuriyetin sona ermesi ve imparatorluğun başlangıcı ile hukuki yapı da değiştiğinden, Eski Hukuk Dönemi ile Klasik Hukuk Dönemi arasında yer alan bu geçiş döneminin önemi artmıştır.

M.Ö. 169 tarihli **Lex Vocania**'nın düzenlenmesinin üzerinden bir asırdan fazla zaman geçtikten sonra kadına yönelik ilk hukuki düzenleme **Caesar** tarafından yapılan M.Ö. 46 tarihli **Lex Iulia Sumptuaria** olmuş, bu iki kanun arasında kadına yönelik başka bir hukuki düzenleme yapılmamıştır³. Kadının takı takması, mor renk veya diğer pahalı kıyafetleri giymesi gibi lüks tüketimine ilişkin genel yasaklar içeren **Lex Iulia Sumptuaria**, uzun zamandan sonra kadına yönelik bir hukuki düzenleme yapılması bakımından Klasik Öncesi Hukuk Dönemi içinde önem kazanmıştır⁴.

² A.e., s. 58.

³ Catherine Kovesi Killerby, **Sumptuary Law in Italy 1200-1500**, New York, Oxford University Press, 2002, s. 14.

⁴ Lex Iulia Sumptuaria'nın lüks tüketimine yönelik düzenlemeleri sadece kadınlara yönelik değildir, kanun erkeklere de uygulanmıştır.

C. Klasik Hukuk Dönemi

Roma'nın hukuk dönemleri içinde M.Ö. 27 – M.S. 250 yılları arası Klasik Hukuk Dönemi olarak kabul edilmiştir. **Ius Civile**'nin yanında **praetor**'un yarattığı hukukun gelişmesi, toplumun ihtiyaçları sonucunda yabancılara uygulanacak hukuka da ihtiyaç duyulması, Roma sınırları içinde yaşayan ve Roma vatandaşı olmayan kişilere uygulanabilen hukuk olan **Ius Gentium**'un oluşmasına yol açmıştır⁵. Ayrıca bu dönemin başı Cumhuriyet Dönemi'nin sona erip İmparatorluk Dönemi'nin başladığı zamandır. Dolayısıyla siyasi yapıdaki bu değişim de özel hukuka etki etmiştir.

Tüm bu gelişmelerin ötesinde bu dönemi önemli kılan asıl sebep, dönemin hukukçularının etkili ve başarılı çalışmalarıdır. Bu dönemde hukukun uygulanması ve işlevselliği büyük önem kazanmış, hukukçular uygulamaya yönelik sistemli çalışmalarıyla hukukun gelişmesini ve toplumun ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayabilir hale gelmesini sağlamışlardır⁶. **Augustus**'un hukukçuların çalışmalarına verdiği önem ve hukukçulara tanıdığı ayrıcalıklar, Roma hukuk düşüncesinin gelişmesine yol açmıştır⁷. Sonraki dönemlere de etki eden bu gelişmeler sonucunda, kadının hak ve fiil ehliyeti konusunda Eski Hukuk Dönemi'ne kıyasla belirgin farklar ortaya çıkmıştır.

II. KADININ YERİNİ BELİRLEYEN TOPLUMSAL ETKENLERİN KLASİK HUKUK DÖNEMİ'NDE UĞRADIĞI DEĞİŞİMLER

A. Genel Olarak

Hukuk sistemlerine doğrudan etki eden toplumsal etkenler, Eski Hukuk Dönemi'nden Klasik Hukuk Dönemi'ne geçişe sebep oldukları ölçüde önem

⁵ Başta var olan *Ius Civile* - *Ius Gentium* ayrımı sonradan ortadan kalkmış, *Ius Gentium* herkese uygulanan hukuk haline gelmiştir. (Umur, **a.g.e.**, s. 93.)

⁶ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 59.

⁷ Umur, **a.g.e.**, s. 97-98.; Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 83.

taşıymaktadırlar. Klasik Hukuk Dönemi'nde Eski Hukuk Dönemi'ne göre Roma'nın aile yapısında ve siyasi, ekonomik, sosyal, dini yapısında belirgin değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin kadının hak ve fiil ehliyeti üzerindeki sonuçlarının incelenmesi, hukuk ve toplumun bir bütün olduğunun ve toplumsal değişimlerin hukuka nasıl etki ettiğinin göstergesi olması bakımından önemlidir. Yine de bu değişimler iki dönem arasında kesin bir ayrıma yol açacak kadar etkili olmamış⁸, asıl etkilerini sonraki dönemlerde göstermişlerdir. Bununla birlikte Klasik Hukuk Dönemi'nde de Eski Hukuk Dönemi'nde olduğu gibi doğrudan kadının durumuna yönelik hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler arasındaki farkların kaynağı da toplumsal değişimler olmuştur.

Toplumsal etkenlerin uğradığı değişimler hukuka doğrudan etki etseler de, hukuki yapıdaki değişimler bir anda görülmeyip belli bir süreç içinde gerçekleşebilmekte ve hatta bazen eski ve yeni uygulamalar aynı anda var olabilmektedir⁹. Bir anda ortaya çıkmayan değişimler, gerçekleştikleri süreç içinde incelendiklerinde etkiler belirgin şekilde fark edilebilmektedir. Bu sebeple bu süreçteki toplumsal değişimlerin, kadının hak ve fiil ehliyeti bakımından incelenmesi önem taşımaktadır.

B. Roma Aile Yapısındaki Değişimler

1. Genel Olarak

Baba hakimiyetine dayanan ve sadece hakimiyet sahibi aile babasını ehliyetli kabul eden Roma'ya özgü aile yapısı, bu özelliğini Klasik Hukuk Dönemi boyunca korumuş, baba hakimiyeti geniş kapsamını ancak Post Klasik Hukuk Dönemi'nde¹⁰ kaybetmiştir¹¹. Bu anlamda Klasik Hukuk Dönemi boyunca kadının aile içindeki hukuki statüsü ve ehliyeti konularında belirgin bir değişim yaşanmasa da aile

⁸ Gaudemet, **a.g.e.**, s. 206.

⁹ Gönenç, **a.g.e.**, s. 2-3.

¹⁰ M.S. 250 – M.S. 527.

¹¹ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 156, 163.

yapısında ve hukuk sisteminde meydana gelen değişimler, kadının ehliyeti konusunda farklar yaratmıştır.

Klasik Hukuk Dönemi'nde ekonomik sistemde ve devletin gücünde meydana gelen değişimlerle aile, devletten bağımsız bir kurum olmaktan çıkmaya başlamıştır. Her ne kadar örf ve adetlerine çok sıkı bir şekilde bağlı olan Roma toplumu mevcut yapıyı değiştirme konusunda oldukça tutucu olsa da¹², Eski Hukuk Dönemi'nde ayrı bir devlet gibi kendi iç işleyişi olan ve aile babasına aile evlatları üzerinde çok geniş yetkiler tanıyan aile yapısı, Klasik Hukuk Dönemi'nde devletin müdahalesinin var olduğu bir yapıya dönüşmüştür¹³. Bu dönemde toplum içinde yayılmaya başlayan hümanist akım tüm insanları eşit kabul ettiği için, aile babalarının aile evlatları ve aile evladı kabul edildikleri için evli oldukları kadınlar üzerindeki hakimiyeti kısıtlanmaya başlamıştır. Aile babalarının aile evlatlarına çok ağır cezalar verebilmesinin, aile evlatlarını zarar görene teslim etmesinin artık hoş karşılanmadığı ve aile evlatları üzerindeki öldürme haklarını kullanmalarına izin verilmediği görülmektedir. Bunun yerini, uygulamadaki yeri tam olarak bilinmemekle birlikte, aile babasının doğan çocuğun yetiştirilip yetiştirilmeyeceğine ve dolayısıyla terk edilip edilmeyeceğine karar verme yetkisi almıştır¹⁴. **Humanitas**¹⁵ kavramının ortaya çıkması bu sonuçlara rağmen **patria potestas** kavramını tamamen yok edecek kadar kuvvetli olamamış, sadece hakimiyetin zayıflamasına yol açmıştır¹⁶. Aile yapısındaki ve aile babasının hakimiyetindeki zayıflama ise, kadınların özgürlüklerini kazanmaları ve kocalarıyla eşit duruma gelmeleri konusunda bir aşama olmuştur¹⁷.

Klasik Hukuk Dönemi'nin getirdiği bir diğer değişim toplumun aileye ve evlilik kurumuna bakışında olmuştur. Dönemin başlarından itibaren, toplumsal değişimlerden de etkilenerek, aile yapısında bozulmalar başlamıştır. Bu dönemde

¹² Umur, **a.g.e.**, s. 169.

¹³ Boni mores yani kamu yararı düşüncesinin aile yapısının önüne geçmesi ve Roma'nın gelenekçi yapısı üzerine ayrıntılı bilgi için bkz.: Plescia, **a.g.e.**, s. 925-941.

¹⁴ Gönenç, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁵ İnsanlık, insanı ve insan sevgisini her değerın üstünde tutan öğreti.

¹⁶ Fritz Schulz, "Humanitas", Çev.: Diler Tamer Güven, **Argumentum**, Yıl:3 Sayı:30, İstanbul, Ocak 1993, s. 516.

¹⁷ Tamer, **a.g.e.**, s. 94.

özellikle üst sınıflar arasında zinanın ve toplumun genelinde boşanmaların arttığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak toplumun temeli kabul edilen aile yapısı zayıflamaya ve çökmeye başlamış, toplumsal bir kurum olma özelliğini yitirip kişisel bir yapıya dönüşmüştür. Ekonomik yapıdaki değişimler köle nüfusunun artması, aile babalarının, zenginliklerini arttırmak amacıyla aile üyelerinin sayısını sınırlı tutmaları ve zengin kadınlarla evlenmeleri sonuçlarını doğurmuş, bu durum da geleneksel Roma aile yapısında bozulmalara yol açmıştır¹⁸. Aile yapısının bozulması, malvarlığını korumaya yönelik ekonomik birliği, toplumun sürekliliği için ihtiyaç duyulan nüfus artışını, örf ve adetlere dayalı ahlak anlayışını olumsuz yönde etkilemiş ve ilk imparator **Augustus**'u¹⁹ tedbirler almaya iterek yeni kanuni düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. Bu kanuni düzenlemeler aile yapısını ve evlilik kurumunu temel almakla birlikte, kadına yönelik düzenlemelerin sayısının çokluğu dikkat çekmektedir. **Augustus** bu düzenlemeleri yaparak devletten bağımsız aile hayatına ilk kez devletin müdahale etmesine neden olmuştur.

Ius Civile'nin tanıdığı tek hısımlık türü olan **agnatio** hısımlığı, uygulamadaki zorluklar sebebiyle **praetor**'un çalışmaları sonucu **cognatio** hısımlığıyla birlikte uygulanmaya başlamıştır. Böylece **cognatio** hısımlığı **Ius Gentium** tarafından da tanınmıştır. **Cognatio** hısımlığının geçerli tek hısımlık türü olarak kabul edilmesi sonraki dönemlerde gerçekleşse de²⁰, Klasik Hukuk Dönemi'nde **Ius Civile**'yi de etkilemesi kadının durumuna oldukça etki etmiştir. Böylece kadın, kocasının ailesi ile **agnatio** hısımlığı kurmamış olsa da **cognatio** yani kan hısımlığına dayanarak kendi çocuklarıyla akraba olabilmiş, kocasının ailesiyle hukuki bağ kurabilmiştir. Ayrıca kocasının ailesinin hakimiyetine giren kadın, aynı şekilde önceki ailesiyle kan hısımlığına dayanarak akrabalığını ve hukuki bağını devam ettirebilmiştir. **Manus**'un önemini yitirip **manus**'suz evliliklerin yaygınlaşmaya başlamasının sebeplerinden biri hısımlık konusundaki bu değişimler olmuştur.

¹⁸ A.e., s. 89,100.

¹⁹ M.Ö. 63 – M.S. 14.

²⁰ Cognatio hısımlığının geçerli tek hısımlık türü olarak kabul edilmesi Iustinianus Dönemi'nde gerçekleşmiştir. (Karadeniz Çelebican, a.g.e., s. 156.)

2. Manus'suz Evlilikler

Manus'un doğurduğu sonuçların, toplumun değişen yapısıyla bağdaşmaması sonucunda Klasik Hukuk Dönemi'nin sonlarından itibaren **manus**'suz yani **sine manu** evliliklerin sıkça uygulandığı görülmektedir. Bunun olumsuz sonucu **manus**'suz evliliklerin **Ius Civile** tarafından geçerli kabul edilen **agnatio** hısımlığını oluşturmaması ve doğal olarak da kadının kocasının ve çocuklarının ailesi ile hukuki ilişki kuramaması olmuştur²¹. Bu şekilde evlenen kadın aile babası yaşıyorsa onun hakimiyeti altında kalmış, aile babası yoksa **sui iuris** olarak kendi hukukuna tabi olmuştur. Daha sonraki süreçte **agnatio** hısımlığının yerini yavaş yavaş **cognatio** hısımlığına bırakması, zaten XII Levha Kanunları'ndan itibaren var olabilen **manus**'suz evliliklerin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Kan hısımlığının geçerliliği arttıkça kadının ait olduğu ailenin, hakimiyet esasına göre belirlenmesi zorunluluğu kalmadığından, kadının kocasının ailesine **manus** kurulmaksızın dahil olması sonucu doğmuştur. Bu şekilde anlamını yitiren **manus**, M.S. 3. yüzyıldan itibaren tamamen ortadan kalkmıştır²².

Usus yoluyla **manus**'un kurulmasının istisnası, yani kadının bir yıl içinde üç gece üst üste kocasının evi dışında bir yerde kalarak zamanaşımı süresini kesme imkanı, **manus**'suz evliliklerin yaygınlaşmasına neden olan bir başka etkidir. Kadına **manus**'un kurulmasını engelleyici bu imkanı tanıyan XII Levha Kanunları, **manus**'suz evliliklerin mümkün olabileceğini göstermiştir²³. Zaten **usus** yoluyla **manus**'un kurulması imkanı, **manus** uygulamasının tamamen sona ermesinden önce, M.S. 2. yüzyılda kendiliğinden ortadan kalkmıştır²⁴.

Manus'suz evliliklerin yaygınlaşması sürecinde, kadının hısımlığının sorun yaratması nedenlerden biri olmakla birlikte, **sui iuris** kadının evlenmesinin

²¹ Agnatio hısımlığı sonucu kocalarıyla akraba olamayan kadınların, kocalarının ölümünden sonra geçimlerini sağlayabilmeleri için kocaları tarafından vasiyetnameler düzenlenmiş ve dul kadınlar lehine vasiyetname yoluyla intifa hakları kurulmaya başlanmıştır. (Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 41-42.)

²² Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 164.

²³ XII Levha Kanunları'nda yer alan bu düzenlemeyi **manus**'suz evliliklerin temeli kabul eden Gaius bu fikrini Institutiones'inde belirtmiştir. (Villers, **a.g.e.**, s. 6-7.)

²⁴ Tamer, **a.g.e.**, s. 61.

doğurduğu olumsuz sonuçlar da bulunmaktadır. Kendisine ait malvarlığı olan **sui iuris** kadın, **manus**'lu evlenme yaptığı takdirde malvarlığının tamamı kocasının ailesine ait olmaktadır. **Sui iuris** kadının ailesinin bu şekilde malvarlığı kaybına uğraması, kadının vasisi tarafından evliliğine rıza gösterilmemesi sonucunu doğurmuştur. Bu sorunun ortadan kalkması için de **manus**'suz evliliklerin varlığına ihtiyaç duyulmuştur²⁵. Tüm Roma Hukukunu etkileyen aile malvarlığının korunması esası burada da böylece karşımıza çıkmaktadır.

Hukuki etkenlerin dışında sosyal yapıda meydana gelen değişimler de **manus**'lu evliliklerin yaygınlaşması ve sonuçta tamamen uygulanır hale gelmesi konusunda rol almışlardır. Bu dönemde Roma düşünce yapısında ortaya çıkan değişimler, toplum içinde hümanist akımın yayılmasına sebep olmuştur²⁶. Aile içinde bireylerin eşitliği olması gerektiği fikri, topluluk olarak yaşamanın yanında kişilerin kendi iradelerinin önem kazanmaya başlaması, hakimiyet konusundaki düşüncelere etki etmeye başladığında kadınlar kocalarının hakimiyeti altında olmaksızın yaşama fikriyle tanışmış oldular. **Humanitas** kavramının Roma Hukuku üzerinde çok geniş ve güçlü bir etki bırakması sonucu, **manus**'lu evliliklerin önemini yitirmeye, aile yapısı içinde kadın ve erkeğin eşit kabul edilmeye, eşlerin malvarlıkları konusundaki ayrımların ortadan kalkmaya başladığı görülmektedir²⁷.

Manus'lu evliliklerin yerini **manus**'suz evliliklere bırakması, bu sonucun amaçlanmamış olmasıyla birlikte, kadının hukuki ve toplumsal konumunu güçlendiren, haklarını genişleten bir gelişme olmuştur. **Manus**'suz evliliklerde kadınla erkeğin hukuki durumu birbirine yaklaşmıştır. **Manus**'lu evlilikleri sadece erkek sonlandırabilirken, **manus**'suz evliliklerde kadın da evliliği sonlandırma imkanına sahip olmuştur²⁸. **Sui iuris** olan kadınların sayısı artmış, kocaların **dos** üzerindeki tasarruf yetkisi sınırlanmış²⁹, kadınların malvarlıkları da bunlarla doğru orantılı olacak şekilde artmıştır. Buna karşın **manus**'suz evliliklerin bir olumsuz

²⁵ Gönenç, **a.g.e.**, s. 62-63.

²⁶ Düşünce yapısındaki değişimlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Tamer, **a.g.e.**, s. 90 v.d.

²⁷ Schulz, **a.g.e.**, s. 515.

²⁸ Koschaker, **a.g.e.**, s. 273.

²⁹ Gönenç, **a.g.e.**, 15.

yanı, bu tür evliliklerin sonlandırılmasının her iki taraf için de daha kolay gerçekleştirilebilmesi olmuştur³⁰. Kocanın hiçbir sebep göstermeden, hatta karısına vereceği tazminatı kendi iradesiyle belirleyerek evliliği kolayca sona erdirebilmesi, kadın için hukuki anlamda olumsuz sonuçlar doğuracak bir durum olmuştur³¹. Bu nedenle sebepsiz boşanan tarafa bazı yaptırımlar uygulanarak keyfi boşanmaların önüne geçilmek istenmiştir³². Ayrıca kadın **manus** altına girmeyerek kendi aile babasının hakimiyeti altında kalırsa, aile babasının kadının evliliğini onun rızası olmadan sonlandırması imkanı uzun süre geçerli bir uygulama olarak kalmıştır³³. Bu olumsuz sonuca karşı, iyi giden bir evliliğin bozulmasına karşı çıkan İmparator **Antoninus Pius**'tan sonra kocaya karısını aile babasından alma hakkı tanınmıştır. Burada bir **manus** hakimiyeti olmaksızın kocanın karısı üzerinde hak sahibi olması söz konusu olmaktadır³⁴. Zaten evliliğin **manus**'lu olup olmaması sadece doğurduğu hukuki sonuçlar bakımından önem taşır. Kadın **manus** altında olsa da olmasa da kocasının sosyal statüsüne dahildir³⁵, aile içindeki konumu ve görevleri bellidir.

3. Kadının Vesayet Altına Alınması ve Ius Liberorum

Roma Hukukuna göre kadınlar, cinsiyetleri sebebiyle, yaşlarına ve hak ehliyetlerinin olup olmamasına bakılmaksızın hukuki işlem ehliyetinden yoksun sayılırlardı. Bunun sonucu olarak da kendilerini borç altına sokan hukuki işlemleri, tasarruf işlemlerini, **Ius Civile** tarafından düzenlenmiş hukuki işlemleri vasilerinin onayı olmaksızın geçerli biçimde gerçekleştiremezlerdi. Mevcut toplumsal ve ekonomik düzenin gerektirdiği bu hukuki uygulama, Klasik Hukuk Dönemi'nin getirdiği değişimlerle ve **Ius Civile**'nin önemini kaybetmeye başlamasıyla³⁶ farklılaşmaya başlamıştır. Bu farklılaşma büyük ölçüde kadının lehine olmuş, vasi

³⁰ Mireille Corbier, "Divorce and Adoption as Roman Familial Strategies", **Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome**, Haz.: Beryl Rawson, New York, Oxford University Press, 1991, s. 52.

³¹ Villers, **a.g.e.**, s. 10.

³² Honig, **a.g.e.**, s. 169.

³³ Gönenç, **a.g.e.**, s. 114.

³⁴ Honig, **a.g.e.**, s. 166-167.; Koschaker, **a.g.e.**, s. 272.

³⁵ Gönenç, **a.g.e.**, s. 106.

³⁶ Umut, **a.g.e.**, s. 200.

atanması, vesayet altına alınmadan muaf tutulma gibi konularda getirilen yeni düzenlemelerle kadının hukuki durumu iyileştirilmiştir. Kadın üzerinde amacının dışında hakimiyet kurulmasına sebep olan vesayet, kadına **agnatio** hısımlığına göre vasi atanmasının çoğu zaman olumsuz sonuçlar doğurması sebebiyle de zayıflamıştır. Bu dönemde kocaların vasiyetname ile eşlerine vasi seçme hakkı tanınması ve kadınların vasilerini değiştirmesi imkanları ortaya çıkmıştır³⁷. Kadının vesayet altına alınması konusundaki bu değişimlerde Klasik Hukuk Dönemi'nde toplum içinde yayılmaya başlayan **humanitas** düşüncesinin etkili olduğu kabul edilmektedir. Yine de **humanitas** kavramı kadının hukuki durumunu iyileştiren ve geliştiren çok önemli bir etken olamamış, bu konudaki ilerleme çok yavaş gerçekleşmiştir³⁸.

Kadının hukuki işlem ehliyeti ve vesayet altına alınması konusunda en kapsamlı değişimler, **Augustus** tarafından yapılmıştır. Yaptığı kanunlarla, kadının vesayet altında olmaktan kurtarılmasını bir ödül gibi düzenleyerek, bozulan aile ve ahlak yapısını korumayı amaçlamıştır. Bu kapsamda **ius liberorum** uygulamasını getiren **Augustus**, özgür kadınlardan üç çocuğu olanların ve azat edilmiş kadınlardan dört çocuğu olanların annelikten doğan hakları sonucu vesayet altında olmaktan muaf tutulacaklarını düzenlemiştir³⁹. Bu kapsamda duruma göre üç ya da dört çocuğun doğumunu gerçekleştirmek yeterli sayılmış, çocukların doğduktan sonra yaşayıp yaşamamaları ya da doğuran kadının evli olup olmaması önem taşımamıştır⁴⁰. **Ius liberorum** sonucunda birçok kadın vesayet altından çıkmış ve hukuki işlem ehliyeti kazanmıştır. Ayrıca bu düzenlemeyle bozulan aile yapısını düzeltmek ve azalan nüfusu arttırmak amaçlanmıştır. Kadının hukuki durumu için büyük önem taşıyan bu düzenleme, kadının ehliyetinin daraltılmasının cinsiyeti sebebiyle yapılmadığını açıkça göstermektedir. Toplum yapısının, aile yapısının ve ekonomik sebeplerin yol açtığı kısıtlama, yine aynı sebep ve ihtiyaçlarla ortadan kalkmaktadır.

³⁷ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 62.

³⁸ Schulz, **a.g.e.**, s. 517.

³⁹ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 200.; Gönenç, **a.g.e.**, s. 28.; Koschaker, **a.g.e.**, s. 275.

⁴⁰ Thomas, **a.g.e.**, s. 133-134.

Hukuki işlem ehliyeti dışında, fiil ehliyetinin bir başka görünümü olan haksız fiil ehliyeti konusunda ise kadına yönelik bir kısıtlama bulunmadığından bu alanda bir değişim sözkonusu değildir. Ergin olan kadınların haksız fiil ehliyetleri bulunmaktadır⁴¹.

Klasik Hukuk Dönemi'nde başlayan bu değişim sürekli hale gelmiş ve Roma'nın son dönemlerine kadar devam etmiştir. **Iustinianus** Dönemi'nde kadınların vesayet altına alındıklarıyla ilgili bilgiye rastlanmadığından, değişimin bu dönemde tamamlandığını ve kadınların hukuki işlem ehliyetlerindeki kısıtlamanın artık ortadan kalktığını söylemek mümkündür⁴². Hatta bu dönemde kadınlar kendi çocuklarının ve torunlarının vasisi olmaya başlamışlardır⁴³ ve artık vasi denildiğinde bu kişinin küçüğün vasisi olduğu anlaşılmaktadır⁴⁴.

C. Roma'nın Siyasi Yapısındaki Değişimler

Klasik Hukuk Dönemi'ne geçiş aynı zamanda Roma siyasi tarihindeki bir geçişe de denk gelmektedir. Bu dönemde Roma Cumhuriyeti yerini Roma İmparatorluğu'na bırakmıştır. Bu durum siyasi yapı ile hukuki yapı arasındaki doğrudan ilişkiyi göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Siyasi yapı değiştiği an hukuk döneminde de değişim olmuştur.

Siyasi yapıdaki değişimler, devletin yönetim biçiminin değişmesi asıl etkisini kamu hukuku alanında göstermekle beraber, özel hukuk alanını da etkilemiştir. Bu etki sonucunda kadının hukuki yapı içindeki yerinin değişmesi kaçınılmazdır. Kamu hukuku alanında ise kadının varlık göstermesi, önceki dönemlerde olduğu gibi, hukuken mümkün değildir. **Ulpianus** M.S. 200 yılında söylediği şu sözle kadının kamusal alanda yeri olmadığını açıkça belirtmektedir:

⁴¹ Tahiroğlu, Erdoğan, **a.g.e.**, s. 163.

⁴² Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 200.

⁴³ Umur, **a.g.e.**, s. 201.; Gönenç, **a.g.e.**, s. 28.

⁴⁴ Dixon, **a.g.e.**, s. 79.

“Kadınlar bütün kamusal işlerden yasaklanmışlardır. Yargıç ya da jüri üyesi ya da yüksek memur olamazlar ya da mahkemede yer alamazlar ya da arabuluculuk yapamazlar ya da temsilci olamazlar⁴⁵.”

Ayrıca Cumhuriyet Dönemi’nden İmparatorluk Dönemi’ne geçiş bir anda olmayıp belli bir sürece yayıldığından, hukuku yaratan kaynakların da bu süreç içinde değişime uğradığı görülmektedir⁴⁶.

Klasik Hukuk Dönemi’ne geçişin hemen öncesinde ve geçiş sırasında Roma’nın diğer kavimlerle girdiği çok sayıda savaş, Roma toplum yapısının çeşitlenmesine ve Roma’nın bir imparatorluğa dönüşmesine yol açmıştır. Savaşlar sonucu sınırların genişlemesi, nüfus içinde değişik etnik grupların oluşması, bu grupların kendi aralarında ve birbirleriyle hukuki ilişkiler kurmaları, artık sadece Roma vatandaşlarına uygulanan hukuk olan **Ius Civile**’yi yetersiz kılmaya başlamış, yeni hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu yeni oluşum içinde kadın da kendine yer bulabilmiş, değişen yapı kadının hukuki durumuna etki etmiştir.

D. Roma’nın Ekonomik Yapısındaki Değişimler

Roma’nın ekonomik yapısı, ekonomi ve hukukun birbiriyle doğrudan ilişkisi⁴⁷ ve Klasik Hukuk Dönemi’ne karşılık olarak gelen süreçte belirgin bir değişim göstermesi sebebiyle önem taşımaktadır. Roma’nın tarıma dayalı ekonomik yapısı, Klasik Hukuk Dönemi’ne geçilen süreçte ve öncesinde yerini ticarete dayalı ekonomik yapıya bırakmaya başlamıştır. Ailenin ekonomik yapısı içinde tarımla uğraşan kadınlar, tarımın yerini ticarete bırakmasıyla farklı mesleklerle de uğraşmaya başlamışlar, ekonomik bağımsızlıklarını elde etmişler⁴⁸ ve kendilerini ticaretin gerektirdiği hukuk sistemi içinde bulmuşlardır. Böylece ev hayatı yaşayan birçok kadın, iş hayatında var olmaya başlamıştır.

⁴⁵ Richard A. Bauman, **Women and Politics in Ancient Rome**, London and New York, Routledge, 1992, s. 1.

⁴⁶ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 82.

⁴⁷ Altop, **a.g.e.**, s. 50-51.

⁴⁸ Dixon, **a.g.e.**, s. 78.

Kapalı aile ekonomisi ve tarıma dayalı ekonomik yapı yerine ticaretin yaygınlaşması, klasik Roma aile yapısında değişimlere yol açmıştır. Şehirleşme, tarımla uğraşan halkın fakirleşmesi, köle nüfusundaki aşırı artış Roma’da ekonomik krizin yaşanmasına sebep olmuş⁴⁹, ekonomik temellere dayanan aile yapısı bundan da zarar görmüştür. Aile yapısının bozulması sonucunda aile babasının ve **manus**’lu evliliklerin önemini yitirmeye başlamasıyla kadınlar ekonomik özgürlüklerini kazanmışlardır⁵⁰ ve bu durum kadınların hukuki yapıya dahil olmalarını gerektirmiştir.

Klasik Hukuk Dönemi’nde ve öncesinde sayıları artan savaşlar sebebiyle erkeklerin savaş için evlerinden uzak olmaları ya da hayatlarını kaybetmeleri, kadınların erkeklere ait işleri yürütmelerini bir zorunluluk haline getirmiştir⁵¹. Bu durum kadınların ekonomik yapı içinde ve ticaret hayatında yer almalarıyla sonuçlanmıştır. Örneğin kadınların bu dönemde iş anlaşmalarında aracılık yaptıkları, ödünç alıp verdikleri görülmüştür⁵².

E. Roma’nın Sosyal Yapısındaki Değişimler

Klasik Hukuk Dönemi’nde ve öncesinde Roma’nın sosyal yapısında değişimler görülmüştür. Aile yapısını ve hukuki yapıyı şekillendirdiği ölçüde önem taşıyan sosyal yapının değişime uğraması, hukuka da yansımıştır. Bu dönemlerde Roma’nın çok sayıda savaşta yer alması, insan nüfusunun çeşitlenmesine, farklı kültürlerin bir arada yaşamaya başlamasına ve kültürel etkileşime yol açmıştır. Klasik Hukuk Dönemi’nden itibaren özellikle Yunan felsefesi ve doğu kültürünün Roma’yı fazlaca etkilediği görülmektedir⁵³. Farklı düşüncelerin ve kültürlerin etkileri sonucunda, Roma kültürünün bir ürünü olan aile yapısı değişime uğramıştır. Değişimlerle birlikte yapılarda kadın figürleri kullanılmaya başlandığı, kadın heykelleri yapıldığı,

⁴⁹ Tamer, **a.g.e.**, s. 87, 99-100.

⁵⁰ **A.e.**, s. 79-80.

⁵¹ Evans, **a.g.e.**, s. 28.

⁵² Gönenç, **a.g.e.**, s. 166.

⁵³ Tamer, **a.g.e.**, s. 92.

kadınların kutlamalarda ve seyahatlerde yer almaya başladıkları, kamusal alanda kendi adlarına konuşabilir hale geldikleri görülmüştür⁵⁴.

Savaşların bir diğer sonucu, erkeklerin uzun yıllar savaşta kalmaları ya da savaşlarda hayatlarını kaybetmeleri olmuştur. Bu durumda aile babasının hakimiyeti zayıflamış⁵⁵, aile yaşantısına ait hukuki işleri yürütmek çoğunlukla evin kadınlara kalmış, bu ihtiyaç kadınların hukuki durumlarına yansımış ve kadınlar sosyal hayatın içinde daha çok var olmaya başlamışlardır. Sonuç olarak kadınların hukuki işlemler yapması gerektiğinden, kadınlar üzerindeki vesayet kurumu da zayıflamıştır.

Savaşların, genişleyen sınırların ve artan köle nüfusunun sebep olduğu ekonomik kriz sosyal yapıyı büyük ölçüde değiştirmiştir. Tarımla uğraşan kesim gücünü kaybederken, büyük toprak sahipleri ve ticaretle uğraşanlar güç kazanmıştır⁵⁶. Köle nüfusunun çokluğu, ekonomik sıkıntılar, farklı sosyal sınıfların güç kazanması sonucu sosyal sınıfların dengesinin bozulması geleneksel ahlak yapısına zarar vermiş, bu da aile yaşantısını değiştirmiştir. Klasik Roma ailesinin değişime uğraması ise en büyük etkisini hak ve fiil ehliyeti üzerinde gösterecektir.

Klasik Hukuk Dönemi'nde toplumun kadına verdiği önemin değiştiğini gösteren bir durum da kadının adlandırılması konusundadır. Önceki dönemlerde babasının adını taşıyan ya da adlarından **manus** altında olup olmadıkları anlaşılan⁵⁷ kadınlar, bu dönemde kendilerine ait adlara sahip olmuşlardır⁵⁸. Ayrıca daha önceki devirlerde sadece ev hayatı içinde var olan, toplumsal hayatta yeri olmayan kadınların bu devirle birlikte pratik ihtiyaçlar sonucu soyadı kullanmaya başladıkları görülmektedir⁵⁹. Böylece kadınların sosyal yapı içinde ayrı bir birey oldukları kabul görmüştür.

⁵⁴ Severy, **a.g.e.**, s. 31,244-245.

⁵⁵ Tamer, **a.g.e.**, s. 87.

⁵⁶ **A.e.**, s. 83, 99.

⁵⁷ Mika Kajava, **Roman Female Praenomina: Studies in the Nomenclature of Roman Women**, Helsinki, Helsinki University Press Printing House, 1995, s. 23.

⁵⁸ Bauman, **a.g.e.**, s. 7.

⁵⁹ Kajava, **a.g.e.**, s. 22, 28-29.

F. Roma'nın Dini Yapısındaki Değişimler

Çok tanrılı Pagan dinini ve değişik kültleri benimsemiş Roma toplumunun dini yapısı, tek tanrılı Hristiyanlık dininin doğuşuyla değişimlere uğramıştır. Aslında Hristiyanlık dininin doğuşu, Roma'yı baştan aşağı değiştiren bir etken olacaktır. Her ne kadar Hristiyanlık dininin Roma'nın resmi devlet dini olarak kabul edilmesi İmparator I. **Theodosius** tarafından M.S. 380'de gerçekleştirilmiş olsa da, Hristiyanlığın doğuşundan itibaren Roma toplumu içinde inananların olduğu hatta sayının zaman içinde arttığı bilinmektedir. Hristiyanlık dininin insanların eşitliğini ve özgürlüğünü savunması, inananların artmasıyla birlikte insanların ve toplumun benimsediği bir düşünce halini almıştır. Bu süreç yavaş işlemekle birlikte kölelik sistemini ve erkeğin hukuk karşısında kadına göre üstün olduğu yapıyı değiştiren sebeplerden biri olmuştur⁶⁰. Ayrıca yeni bir sosyal yapı oluşturarak kadınla erkeği bir araya getirmiştir⁶¹.

Tek tanrılı dine inanışın başlamasıyla ters orantılı olarak, aile babasının dini otoritesinin zayıflaması sonucu doğmaktadır. Aile kültürünün yöneticisi olan ve toplumla tanrılar arasındaki ilişkilerden sorumlu olan erkek⁶², çok tanrılı dinin ortadan kalkmasıyla bu gücü kaybedecektir. Böylece aile babasını, ailenin diğer üyelerinden üstün tutan sebeplerden biri ortadan kalkmış olacaktır. Bununla birlikte Hristiyanlık annenin evdeki durumunu da sağlamlaştırmıştır⁶³. Ayrıca Hristiyanlık dininin bekarlığı, evlenmeden yaşamayı hoş görmesi geleneksel Roma aile yapısına ters düştüğü oranda değişimlere sebep olmuş, özellikle aileye yönelik hukuki düzenlemeler önemini yitirmeye başlamıştır⁶⁴.

⁶⁰ Bu sebep muhakkak ki doğrudan değil dolaylı bir sebeptir. Eşitlik ve özgürlük anlayışının toplum içinde yerleşmesini sağlamakla beraber, kadınlar ve köleler bakımından temel bir hukuki değişime yol açmamıştır. (Gönenç, **a.g.e.**, s. 174.; Frascetti, **a.g.e.**, s. 11.)

⁶¹ Hristiyanlığın kadın - erkek ilişkileri ve kadının toplumdaki konumu üzerindeki etkileri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Averil Cameron, "Neither Male Nor Female", **Women in Antiquity**, Haz.: Ian McAuslan, Peter Walcott, New York, Oxford University Press, 1996, s. 26-32.

⁶² Gönenç, **a.g.e.**, s. 171.

⁶³ Gaudemet, **a.g.e.**, s. 219.

⁶⁴ Honig, **a.g.e.**, s. 171.; Koschaker, **a.g.e.**, s. 274.

III. KADININ HAK VE FİİL EHLİYETİ ÜZERİNE KLASİK HUKUK DÖNEMİ'NİN HUKUKİ DÜZENLEMELERİ

A. Genel Olarak

Klasik Hukuk Dönemi'nde gerçekleşen toplumsal değişimler hukuka büyük ölçüde yansımıştır. Bunun doğal sonucu olarak da önceki dönemlerden farklı olarak kadının hukuki durumunu belirgin şekilde değiştiren bazı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Hem yeni kanunların yapılması hem de yeni **senatus** kararlarının verilmesi dönemin hukuki yapısını değiştirmiştir. Bu sebeple bu kanunların ve kararların incelenmesi önem taşımaktadır.

Lex adı verilen kanunlar, Cumhuriyet Dönemi'ne geçilmesiyle yasama yetkisi kazanan halk meclisleri tarafından yapılmaktadır. İmparatorluk Dönemi'ne geçişle birlikte ise halk meclislerinin gücü azaldığından kanun tasarılarının **senatus**'un onayı ile kabul edilmesi uygulaması başlamıştır. Böylece kanun gücü kazanan **senatus** kararlarının önemi artmıştır⁶⁵. Bu sebeple dönemin hukuki düzenlemeleri incelenirken, **senatus consultum** adı verilen bu kararlar da kanunlarla birlikte incelenmelidir.

Dönemin en belirgin düzenlemeleri **Augustus** tarafından yapılan kanunlardır. Roma vatandaşlarının sayısının bu dönemde azalmış olması, ahlak ve aile yapısındaki bozulma, **Augustus**'un kendi kızı **Iulia**'nın bile Roma'nın ahlak anlayışına aykırı yaşantısı, zinanın toplumda yayılması **Augustus**'u yeni düzenlemeler getirmeye, devleti ve kamu gücünü insanların ev hayatlarına dahil etmeye iten sebepler olmuştur⁶⁶. Bu kapsamda **Augustus** yaptığı kanunlarla evlilik ve aile hayatına ilişkin birçok konuda yeni düzenlemeler, evli ve çocuk sahibi olmayı özendirecek uygulamalar getirmiştir. Bu düzenlemelerin sosyal hayatın içinde yer bulması, **Augustus**'un sadece hukuki değil sosyal değişime de yol açtığını

⁶⁵ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 82.

⁶⁶ Rado, **a.g.e.**, s. 3.

göstermektedir⁶⁷. Sonuç olarak hem nedenlerinin hem de sonuçlarının içinde sosyal değişimlerin olduğu bu kanunlar, kadını hukuki düzenlemelerin konusu haline getirmiştir⁶⁸.

Augustus kanunlarından başka, Klasik Hukuk Dönemi içinde kadınların hukuki işlem ehliyetleri ve vesayet altına alınmaları konusunda önemli değişiklikler getiren kanun ve kararlar da ayrıca incelenmelidir.

B. Kanunlar

1. Lex Iulia de Maritandis Ordinibus

Augustus'un kanunlarından biri olan **Lex Iulia de Maritandis Ordinibus**, M.Ö. 18 yılında çıkarılan, evli ve çocuk sahibi olmayı özendirerek bekarlıkla mücadele etmeyi amaçlayan kanundur. 20-50 yaş arasındaki kadınlar ve 25-60 yaş arasındaki erkekler bu kanuna göre evlenmek zorundadırlar ve evlenen herkes çocuk sahibi olmak zorundadır. Kocasını ölen kadın bir yıl, kocasından boşanan kadın ise altı ay içinde yeniden evlenmelidir⁶⁹. Hiç evlenmemiş olanlar ya da dul kaldıktan sonra yeniden evlenmeyenler miras konusunda bazı haklardan faydalanamamışlardır. Bekarlar vasiyetname ile kendilerine bırakılan mirasın tamamından, evli olup da çocuğu olmayanlar ise vasiyetname ile kendilerine bırakılan mirasın yarısından mahrum bırakılmışlardır⁷⁰.

Kadına vesayet altından çıkması konusunda ayrıcalık tanıyan, özgür ise üç çocuk, azatlı ise dört çocuk sahibi kadına tanınan **ius liberorum** da bu kanun içinde düzenlenmiştir. Böylece yine kadının çocuk sahibi olması teşvik edilmiş, çocuk sahibi olan kadına hukuki işlem ehliyeti tanınmıştır⁷¹. Kanunun vesayet konusundaki

⁶⁷ Gönenç, **a.g.e.**, s. 131-132.

⁶⁸ **A.e.**, s. 104.

⁶⁹ Elaine Fantham, **Women in the Classical World**, New York and Oxford, Oxford University Press, 1994, s. 306.

⁷⁰ Koschaker, **a.g.e.**, s. 275.; Honig, **a.g.e.**, s. 170.

⁷¹ Bu kanunla kadınlara olduğu gibi erkeklere de çocuk sahibi olmaları durumunda ius liberorum tanınmıştır ve bu ayrıcalık sahibi erkekler devlet ayinlerinde öncelik kazanmış, vasi olma yükümlülüğünden kurtulmuşlardır. Bu kapsamda Roma'da yaşayan erkeklerin üç, İtalya'nın diğer

bir diğerk düzenlemesi, kanuni vesayet altında olup vasisi ergenlik yaşını doldurmamış kadına **dos** tesisi için **praetor**'dan vasi talep etme hakkı tanınmış olmasıdır⁷². Böylece kanuni vesayet uygulaması yumuşatılmıştır.

Lex Iulia de Maritandis Ordinibus bunlardan başka evlenme engelleri konusunda da düzenlemeler getirerek **Augustus**'un sınıflar arasındaki farklılıkların korunmasına verdiği önemi göstermiştir. **Senatus** üyelerinin ve üç nesil altsoylarının evlenemeyecekleri kişiler düzenlenmiş⁷³, bu üst sınıfın aile yapısı korunmuştur. Buna karşılık azatlı ve özgür kişilerin birbirleriyle evlenme engelleri, bu kanunla kaldırılarak azalan nüfusu arttırmak amaçlanmıştır⁷⁴. Kanunun bir başka düzenlemesi, aile babasının aile evladının evliliğine rıza göstermesi konusundadır. Bu düzenleme özellikle kız çocuklar ve kız torunlar üzerinde uygulanmış, evliliğe haksız olarak engel olan aile babası rıza göstermeye zorlanmıştır⁷⁵. Erkek çocukların evliliğine rıza gösterilmese bile, baba hakimiyetinin devamlılığını sağlamak için rızanın zaten var olduğu kabul edildiğinden konu kız çocuklar ve kız torunlar bakımından önem taşımaktadır⁷⁶. Bu durum kadının lehine gibi görülen bu düzenlemenin, aslında erkeğin durumunun kadının durumundan daha önemli olması sebebiyle yapıldığını göstermektedir⁷⁷.

şehirlerinde yaşayan erkeklerin dört, eyaletlerde yaşayan erkeklerin ise beş çocuğı olması ius liberorum'dan faydalanmaları için gereken şarttır. Ayrıca bu ayrıcalığı sahip olan eşler, vasiyetname ile birbirlerine malvarlıklarının dokuzda birinden fazlasını bırakabilmişlerdir. (Gönenç, **a.g.e.**, s. 134.; Evans, **a.g.e.**, s. 15.; Esther Yue L. Ng, "Mirror Reading and Guardians of Women in the Early Roman Empire", **The Journal of Theological Studies**, Haz.: Graham Gould, John Barton, Volume 59 Part 2, Glasgow, Oxford University Press, 2008, s. 679-695., (Çevrimiçi) <http://jts.oxfordjournals.org/content/59/2/679.full>, 06 Mayıs 2011.)

⁷² Gaudemet, **a.g.e.**, s. 210.

⁷³ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 77.; Honig, **a.g.e.**, s. 164-165.; Koschaker, **a.g.e.**, s. 275.; Judith Evans Grubbs, **Law and Family in Late Antiquity: The Emperor Constantine's Marriage Legislation**, 2. bs., New York, Oxford University Press, 1999, s. 261-262.; Frier, McGinn, **a.g.e.**, s. 34.

⁷⁴ Di Marzo, **a.g.e.**, s. 47.

⁷⁵ Ayiter, **a.g.e.**, s. 12.

⁷⁶ Koschaker, **a.g.e.**, s. 271.

⁷⁷ Gaudemet, **a.g.e.**, s. 213.

2. Lex Iulia de Adulteriis Coercendis

Augustus'un kadınları ilgilendiren kanunlarından biri, M.Ö. 18 yılında⁷⁸ çıkarılan **Lex Iulia de Adulteriis Coercendis** adlı kanundur. Bu kanunla devlet ve kamu gücü aile hayatına girmiş, zina ve benzeri cinsel eylemler suç olarak düzenlenmiş ve cezalandırılmıştır. Aslında bu kanun da **Augustus**'un diğer kanunları gibi bozulan aile ve ahlak yapısını düzeltmeyi amaçlamaktadır. Zina sonucu doğan çocukların soylarının belirlenmesindeki zorluk, kimi zaman da imkansızlık, neslin devamının önem verildiği Roma aile yapısına ters düşen sonuçlardır.

Erkeklerin ve kadınların zinayı kamu suçu kabul eden **Lex Iulia** karşısında konumları eşit değildir. Kanun, asıl yaptırımlarını kadınlar için düzenlemiştir⁷⁹. Zina yapan kadın bir adaya sürgün edilir, boşandıktan sonra hür bir Romalı ile evlenemez, mallarının üçte birine ve **dos**'unun yarısına el konulur, mahkemelerde şahitlik yapamaz, mirastan pay alamaz, şerefsiz kabul edilirdi⁸⁰. Zina suçunu işleyen kadının kocası da karısına dava açmalıdır ve suçu öğrendikten sonra karısını boşamazsa cezalandırılmaktadır⁸¹. Ayrıca kızını kendi evinde zina yaparken yakalayan aile babasının, derhal ve hem kızına hem de erkeğe ölüm cezası verme hakkı da bu kanunla kabul edilmiştir⁸². Kocanın zina yapan karısını öldürmesi ise mümkün değildir. Sadece karısının gladyatörler, aktörler, köleler, yakın akrabalar gibi belli kişilerle zina yapması durumunda, karısının zina yaptığı kişiyi öldürmesi mümkün olmaktadır⁸³. Kadınların zina suçuna yaptırımlar getiren kanun, zina suçunu işleyebilecek kadını da belirlemiştir. **Mater familias** olan bir kadın zina yaparsa bu bir kamu suçu kabul edilecektir. Köle, fahişe, oyuncu olan, erkeklerle evlilik dışı

⁷⁸ Kanunun kabul edilme tarihi tam bilinmemekle beraber, M.Ö. 18-16 yılları arasında kabul edildiği tahmin edilmektedir.

⁷⁹ Zina suçunun maddeler halinde sonuçları için bkz.: Lefkowitz, Fant, **a.g.e.**, s. 104-105.

⁸⁰ Gönenç, **a.g.e.**, s. 151.; Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 86.; Tamer, **a.g.e.**, s. 221, 223-224.

⁸¹ Gönenç, **a.g.e.**, s. 134, 151.

⁸² Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 44.; Tamer, **a.g.e.**, s. 139.; Evans, **a.g.e.**, s. 13.

⁸³ Frier, McGinn, **a.g.e.**, s. 205.

birliktelik yaşayan kadınlar zina suçunu işleyemezler. Bununla birlikte erkeklerin eşlerini fahişeliğe zorlamaları bu kanunla yasaklanmıştır⁸⁴.

Lex Iulia'nın, sadece kadının zinasını suç kabul etmesi, aslında yine klasik Roma aile yapısını korumayı amaçlayan bir kanun olduğunun göstergesidir. Evli kadının doğuracağı çocuğun soyunun belirlenmesi, zina yapması durumunda zorlaştığı ya da imkansızlaştığı için **patria potestas** kurumu zarar görmekte, aile babaları kendilerine ait olmayan çocuklar üzerinde hakimiyet kurmakta ve aile malvarlığının bütünlüğü olumsuz etkilenmektedir. Bunun engellenmesini amaçlayan kanun, kadının zinasını kamu suçu kabul etmektedir. Bu suçu da sadece **mater familias** olan kadınların işleyebileceklerini kabul etmesi yine aile yapısını korumayı amaçladığını, alt sınıfların zinasının suç sayılmaması ise kanunun üst sınıfları korumayı amaçladığını göstermektedir.

Erkeğin zinası durumunda ise doğabilecek çocuk zaten annenin soyuna bağlandığı için, aile yapısına zarar veren bir sonuç doğmamaktadır. Erkeğin kanuna göre suçlu olabilmesi ancak zina yaptığı kadının evli olduğu durumlarda mümkündür. Bu durumda erkek, zina yaptığı kadının kocasının açtığı zina davasına maruz kalmaktadır. Bu şekilde suçlu olan erkeğin malvarlığının yarısına el konulmakta ve suçlu erkek bir adaya sürgün edilmektedir. Kanunda düzenlenen diğer cezalar ise sadece kadınlar için düzenlenmiştir, erkeğe uygulanmamışlardır⁸⁵.

Lex Iulia zina suçunu düzenlemenin yanı sıra boşanmaya ilişkin bir düzenleme de içermektedir. Boşanmak isteyen eşin bu isteğini bildirmesi belli bir şekil şartına bağlanarak evliliklerin kolayca çözülmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu düzenlemeye göre boşanma isteği, yedi ergin Roma vatandaşı şahit önünde yazılı olarak bildirilebilir⁸⁶.

⁸⁴ McGinn, **The Economy of Prostitution in the Roman World**, s. 57.

⁸⁵ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 86.

⁸⁶ William A. Hunter, **Introduction to Roman Law**, Yeniden Haz.: F. H. Lawson, 9. bs., London, Sweet&Maxwell, 1955, s. 38.

Kanunun hem cinsiyet hem de sosyal statü ayrımı yaparak ağır cezai yaptırımlar öngörmesi, suçu işleyen kadınların cezadan kurtulmak için kendilerini alt sınıflara mensup gösterecek yaşam tarzını benimsemeleri, korunmak istenen ahlak yapısını ve üst sınıfların saygınlığını amaçlananın aksine olumsuz etkilemiştir⁸⁷.

3. Lex Papia Poppaea

Augustus'un bekarlıkla mücadeleyi amaçlayan yasalarından **Lex Papia Poppaea**, M.S. 9 yılında çıkarılmış bir kanundur. Aslında bu kanun M.Ö. 18 yılında çıkarılan **Lex Iulia de Maritandis Ordinibus**'ta değişiklikler yapmak üzere çıkarılmıştır. Evli ve çocuk sahibi olanları belli ayrıcalıklar tanıyarak koruyan bu kanun, evli olmayanları ve evli olup da çocuğu olmayanları özellikle miras hukukuna ilişkin bazı haklardan mahrum bırakarak bozulan aile yapısını düzeltmeye çalışmıştır. Bu kanun aile içinde doğan çocukların doğumlarından itibaren 30 gün içinde nüfusa kaydedilmelerini zorunlu tutmuş, aile dışı doğan çocukların kaydedilmesini ise yasaklamıştır⁸⁸. Böylece hem **ius liberorum**'un uygulanması konusunda tespitler doğru yapılabilmiş, hem de insanlar evlilik içi çocuk sahibi olmaya özendirilmiştir. **Lex Iulia de Maritandis Ordinibus**'la düzenlenen yeniden evlenme süreleri, **Lex Papia Poppaea** ile değiştirilmiştir. Bu değişime göre kocası ölen kadın bir yıl yerine iki yıl, kocasından boşanan kadın ise altı ay yerine bir buçuk yıl içinde yeniden evlenmelidir⁸⁹.

Lex Papia Poppaea'nın kadınları ilgilendiren bir düzenlemesi, azatlı kadının eski sahibiyle evlenmeye zorlanamayacağı yönündedir. Buna rağmen azatlı kadın ile kadının eski sahibi arasındaki evlilik, kocanın rızası olmaksızın sadece kadının isteği ile sona erdirilememektedir⁹⁰.

⁸⁷ Tamer, **a.g.e.**, s. 226.

⁸⁸ Gönenç, **a.g.e.**, s. 43.

⁸⁹ Fantham, **a.g.e.**, s. 306.

⁹⁰ Frier, McGinn, **a.g.e.**, s. 43.

Lex Papia Poppaea, aynı düzenlemeleri içermekle birlikte⁹¹ **Lex Iulia de Maritandis Ordinibus**'tan bağımsız bir kanundur. Aynı düzenlemelerin yanı sıra farklı düzenlemeler de **Lex Papia Poppaea**'da yer almıştır. **Lex Iulia de Maritandis Ordinibus** ile **senatus** üyeleri ve onların üç nesil altsoyları için getirilen evlenme engelleri, **Lex Papia Poppaea** ile sadece **senatus** üyeleri için kabul edilmiştir. Yine bu kanuna göre sosyal statüsünü kaybeden bir **senatus** üyesinin kızı, azatlı biriyle evlenebilmiştir⁹². Böylece bu kanunla üst sınıfların ahlak yapısı düzeltilmeye, sosyal statüler korunmaya, ahlaklı kadınlarla diğerleri arasına kesin bir sınır çizilmeye çalışılmıştır⁹³.

4. Lex Claudia de Tutela Mulierum

M.S. 50 yılında⁹⁴ İmparator **Claudius**'un teklifi üzerine çıkarılan **Lex Claudia de Tutela Mulierum**, kadının kanuni vesayet altına alınmasıyla ilgili bir kanundur. Bu kanunla ergin olan kadınlara **agnatio** hısımlığına göre en yakın erkek hısımlarının kanuni vasi olarak atanması hükmü kaldırılmıştır⁹⁵. Kanuni vesayetin bu şekilde yasaklanması kadınlar üzerinde vesayet kurulması uygulamasını zayıflatan bir gelişme olmuş, zamanla kadınların kendi vasilerini seçmelerine ve hatta vesayetin tamamen kaldırılmasına zemin hazırlamıştır.

C. Senatus Consultum'lar

1. Senatus Consultum Vellaeum

M.S. 46 tarihli **Senatus Consultum Vellaeum** adlı **senatus** kararı, kadınlara yönelik düzenlemeler içeren ve kadınların üçüncü kişiler lehine borç altına girmelerini yasaklayan bir karardır. **Augustus**'un kadınların kocaları lehine borç

⁹¹ Lex Iulia de Maritandis Ordinibus ile Lex Papia Poppaea'nın ortak düzenlemeleri için bkz.: Honig, **a.g.e.**, s. 170-171.

⁹² Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 77.

⁹³ Tamer, **a.g.e.**, s. 24.; Koschaker, **a.g.e.**, s. 274.

⁹⁴ Kanunun yapılış tarihi ile ilgili farklı bilgiler için bkz.: Honig, **a.g.e.**, s. 194.; Gönenç, **a.g.e.**, s. 186.; Güneş Ceylan, **a.g.e.**, s. 62.; Ayiter, **a.g.e.**, s. 86.

⁹⁵ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 200.; Güneş Ceylan, **a.g.e.**, s. 62, 71.

altına girmelerini ya da malvarlıklarıyla kocalarının borçlarına teminat göstermelerini yasakladığı düzenlemesinin geliştirilmiş hali olan bu kararla⁹⁶, kadınların hukuki işlem ehliyetleri kısıtlanmış, üçüncü kişiler lehine karz almaları, kefil olmaları, rehin vermeleri durumunda borçlarından sorumlu tutulamayacakları düzenlenmiştir⁹⁷. Kadınların bankerlik faaliyetlerinde bulunmalarının yasaklanmasının da bu kararla gerçekleştirildiği düşünülmektedir⁹⁸. Ayrıca kadınların kendi aileleri dışındaki ortaklıklarla iş ilişkileri de bu kararla yasaklanmıştır⁹⁹. Kadının sonuçlarını bilerek bağışlama yoluyla ya da malını satarak üçüncü bir kişinin borcunu ödemesine, devir ve temlikte bulunmasına engel yoktur; çünkü bu karar kadının tasarruf işlemleri yapmasını yasaklamamıştır¹⁰⁰. Burada korunmak istenen, kadının sonradan azalma ihtimali olan malvarlığıdır. Kadının yaptığı anda malvarlığını azaltan işlemleri, bu karar kapsamında yasaklanmamıştır.

Senatus Consultum Velleianum'un yasakladığı işlemlerden birini yapan kadına borcunu ödemekten kaçınması için bir def'i ileri sürme hakkı tanınmıştır. Def'i ileri sürmeyip borcunu ödeyen kadının ise ödediğini geri isteyebilme imkanı bulunmaktadır. Bu hakların kullanılabilmesi için kadının üçüncü kişi lehine borç altına girdiği işlemde dolayı bir zarara uğraması, alacaklının kadının üçüncü kişi lehine borç altına girdiğini bilmesi, kadının kendisini üçüncü kişi lehine borç altına sokan işlem sebebiyle bir menfaat elde etmemiş olması, kadının hilesinin bulunmaması ve alacaklının korunmasının kadının korunmasından daha önemli olmaması gerekmektedir¹⁰¹.

Karar, Roma toplumunun kadınlara bakış açısının hukuka yansımaları olmuştur. Erkeklerle özgü işlerden kadınları uzaklaştırmayı, zayıf ve tecrübesiz görünen kadının aile malvarlığını azaltacak işlemleri yapmasını önlemeyi amaçlamıştır. Altında yatan bu sebeplere ve kadının hukuki işlem ehliyetini kısıtlamasına rağmen, pratikte

⁹⁶ Gaudemet, **a.g.e.**, s. 222.; Rado, **a.g.e.**, s. 44-45.

⁹⁷ Güneş Ceylan, **a.g.e.**, s. 72.

⁹⁸ Gönenç, **a.g.e.**, s. 166.

⁹⁹ Hunter, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁰⁰ Buna karşılık bugün tasarruf işlemi sayılan rehin verilmesi, bu kararla yasaklanan işlemlerdendir. Amaç kadını gelecekte ortaya çıkabilecek bir zarardan da korumaktır. (Rado, **a.g.e.**, s. 55-56.)

¹⁰¹ Gönenç, **a.g.e.**, s. 30-31.; Rado, **a.g.e.**, s. 68, 98-101.

kadınların malvarlıklarını koruyarak ve kadınlara hukuken belli haklar tanıyarak aslında kadınların lehine sonuçlar da doğurmuştur¹⁰². **Iustinianus** zamanında bu kararın uygulanması sona ermiş olsa da kadınların kocaları lehine borç altına girmeleri hala kendiliğinden hükümsüz sayılmaktaydı¹⁰³.

2. Senatus Consultum Claudianum De Mulieris Quae De Servis Alieni Iungerint

M.S. 52 tarihli **Senatus Consultum Claudianum De Mulieris Quae De Servis Alieni Iungerint** adlı **senatus** kararı ile köleliğe ilişkin bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu kararın kadınları ilgilendiren düzenlemeleri de olmuş, başkasına ait bir köleyle cinsel ilişkisi bulunan özgür bir Romalı veya Latin kadının¹⁰⁴ üç ihtarla rağmen ilişkisini sürdürmesi halinde, kadının ve bu ilişkiden doğmuş çocukların o köle malikinin kölesi haline gelecekleri hükmü getirilmiştir¹⁰⁵. Ayrıca bir köleyle evlenen özgür kadın, köle sahibinin bu evlilikle ilgili bilgisi ve rızası varsa azatlı statüsüne gelmekte, köle sahibinin bilgisi ve rızası yoksa yine o sahibin kölesi olmaktadır. Her iki durumda da doğan çocuklar köle sahibinin kölesi olurlar¹⁰⁶. Özgürlük durumu anneye bağlı olduğundan köle erkeklerin özgür çocukları olmasının önüne geçmeyi amaçlayan bu kararın¹⁰⁷ amacının Roma aile yapısını ve malvarlığını korumak olduğu açıktır; fakat hüküm kadına yönelik yaptırımlarıyla, kadını özgür durumdan köle durumuna getirmekte ve bu durum kadının hak ehliyetini kaybetmesi ile sonuçlanmaktadır.

¹⁰² Kararın amacı ve sonuçlarıyla ilgili farklı görüşler için bkz.: J. A. Crook, "Feminine Inadequacy and the Senatusconsultum Velleianum", **The Family in Ancient Rome: New Perspectives**, Haz.: Beryl Rawson, Great Britain, Croom Helm, 1986, s. 83-92.

¹⁰³ Karadeniz Çelebican, **a.g.e.**, s. 200.; Rado, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁰⁴ Di Marzo, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁰⁵ Gönenç, **a.g.e.**, s. 187.; Crook, **Law and Life of Rome**, s. 62.; Rado, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁰⁶ Lindy J. Rawling, "Senatus Consultum Claudianum", **The Historical Encyclopedia of World Slavery**, Haz.: Junius P. Rodriguez, Volume II, California, ABC-CLIO, 1997, s. 573.

¹⁰⁷ Evans Grubbs, **a.g.e.**, s. 263.

3. Senatus Consultum Calvisianum

M.S. 61 yılında çıkarılan **Senatus Consultum Calvisianum** adlı **senatus** kararının kadınları ilgilendiren kısmı, eşlerin birbirlerine onda bir oranında mirasçı olacaklarını düzenleyen kararın istisnasını oluşturmaktadır. Bu kararla 50 yaşını geçmiş bir kadının 60 yaşını geçmiş bir erkekle evlenmesi durumunda tam mirasçı olabileceği kabul edilmiştir¹⁰⁸. Ayrıca bu kararda böyle bir evlilik sonucunda eşlerin, daha önceki bir senatus kararında düzenlenenin aksine, **Lex Iulia de Maritandis Ordinibus**'un çocuksuzlara yönelik yaptırımlarından muaf tutulmayacağı da belirtilmiştir¹⁰⁹. Böylece aile ve ahlak yapısını korumayı amaçlayan **Lex Iulia de Maritandis Ordinibus**'un aradan geçen zamana rağmen istisnasız ve yaşa bakılmaksızın uygulandığı, nüfusun arttırılması amacının hala var olduğu görülmektedir.

4. Senatus Consultum Tertullianum

Hadrianus döneminde çıkarılan M.S. 133 tarihli¹¹⁰ **Senatus Consultum Tertullianum** ile **ius liberorum**'a sahip olan kadınların aralarında **agnatio** hısımlığı olmasa bile¹¹¹ çocuklarına kanuni mirasçı olmaları kabul edilmiştir¹¹². Bu durum önceki dönemlerde **agnatio** hısımlığının temel alındığı miras alanında, **cognatio** hısımlığının yerleşmeye başladığının göstergesidir¹¹³. Ayrıca kadına ehliyet konusunda tanınan **ius liberorum** ayrıcalığı, burada bir kez daha kadının hukuki durumunu iyileştiren bir sebep olmuştur.

5. Senatus Consultum Orphitianum

M.S. 178 tarihli **Senatus Consultum Orphitianum** ile ölen kadınların çocuklarının, kardeşlerine ve **agnatio** hısımlarına göre ölene öncelikle mirasçı

¹⁰⁸ Gönenç, **a.g.e.**, s. 187.

¹⁰⁹ Berger, **a.g.e.**, s. 697.

¹¹⁰ Kararın tarihiyle ilgili farklı bilgi için bkz.: Hunter, **a.g.e.**, s. 168.

¹¹¹ Başman, **a.g.e.**, s. 114-115.

¹¹² Gönenç, **a.g.e.**, s. 188.

¹¹³ Rado, **a.g.e.**, s. 34.

olacaklarını düzenleyen **senatus** kararıdır¹¹⁴. Böylece çocuklar vasiyetname yapmamış annelerinin mirasçısı olabilmişlerdir, yani kadınların çocuklarına miras bırakmak amacıyla ayrıca bir vasiyetname yapmalarına gerek kalmamıştır¹¹⁵. Bu karar **agnatio** hısımlığının önemini kaybetmesini ve **cognatio** hısımlığının önem kazanmasını, annelerin çocuklarıyla hukuki ilişki kurmaya başlamalarını ve çocukların anneleri sebebiyle hak sahibi olmalarını¹¹⁶ göstermesi açısından önem taşıyan bir diğer düzenlemedir¹¹⁷.

¹¹⁴ Gönenç, **a.g.e.**, s. 188.; Evans, **a.g.e.**, s. 13.

¹¹⁵ Janne Pölönen, "The Division of Wealth Between Men and Women in Roman Succession", **Wealth and Power in the Roman Empire**, Haz.: Päivi Setälä v.d., Rome, Acta Instituti Romani Finlandiae, 2002, s. 152-153.

¹¹⁶ Corbier, **a.g.e.**, s. 53-54.

¹¹⁷ Kararla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Thomas, **a.g.e.**, s. 107-112.

SONUÇ

Zamana ve toplumlara göre değişim gösteren, farklı cinsiyetlerin hukuki durumlarını Roma Hukuku kapsamında incelemek, birden çok etkeni birlikte incelemeyi gerektirmektedir. Bu alanın daraltılarak kadının hukuki durumunun temelini oluşturan hak ve fiil ehliyetinin incelenmesi noktasında ise sadece cinsiyet farklarını temel almak, tek başına yeterli değildir. Cinsiyet farkının sınırlarını çizen toplumsal yapı da dikkate alınmalıdır. Romalıların ve sonrasında bilimsel çalışma yapmış araştırmacıların Roma’da kadını incelemenin, erkeği incelemek olacağı ve kadınların hukuki durumunu erkeklerin belirlediği görüşü kabul edilebilir bir görüştür. Diğer taraftan bu durumun istisnaları ve en önemlisi sebepleri gözardı edilmemelidir.

Roma Hukukunda kadının hak ve fiil ehliyetini anlayabilmek için öncelikle genel olarak hak ve fiil ehliyetinin nasıl belirlendiğinin anlaşılması gerekmektedir. Roma Hukukuna göre hak ehliyetine sahip olabilmek için üç şartın bir arada bulunması gerekmektedir. Kişi özgürse, Roma vatandaşıysa ve **patria potestas** adı verilen aile babası hakimiyeti altında değilse yani **sui iuris**’se hak ehliyetine sahiptir. Böylece hak ehliyeti bakımından herhangi bir cinsiyet şartının olmadığı görölmektedir; fakat burada sözü geçen hak ehliyeti özel hukuk bakımından geçerlidir. Kamu hukuku bakımından ise kadınlarla erkekler arasında tamamen farklı bir durum mevcuttur. Kadınların kamu hukuku alanında haklara sahip olmaları mümkün değildir. Hukuk sisteminde ve kadının durumunda dönemler içinde meydana gelen değişimler bu alanı etkilememiştir. Öyleyse bu konuda sadece cinsiyet ayırımına bağlanabilen bir uygulama olduğu kabul edilebilir. Kadını, erkeğe oranla duygusal ve fiziksel olarak zayıf gören toplum, kamusal alandan uzaklaştırmıştır.

Fiil ehliyetine sahip olma konusunda ise belirli bazı sınırlamalar vardır. Yaş, akıl hastalığı ve savurganlık sebepleriyle kişinin fiil ehliyeti daraltılabileceği gibi, cinsiyet de fiil ehliyetini daraltan sebeplerden biri olarak kabul edilmiştir. Bu noktada sınırlama sadece kadın olma sebebiyle gerçekleşmemiştir. Aile yapısı başta

olmak üzere, genel toplum yapısı gereği kadının hukuken sınırlandırılmasının yararlı olacağı fikrinin hakim olması buna yol açmıştır. Kadının fiil ehliyetinin daraltılması ise, kendisine bir vasi tayin edilmesi suretiyle sağlanmıştır. Her hukuki işlem için gerekme de, malvarlığını azaltacak ya da belli malların mülkiyetini devredecek hukuki işlemler için kadının vasisinin rızasını alması gerektiği kabul edilmiştir. Burada amaçlanan, kadını ve aile malvarlığının bütünlüğünü zarara uğramaktan korumaktır.

Kadının hak ve fiil ehliyetini şekillendiren en önemli etken Roma'nın aile yapısı olmuştur. Bu durum, aile yapısının gereklerine uygun hukuki düzenlemelere yer verilmesinden ve aile yapısının değişmesiyle birlikte kadının hak ve fiil ehliyeti konusunda da değişimler yaşanmasından açıkça anlaşılmaktadır. Roma toplumunda **pater familias** adı verilen aile babasının hakimiyetine dayalı bir aile yapısı bulunmaktadır. Aile içinde hak ehliyetine sahip tek kişi olan aile babası, diğer aile üyeleri ve ailenin malvarlığının tek hakimi ve sahibidir. Bu kapsamda aile içindeki kadınların, diğer aile üyelerinden hukuken bir farkları bulunmamaktadır. Bununla beraber evli kadınların evin düzeninden sorumlu oldukları, çocuk sahibi olmaları gerektiği ve çocukların eğitiminden sorumlu tutuldukları anlaşılmaktadır. Bu noktada **manus** kavramı ortaya çıkmaktadır. Evli kadın üzerindeki, koca ya da kocasının aile reisi hakimiyeti anlamındaki **manus**, kendi aile babasının hakimiyeti altından çıkan kadını tekrar hakimiyet altına sokan bir kurum olmuştur. Aile annesi anlamına gelen **mater familias** olan kadınlar, hukuken **pater familias**'ın konumunda olmasalar da aile içinde ve toplumda saygı gören kişiler olmuşlardır. Roma'nın toplumsal ve ekonomik sebeplerle oluşan tek kişinin hakimiyetine dayalı aile yapısı, aile malvarlığını korumayı amaçladığı oranda kadını hukuki bağımsızlıktan mahrum bırakmıştır. Dönemler içinde aile yapısında ve buna bağlı olarak kadının hukuki durumunda değişimler meydana gelse de, kadın hiçbir zaman **pater familias**'ın konumunda olamamıştır. Bu durum, her ne kadar farklı sebeplerin kadın ve erkek arasındaki hukuki dengesizliği oluşturduğu kabul edilse de, cinsiyet ayrımının da tamamen yok sayılamayacağını göstermektedir.

Aile yapısı dışındaki toplumsal etkenler de kadının ehliyet durumuna doğrudan etki etmiştir. Hatta bunların büyük bir kısmı aile yapısının oluşmasında da etkilidir. Bu kapsamda siyasi, sosyal, ekonomik ve dini sebeplerin incelenmesi kaçınılmazdır. Roma'nın siyasi yapısı kadının soyutlandığı bir alan olmuştur. Erkeklerle ait bir dünya olarak kalan siyasi yapı, kadınların hukuki durumlarını erkeklerin belirlediği bir alan olmuştur. Roma'nın ekonomik yapısı, aile yapısını şekillendiren en önemli etkidir. Tarım toplumu olarak kurulan Roma'da ailenin bir bütün halinde çalışması ve malvarlığı bütünlüğünü koruması hayatı devam ettirmek için bir zorunluluk olmuştur. Sosyal yapı ise, sınıfsal farklılıkların ortaya çıktığı bir alandır. Kadınlar arasında üst sınıfa mensup olmakla alt sınıfa mensup olmak arasında farklar bulunması, kaçınılmaz olarak kadınların hukuki durumlarına da etki etmiştir. Kadınların ehliyet durumlarıyla ilgili dikkat çeken en ilginç noktalardan biri de Roma'nın dini yapısı olmuştur. Ailenin dini yapısının başında yine aile babası yer almaktadır. Bu durum ona kadına göre üstünlük tanımıştır. Bunun ötesinde **Vesta** Rahibeleri adı verilen bir grup din görevlisi kadın, hiçbir kadının sahip olamadığı hukuki ayrıcalığa sahiptir. **Vesta** Rahibeleri kendilerinden beklenen dini görevi yerine getirdikleri sürece hak ve fiil ehliyetine tamamen sahip olmuşlardır. Bu durum üstlendikleri zor görev sebebiyle kendilerine tanınan bir ayrıcalık olarak kabul edilmelidir. Tüm bu etkenler hukuka kimi zaman doğrudan, kimi zaman da dolaylı olarak yansımış, hukuki düzenlemeler ve sebepleri incelendiğinde etkiler açıkça görülmüştür.

Eski Hukuk Dönemi'nin mevcut yapı içinde kadının hak ve fiil ehliyetini nasıl ve neye göre belirlediğinin tespitinden sonra Klasik Hukuk Dönemi'ne geçişle birlikte ortaya çıkan değişimlerin incelenmesi, ehliyet konusuna etki eden unsurların tespiti açısından yerinde olmuştur. Değişmeye başlayan toplum yapısıyla birlikte aile yapısındaki belirgin değişimler de kadının hukuki durumuna doğrudan etki etmiştir. Özellikle ekonomik yapıda meydana gelen değişimler sonucu geçim kaynağı olarak tarımın yerini ticarete bırakmasıyla, ailenin malvarlığını korumayı amaçlayan kapalı yapısında bozulmalar yaşanmıştır. Sosyal yapı içindeki değişimler, nüfusun artışı, savaşlar, farklı etnik grupların aynı sınırlar içinde yaşamaya başlaması,

Hristiyanlığın doğuşu Roma yaşamını değiştiren etkenler olmuştur. Mevcut toplumsal yapıya uyum sağlaması amacıyla hukuki yapı da değişimlerden etkilenmiştir. Bu dönemin hukuki düzenlemelerine bakıldığında önceki döneme göre dikkat çekici yenilikler görülmektedir. **Manus**'lu evlilikler toplumsal değişimler sebebiyle anlamını yitirmeye başladığından **manus**'suz evlilikler yaygınlaşmaya başlamış, kadınlar kocalarının hakimiyeti altında olmaksızın evlenmeye başlamışlardır. Özellikle kadınların vesayet altına alınmaları hızla zayıflayan bir kurum olmuş, kadının fiil ehliyeti konusunda köklü değişimler bu zayıflama sayesinde gerçekleşebilmiştir. İlk imparator **Augustus**'a ait hukuki düzenlemeler bazı kadınlara **ius liberorum** adında bir ayrıcalık kazandırmıştır. Bu düzenlemeyle üç çocuk sahibi özgür kadın ve dört çocuk sahibi azatlı kadın vesayet altında olmaktan muaf tutulmuştur. Böylece bozulan aile ve ahlak yapısı korunmaya çalışılmıştır. Bu durum kadına tanınan hukuki ayrıcalıkların da aile ve toplum yapısına ve ihtiyaçlarına göre şekillendiğini göstermektedir. Yine bu dönemin düzenlemelerinden **Senatus Consultum Vellaeum** adlı **senatus** kararı kadınların üçüncü kişiler lehine borç altına girmelerini yasaklamıştır. Bu yasak kadının ehliyetini kısıtlayan bir düzenleme olsa da yapılış amacı ve uygulanmasındaki sınırlamalar, aslında kadını koruma niyetiyle yapıldığını ve sonuçta da kadınların lehine hükümler doğduğunu göstermektedir.

Roma Hukukuna göre kadının hukuki durumunun bütün olarak anlaşılması muhakkak ki her alanda ayrı incelemeler yapılmasını gerektirmektedir. Çalışmamızda hak ve fiil ehliyeti açısından ele alınan konu, aile hukuku, miras hukuku, borçlar hukuku alanları açısından da incelendiğinde kadının hukuki durumu özel hukuk sınırları içinde tam olarak anlaşılabilir. Yine zaman bakımından sınırlandırılan çalışmamızda Roma Hukukunun devirlerinden sadece iki tanesi ele alınmıştır. Ele alınmayan dönemlerin incelenmesi de konunun bütün olarak anlaşılabilmesi bakımından faydalı olacaktır. Özellikle **Iustinianus** Dönemi tamamen farklı hukuki düzenlemeleri ve yapısıyla ayrıca ele alınması gereken çok önemli bir hukuk dönemidir.

KAYNAKÇA

- Akıntürk, Turgut: **Medeni Hukuk**, 19. bs., İstanbul, Beta Basım, 2005.
- Akipek, Jale,
Turgut Akıntürk: **Türk Medeni Hukuku: Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku**, 3 c., 6. bs., İstanbul, Beta Basım, C:1, 2007.
- Altop, Serpil: **Roma Hukuku'nda Kölelik**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2002.
- Ayiter, Kudret: **Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1960.
- Başman, Yüksel: “**Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1987.
- Bauman, Richard A.: **Women and Politics in Ancient Rome**, London and New York, Routledge, 1992.
- Berger, Adolf: **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, Volume 43 Part 2, 2. bs., Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991.
- Bilge, Necip: **Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel Kavram ve Kurumları**, 16. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2002.
- Cameron, Averil: “Neither Male Nor Female”, **Women in Antiquity**, Haz.: Ian McAuslan, Peter Walcot, New York, Oxford University Press, 1996, s. 26-35.
- Clark, Gillian: “Roman Women”, **Women in Antiquity**, Haz.: Ian McAuslan, Peter Walcot, New York, Oxford University Press, 1996, s. 36-55.
- Clark, Gillian: **Women in Late Antiquity: Pagan and Christian Life-Styles**, 2. bs., Oxford, Clarendon Press, 1994.
- Corbier, Mireille: “Divorce and Adoption as Roman Familial Strategies”, **Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome**, Haz.: Beryl Rawson, New York, Oxford University Press, 1991, s. 47-78.

- Crook, J. A.: “Feminine Inadequacy and the Senatusconsultum Velleianum”, **The Family in Ancient Rome: New Perspectives**, Haz.: Beryl Rawson, Great Britain, Croom Helm, 1986, s. 83-92.
- Crook, J. A.: **Law and Life of Rome**, Great Britain, Thames and Hudson, 1967.
- D’ambra, Eve: **Roman Women**, New York, Cambridge University Press, 2007.
- Di Marzo, Salvatore: **Roma Hukuku**, Çev. Ziya Umur, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1954.
- Dixon, Suzanne: **Reading Roman Women: Sources, Genres and Real Life**, 2. bs., London, Duckworth, 2003.
- Dural, Mustafa,
Tufan Ögüz: **Türk Özel Hukuku: Kişiler Hukuku**, 4 c., 7. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, C:II, 2004.
- Emiroğlu, Haluk: **Roma Hukukunda Kadının Durumu**, Ankara, y.y., 2003.
- Erman, Hasan: **Medeni Hukuk Dersleri: Başlangıç Bölümü**, İstanbul, Der Yayınları, 2004.
- Evans, John K.: **War, Women and Children in Ancient Rome**, London and New York, Routledge, 1991.
- Evans Grubbs,
Judith: **Law and Family in Late Antiquity: The Emperor Constantine’s Marriage Legislation**, 2. bs., New York, Oxford University Press, 1999.
- Fantham, Elaine: **Women in the Classical World**, New York and Oxford, Oxford University Press, 1994.
- Feldner, Birgit: “Women’s Exclusion from the Roman Officium”, (Çevrimiçi) <http://www.rewi.hu-berlin.de/FHI/articles/0209feldner.htm>, 11 Mayıs 2011.
- Flemming, Rebecca: **Medicine and the Making of Roman Women: Gender, Nature and Authority from Celsus to Galen**, New York,

- Oxford University Press, 2000.
- Fraschetti, Augusto: **Roman Women**, Çev.: Linda Lappin, Chicago&London, The University of Chicago Press, 2001.
- Frier, Bruce W.,
Thomas A. J. McGinn: **A Casebook on Roman Family Law**, New York, Oxford University Press, 2004.
- Gaudemet, Jean: “Roma İmparatorluğunda Kadının Hukuki Durumu”, Çev.: Bülent Tahiroğlu, **Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Yıl:6 Sayı:9, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1972, s. 205-230.
- Gönenç, Fulya İlçin: **Roma Hukukunda Kadın**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2010.
- Güneş Ceylan,
Seldağ: **Roma Hukukundan Günümüze Velayet – Vesayet Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2004.
- Hatemi, Hüseyin: **Gerçek Kişiler Hukuku: Kısa Ders Kitabı**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2005.
- Hemelrijk, Emily Ann: **Matrona Docta: Educated Women in the Roman Elite from Cornelia to Julia Domna**, London and New York, Routledge, 1999.
- Honig, Richard: **Roma Hukuku**, Çev. Şemseddin Talip, 2. bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1938.
- Hornby, J. A.,
D. Godfrey Nowell: **Questions and Answers on Roman Law**, 2. bs., London, Sweet&Maxwell, 1951.
- Hunter, William A.: **Introduction to Roman Law**, Yeniden Haz.: F. H. Lawson, 9. bs., London, Sweet&Maxwell, 1955.
- Kajava, Mika: **Roman Female Praenomina: Studies in the Nomenclature of Roman Women**, Helsinki, Helsinki University Press Printing House, 1995.
- Kampen, Natalie: **Image and Status: Roman Working Women in Ostia**,

Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1981.

Karadeniz Çelebican,

Özcan:

Roma Hukuku: Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması, 13. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2008.

Koschaker, Paul:

Modern Hususi Hukuka Giriş Olarak Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları, Çev. Kudret Ayiter, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1950.

Kovesi Killerby,

Catherine:

Sumptuary Law in Italy 1200-1500, New York, Oxford University Press, 2002.

Lefkowitz, Mary R.,

Maureen B. Fant:

Women's Life in Greece and Rome: A Sourcebook in Translation, 3. bs., Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2005.

McGinn, Thomas A. J.:

Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome, New York, Oxford University Press, 1998.

McGinn, Thomas A. J.:

The Economy of Prostitution in the Roman World, 4. bs., U.S.A., The University of Michigan Press, 2007.

Ng, Esther Yue L.:

“Mirror Reading and Guardians of Women in the Early Roman Empire”, **The Journal of Theological Studies**, Haz.: Graham Gould, John Barton, Volume 59 Part 2, Glasgow, Oxford University Press, 2008, s. 679-695., (Çevrimiçi) <http://jts.oxfordjournals.org/content/59/2/679.full>, 06 Mayıs 2011.

Oğuzman, M. Kemal,

Nami Barlas:

Medeni Hukuk: Giriş, Kaynaklar, Temel Kavramlar, 10. bs., İstanbul, Beta Basım, 2003.

Oğuzman, M. Kemal,

Özer Seliçi,

Saibe Oktay-Özdemir:

Kişiler Hukuku: Gerçek ve Tüzel Kişiler, 9. bs., İstanbul,

- Filiz Kitabevi, 2009.
- Plescia, Joseph: “Roma Hukukunda Boni Mores Doktrini”, Çev.: Diler Tamer Güven, **Prof. Dr. M. Kemal Oğuzman’ın Anısına Armağan**, Haz.: Nami Barlas, Abuzer Kendigelen, Suat Sarı, İstanbul, Beta Basım, 2000, s. 925-961.
- Pomeroy, Sarah B.: “Women in Roman Egypt”, **Reflections of Women in Antiquity**, Haz.: Helene P. Foley, New York, Gordon and Breach Science Publishers, 1981, s. 303-322.
- Pölönen, Janne: “The Division of Wealth Between Men and Women in Roman Succession”, **Wealth and Power in the Roman Empire**, Haz.: Päivi Setälä v.d., Rome, Acta Instituti Romani Finlandiae, 2002, s. 147-179.
- Rado, Türkan: **Principatus Devrinde Roma Hususi Hukukunun Senatus Consultum’lar Yoluyile Islahı**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1953.
- Rawling, Lindy J.: “Senatus Consultum Claudianum”, **The Historical Encyclopedia of World Slavery**, Haz.: Junius P. Rodriguez, Volume II, California, ABC-CLIO, 1997, s. 572-573.
- Rawson, Elizabeth: **Intellectual Life in the Late Roman Republic**, London, Duckworth, 1985.
- Rei, Annalisa: “Villains, Wives and Slaves in the Comedies of Plautus”, **Women and Slaves in Greco-Roman Culture**, Haz.: Sandra R. Joshel, Sheila Murnaghan, London and New York, Routledge, 1998, s. 92-108.
- Saller, Richard P.: “Symbols of Gender and Status Hierarchies in the Roman Household”, **Women and Slaves in Greco-Roman Culture**, Haz.: Sandra R. Joshel, Sheila Murnaghan, London and New York, Routledge, 1998, s. 85-91.
- Schulz, Fritz: “Humanitas”, Çev.: Diler Tamer Güven, **Argumentum**, Yıl:3 Sayı:30, İstanbul, Ocak 1993, s. 514-520.
- Scott, Samuel P.: **The Civil Law: Including The Twelve Tables, The**

- Institutes of Gaius, The Rules of Ulpian, The Opinions of Paulus, The Enactments of Justinian, and The Constitutions of Leo**, Volume 1-2, 6. bs., New Jersey, The Lawbook Exchange, 2006.
- Serozan, Rona: **Medeni Hukuk: Genel Bölüm**, 2. bs., İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2008.
- Shelton, Jo-Ann: **As The Romans Did**, 2. b.s., New York, Oxford University Press, 1998.
- Tahiroğlu, Bülent, Belgin Erdoğmuş: **Roma Hukuku Dersleri: Tarihi Giriş, Hukuk Tarihi, Genel Kavramlar, Usul Hukuku**, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2003.
- Tahiroğlu, Bülent, Belgin Erdoğmuş: **Roma Hukuku Meseleleri**, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2003.
- Tamer, Diler: **Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007.
- Thomas, Yan: “The Division of the Sexes in Roman Law”, **A History of Women in the West: From Ancient Goddesses to Christian Saints**, Haz.:Pauline Schmitt Pantel, Çev.: Arthur Goldhammer, 5. bs., United States of America, Harvard University Press, 1997.
- Treggiari, Suzan: **Roman Social History**, London and New York, Routledge, 2002.
- Umur, Ziya: **Roma Hukuku: Ders Notları**, 3. bs., İstanbul, Beta Basım, 1999.
- Villers, Robert: “Roma Hukukunda Cumhuriyet Devri Sonuna Kadar Kadının Hukuki Durumu”, Çev. Bülent Tahiroğlu, **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, ayrı bs.,C. XXXIX, No: 1-4, İstanbul, 1974.
- Vuolanto, Ville: “Women and the Property of Fatherless Children in the

Roman Empire”, **Women, Wealth and Power in the Roman Empire**, Haz.: Päivi Setälä v.d., Rome, Acta Instituti Romani Finlandiae, 2002, s. 203-243.

Wallace-Hadrill,

Andrew:

“Engendering the Roman House”, **I Claudia: Women in Ancient Rome**, Haz.: Diana E. E. Kleiner, Susan B. Matheson, New Haven, Yale University Art Gallery, 1996, s. 104-114.

Yılmaz, Ejder:

Hukuk Sözlüğü, 7. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2002.

“Lex Oppia”, (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Lex_Oppia, 21 Ocak 2011.